

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ

ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԶԱՅԻՆ
ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿ

Վերջնական տարբերակ

Նոյեմբեր, 2025

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ամփոփ Բովանդակություն	7
2. ԾՐԱԳՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	14
2.1. Ծրագրի զարգացման նպատակը	14
2.2. Ծրագրի բաղադրիչները	14
2.3. Ծրագրի կլաստերները	19
3. ԲՆԱԿԱԿԱՆԱԿԱՆ և ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿԻ ՄՈՏԵՑՈՒՄԸ, ՆՊԱՏԱԿԱՅԱՐՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՆՊԱՏԱԿՆ ՈՒ ԾԱՎԱԼԸ	22
3.1. Բնապահպանական և սոցիալական շրջանակի մոտեցում և մեթոդաբանություն	22
3.2. Հիմնավորում և նպատակ	22
3.3. Բնապահպանական և սոցիալական շրջանակի պոտենցիալ կիրառողներ	23
4. ԲՆԱԿԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԿԱՆՈՆԱԿԱՐԳԵՐ ԵՎ ՕՐԵՆՔՆԵՐ	25
4.1. Ազգային իրավական դաշտ	25
4.2. Շրջակա միջավայրի և սոցիալական ազդեցության գնահատում եւ պետական փորձաքննություն	31
4.3. Համաշխարհային բանկի բնապահպանական եւ սոցիալական շրջանակ	33
4.4. Տարբերությունների վերլուծություն Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակի եւ ազգային իրավական շրջանակի միջեւ	37
5. ԲՆԱԿԱԿԱՆԱԿԱՆ և ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՌԻՍԿԻ ԵՎ ԱՇԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԸ	48
5.1 Բնապահպանական և սոցիա-տնտեսական հիմքագծի համառոտ ներկայացում ..	48
5.2 Ծրագրի գործունեության համառոտ ակնարկ	50
5.3 Գործունեության հնարավոր բնապահպանական ազդեցությունները	50
5.4. Բնապահպանական ազդեցությունների մեղմման միջոցառումներ	52
5.5 Գործունեության հնարավոր սոցիալական ազդեցություններ	55
5.6 Սոցիալական ազդեցությունների մեղմման միջոցառումներ	57
5.7 Ենթածրագրերի բնապահպանական և սոցիալական դիտազննում եւ շրջանակի սահմանում	58
5.8 Բնապահպանական եւ սոցիալական ռիսկերի դասակարգում	59
5.9 Հողերի օտարման եւ տարաբնակեցման դիտազննում	61
5.10 Բնապահպանական եւ սոցիալական ռիսկերի գնահատման ու կառավարման գործիքներ	62
5.11 Մշտադիտարկում, վերահսկում եւ հաշվետվություն	63
5.12 Հաշվետվություն պատահարի մասին	64
5.13 Արտակարգ իրավիճակների արձագանքման բաղադրիչ	65

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ	
6. ԲՍԿՇ-ի իրականացման նախնական բյուջե	66
7. ԻՐԱԿԱՆԱԳՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՇՐՋԱՆԱԿ	67
7.1 Իրականացման պայմանավորվածություններ	67
7.2 Ինստիտուցիոնալ շրջանակ	68
8. ՇԱՀԱԿԻՐՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՈՒՄ ԵՎ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅՆԱՑՈՒՄ.....	71
8.1 Շահակիրների ներգրավում եւ տեղեկատվության հանրայնացում	71
8.2 Բողոքների մեխանիզմ.....	72
9. ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ	73
Հավելված 1	73
Ընտրված մարզերի եւ կլաստերների հիմնական սոցիալ-տնտեսական բնութագրերը	73
Թիրախային կլաստերային համայնքների կենսաֆիզիկական ելակետային տվյալները	77
Արենի	77
Դիլիջան	77
Դվին	78
Եղեգիս	79
Գորիս	79
Գյումրի	79
Ջերմուկ.....	80
Հավելված 2 Ենթածրագրերի բնապահպանական և սոցիալական դիտազննում և դասակարգում.....	82
Հավելված 3 Պետական-մասնավոր ենթակառուցվածքային ներդրումների թույլատրելիության գնահատում.....	85
Հավելված 4 Ենթածրագրի բնապահպանական և սոցիալական ուսումնասիրության(ԲՍՈՒ) ուրվագիծ.....	87
Հավելված 5 Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլանի հիմնական բովանդակություն	89
Հավելված 6 Դաշտային բնապահպանական և սոցիալական մշտադիտարկման ձևաչափ	100
Հավելված 7 Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակի իրականացման նախնական կողմնորոշիչ արժեք.....	103
Հավելված 8. Շրջակա միջավայրի և սոցիալական մեղմացնող միջոցառումների պլանի մատրիցա	104
Հավելված 9 Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակի նախագծի վերաբերյալ իրականացված հանրային քննարկման արձանագրություն	106

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԱԱ	Առողջություն և անվտանգություն
ԱԱԱ	Աշխատանքային առողջություն և անվտանգություն
ԱԱՏՄ	Առողջության և աշխատուժի տեսչական մարմին
ԱԻԱԲ	Արտակարգ իրավիճակների արձագանքման բաղադրիչ
ԱԿԸ	Աշխատուժի կառավարման ընթացակարգեր
ԱՀԿ	Աշխատուժի համաշխարհային կազմակերպություն
ԱՄԳ	Աշխատանքի միջազգային գործակալություն
ԱՊ	Ազգային պարկ
ԱՊՄ	Անհատական պաշտպանության միջոցներ
ԱՊՆ	Ասբեստ պարունակող նյութեր
ԲԸՏՄ	Բնապահպանության և ընդերքօգտագործման տեսչական մարմին
ԲՀՄ	Բողոքների հասցեագրման մեխանիզմ
ԲՄ	Բողոքների մեխանիզմ
ԲԸՏՄ	Բնապահպանության և ընդերքի տեսչական մարմն
ԲՍ	Բնապահպանական և սոցիալական
ԲՍԳ	Բնապահպանական և սոցիալական գնահատում
ԲՍԱԳ	Բնապահպանական և սոցիալական ազդեցության գնահատում
ԲՍԾ	Բնապահպանական և սոցիալական շրջանակ
ԲՍԱԱ	Բնապահպանական, սոցիալական, առողջության և անվտանգության
ԲՍԿԾ	Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակ
ԲՍԿՊ	Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլան
ԲՍԶ	Բնապահպանական և սոցիալական չափորոշիչ
ԵՄ	Եվրոպական Միություն
ԵՊՀ	Երևանի պետական համալսարան
ԶԿ	Զբոսաշրջության կոմիտե
ԶՄԵԾ	Զբոսաշրջության և մարզային ենթակառուցվածքների ծրագիր
ԷՆ	Էկոնոմիկայի նախարարություն
ԹԿՊ	Թափոնների կառավարման պլան
ԻԿ	Իրականացնող կազմակերպություն
ԾԳՄ	Ծրագրի գործադիր մարմին
ԾԻԳ	Ծրագրի իրականացման գրասենյակ
ԾԻՄ	Ծրագրի իրականացման մարմին
ԿԳՄՍ	Կրթության, Գիտության, Մշակույթի և Սպորտի նախարարություն
ԿԶԾ	Կլաստերի շարգացման Ծրագիր
ԿԿԾ	Կենսաբազմազանության Կառավարման Ծրագիր
ԿՄԶ	Կայուն մարզային զարգացում
ԿՊՀՀ	Կենսապահովման պայմանների համապարփակ հետազոտություն
ՀԱՀ	Հայաստանի Ամերիկյան Համալսարան
ՀԲ	Համաշխարհային բանկ
ՀԲՄ	Հետադարձ կապ և բողոքների լուծման մեխանիզմ
ՀԿ	Հասարակական կազմակերպություն
ՀԿՀ	Համայնքային կապի համակարգող
ՀՀ	Հայաստանի Հանրապետություն
ՀՀԿ	Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

ՀՄԿ	Հիդրոոդերևութաբանության և մոնիտորինգի կենտրոն
ՀՄԼ	Հանրային-մասնավոր ներդրումներ
ՀՏԶ	Հայաստանի տարածքային զարգացման հիմնադրամ
ՄԱԼԳ	Միջազգային Արդյունաբերության Լավ Գործելակերպի
ՄԶԳ	Միացյալ Նահանգների միջազգային զարգացման գործակալություն
ՄԺԿԾ	Մշակութային Ժառանգության Կառավարման Ծրագիր
ՄԻՎՎ	Մարդու Իմունային Անբավարարության Վիրուս
ՄՊ	Մշտադիտարկման պլան
ՇՄԱԳ	Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատում
ՇՄԱԳԿ	Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման կենտրոն
ՇՄԼ	Շրջակա միջավայրի նախարարություն
ՆԾՖ	Ներդրումային ծրագրի ֆինանսավորում
ՇՆՇ	Շահակիրների ներգրավման շրջանակ
ՇՆՊ	Շահակիրների ներգրավման պլան
ՊՈԱԿ	Պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն
ՊԱԹՊՄՊԾ	Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն
ՍՇ	Սեռական շահագործում
ՍՈ	Սեռական ոտնձգություններ
ՏԱԽ	Տեղական Աշխատանքային խումբ
ՏԿԵՆ	Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն
ԿՏԶ	Կայուն տարածաշրջանային (զբոսաշրջային) զարգացում
ՏՏԵԶԾ	Տեղական տնտեսության և ենթակառուցվածքների զարգացման ծրագիր
ՏԶԾ/ՏՇ	Տարաբնակեցման (քաղաքականության) շրջանակ
ՈԼԳՊ	Ողղիչ Գործողությունների Պլան
ՈԻԿԳ	Ուղղության կառավարման գրասենյակ
ՓՄԶ	Փոքր և միջին ձեռնարկություններ
ՔՀԿ	Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություն

1. ԱՄՓՈՓ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի զբոսաշրջության և մարզային ենթակառուցվածքների ծրագիրը (ՉՄԵԾ կամ Ծրագիր) բաղկացած է չորս փոխկապակցված բաղադրիչներից, որոնք միասին կխթանեն կլիմայական դիմակայուն ենթակառուցվածքների հասանելիությունը տեղական համայնքների և այցելուների համար, կբարելավեն ընտրված վայրերի գրավչությունը, հնարավորություն տալով ստեղծել նոր աշխատատեղեր՝ խթանելով տեղական տնտեսության մեջ զբոսաշրջության ոլորտի ներդրմանը:

Բաղադրիչ 1: «Ինտեգրված և կայուն կլաստերի զարգացման խթանում» կֆինանսավորի տեխնիկական աջակցության (ՏԱ), խորհրդատվական ծառայությունները, վերլուծական և տեխնիկական ուսումնասիրությունների աշխատանքները՝ կլաստերի զարգացման ծրագրերի (ԿԶԾ) մշակման և իրականացման համար:

Բաղադրիչ 2 – Աջակցություն կլիմայական առումով ճկուն ենթակառուցվածքներին եւ տեղական տնտեսության մեջ մասնավոր հատվածի մասնակցության խթանում բաղադրիչը նպատակ ունի վերացնել ԿԶԾ-երով հայտնաբերված հիմնական ծառայությունների տրամադրման, ինչպես նաև մարզային զբոսաշրջության զարգացման տեսակետից ծառայությունների բացերը յոթ կլաստերներում: Գործողությունների ընտրությունը հիմնված է լինելու Բաղադրիչ 1-ի շրջանակներում մշակված ԿԶԾ-երի վրա: Ֆինանսավորվելու են տեխնիկատնտեսական հիմնավորումները, ինժեներական և տեխնիկական տեղազննությունները, կառավարման և վերահսկողության խորհրդատվական ծառայությունները, ճարտարապետական ու ինժեներական նախագծերը, ինչպես նաև շինակարարական աշխատանքները: Այս բաղադրիչը ներառում է՝

Ենթաբաղադրիչ 2.1. Ենթակառուցվածքների և ծառայությունների վերականգնում և արդիականացում

Ենթաբաղադրիչ 2.2. Մասնավոր հատվածի ներգրավման խթանում, մասնագիտական հմտությունների զարգացում և աշխատատեղերի ստեղծում

Բաղադրիչ 3. Ծրագրի կառավարում և գործառնական աջակցություն

Ֆինանսավորումը ներառում է ընդհանուր ծրագրի կառավարման ծախսեր՝ գործառնական ծախսեր, խորհրդատվական և ոչ խորհրդատվական ծառայություններ, տրանսպորտային միջոցներ, ապրանքներ, հաղորդակցություն, իրազեկում, աուդիտներ և վերապատրաստում:

Բաղադրիչ 4 - Արտակարգ իրավիճակների արձագանքման բաղադրիչը թույլ կտա արագորեն վերաբաշխել Ծրագրի չհատկացված միջոցները հրատապ կարիքների համար աղետի (երկրաֆիզիկական, կլիմայական կամ տեխնածին) կամ հանրային առողջության արտակարգ իրավիճակների դեպքում:

ՉՄԵԾ-ի շրջանակներում նախատեսվում է **համայնքային դիմակայուն զբոսաշրջության զարգացում** հետևյալ յոթ կլաստերներում՝ **Արենի, Դիլիջան, Դվին, Գորիս, Գյումրի, Ջերմուկ, Եղեգիս**: Նախագիծը միտված է տարածաշրջանային զարգացմանը, ՇՄ կայունության պահպանմանը և համայնքների ներգրավմանը:

ՉՄԵԾ –ի նպատակն է խթանել կայուն, ներառական և կլիմայական դիմակայուն զբոսաշրջությանը յոթ կլաստերներում՝ Արենի, Դիլիջան, Դվին, Գորիս, Գյումրի, Ջերմուկ և Եղեգիս: Այս շրջանակն ապահովում է, որ բնապահպանական և սոցիալական (ԲՍ) նկատառումները ինտեգրված լինեն նախագծի պլանավորման, նախագծման և իրականացման գործընթացներում՝ նվազեցնելով բացասական ազդեցությունները և առավելագույնս մեծացնելով տեղական համայնքների համար ստացվող օգուտները:

Հայաստանի զբոսաշրջության և մարզային ենթակառուցվածքների ծրագրի (ՉՄԵԾ) Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակը (ԲՍԿՇ) սահմանում է համակարգված մոտեցում բնապահպանական և սոցիալական (ԲՍ) ռիսկերի կառավարման համար՝ ապահովելով համապատասխանությունը Հայաստանի ազգային կանոնակարգերին և

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

Համաշխարհային բանկի (ՀԲ) բնապահպանական և սոցիալական շրջանակին (ԲՍԾ): Այն նաև սահմանում է ուղեցույցներ՝ ՁՄԵԾ-ի գործողությունները կարգավորող պահանջներին համապատասխանեցնելու համար՝ միաժամանակ նվազագույնի հասցնելով ռիսկերը և առավելագույնի հասցնելով դրական ազդեցությունները: ԲՍԿԾ-ն կարևոր գործիք է հանդիսանում ապահովելու ՁՄԵԾ-ի շրջանակում կայուն զբոսաշրջության խթանմանը՝ միաժամանակ պահպանելով Հայաստանի բնական և մշակութային ժառանգությունը:

ԲՍԿԾ-ի նպատակն է ուղղորդել իրականացնող կազմակերպությանը՝ ծրագրի համապատասխան բաղադրիչներն իրականացնելու ընթացքում՝ պահպանել ազգային և տեղական կանոնակարգերը ՀԲ-ի Բնապահպանական և սոցիալական ստանդարտներին (ԲՍՍ) համահունչ, որոնք առնչվում են ՁՄԵԾ-ին: Ստորև ներկայացված են ԲՍԿԾ-ի հիմնական նպատակները՝

- Գնահատել ծրագրից և դրա գործողություններից բխող հնարավոր սոցիալական և բնապահպանական ռիսկերն ու ազդեցությունները:
- Նկարագրել հստակ քայլեր, գործընթացներ, ընթացակարգեր և մեթոդաբանություններ՝ ԲՍ պահանջների, ռիսկերի և ազդեցությունների գնման, վերանայման և վերահսկման համար:
- Սահմանել ԲՍ ռիսկերի, ազդեցությունների և համապատասխանության կառավարման, վերահսկման, զեկուցման և մշտադիտարկման համար պատասխանատվություններ:
- Ապահովել խորհրդակցությունների և տեղեկատվության բացահայտման շրջանակ, ինչպես նաև մշակել ԲՍ մեղմացման ծրագրեր բացասական ազդեցությունները նվազեցնելու համար:
- Գնահատել կարողությունները և առաջարկել կարողությունների զարգացման միջոցառումներ:

ԲՍԿԾ-ի առաջնային նպատակն է ուղղորդել ԲՍ ռիսկերի նույնականացումը, գնահատումը և մեղմացումը: Այն սահմանում է ազդեցության մեղմացման միջոցառումները և ապահովում է համապատասխանությունը կարգավորող պահանջներին և Համաշխարհային բանկի (ՀԲ) Բնապահպանական և սոցիալական ստանդարտներին (ԲՍՍ) :

Շրջանակը նաև ապահովում է մոնիտորինգի և հաշվետվությունների մեխանիզմներ, նպաստում է շահակիրների ներգրավվածությանը և երաշխավորում է, որ բոլորների լուծման մեխանիզմները գործեն ազդակիր համայնքների համար :

Բացի այդ, այն ուղղորդում է նաև տեղանքին հատուկ ԲՍ գործիքների պատրաստմանը, ինչպիսիք են ՇՄ և սոցիալական ազդեցության գնահատումները (ՇՄՍԱԳ), Բնապահպանական և սոցիալական ուսումնասիրությունները (ԲՍՈւ), Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլանները (ԲՍԿՊ), Մշակութային ժառանգության կառավարման ծրագրերը (ՄԺԿԾ) ինչպես նաև ծրագրի գործունեության ռիսկերի դիտազննման և նույնականացման գործիքները:

Բաղադրիչ 2-ի շրջանակներում իրականացվող աշխատանքների համար՝ ներառյալ շինարարական աշխատանքները, ենթակառուցվածքների վերականգնումը և կառուցումը, բնության տուրիզմի զարգացման փոքրածավալ գործողությունները, կգործարկվեն 8 ԲՍՍ-ներ:

ԲՍՍ 1. ԲՍ ռիսկերի և ազդեցությունների գնահատում և կառավարում – Շինարարական աշխատանքների իրականացումը ենթադրում է ԲՍ ռիսկեր և ազդեցություններ, որոնք պետք է գնահատվեն, մեղմացվեն, կառավարվեն և վերահսկվեն:

ԲՍՍ 1-ը կիրառելի է կլաստերների հետ կապված բոլոր գործողությունների համար:

ԲՍՍ 2. Աշխատանք և աշխատանքային պայմաններ. Ծրագրի կապալառուները պետք է ունենան աշխատուժի կառավարման քաղաքականություններ, բնապահպանական, սոցիալական առողջության և անվտանգության քաղաքականություններ և վարքագծի կանոններ: Նրանք պետք է ապահովեն աշխատողների համար անվտանգ և առողջ աշխատանքային պայմաններ:

ԲՍՍ2-ը կիրառելի է աշխատողի և գործատուների միջև բոլոր տեսակի հարաբերությունների համար:

ԲՍՍ 3. Ռեսուրսների արդյունավետությունն եւ աղտոտման կանխարգելումն եւ կառավարում. Նախքան շինարարական աշխատանքները սկսելը պետք է գնահատվի օդի, ջրի և հողի հնարավոր աղտոտվածությունը, մշակվեն կանխարգելիչ և մեղմացնող միջոցառումներ, որոնք կմշտադիտարկվեն շինարարական աշխատանքների ընթացքում:

ԲՍՍ3-ը կիրառելի է բոլոր կլաստերների համար ենթակառուցվածքի վերականգնման բոլոր գործողությունների համար:

ԲՍՍ 4. Համայնքի առողջությունն եւ անվտանգություն. Առողջության և անվտանգության ռիսկերն ու ազդեցությունները ծրագրի ազդակիր համայնքների վրա պետք է դիտարկվեն և հասցեագրվեն՝ խուսափելով կամ նվազագույնի հասցնելով նման ռիսկերն ու ազդեցությունները՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով խոցելի խմբերին:

ԲՍՍ4-ը կիրառելի է ենթակառուցվածքների վերականգնման բոլոր գործողությունների համար բոլոր կլաստերների բոլոր ազդակիր համայնքներում:

ԲՍՍ 5. Հողերի օտարում, հողօգտագործման սահմանափակումն եւ հարկադիր տարաբնակեցում. Տարաբնակեցման ազդեցությունները պետք է գնահատել և, հնարավորության պարագայում, խուսափել դրանից: Եթե հարկադիր տարաբնակեցումն անխուսափելի է, ապա այն նվազագույնի կհասցվի, և ազդակիր անձանց վրա բացասական ազդեցությունները մեղմելու համար մանրակրկիտ կալանավորվեն և կիրականացվեն համապատասխան միջոցառումներ: ԲՍՍ5-ը կիրառելի է ենթակառուցվածքների վերականգնման բոլոր գործողությունների համար, ինչպիսիք են ազդեցություն մասնավոր սեփականության վրա, հարկադիր տարաբնակեցում և մասնավոր հողերի մշտական և/կամ ժամանակավոր օգտագործում:

ԲՍՍ6. Կենսաբազմազանության պահպանումն եւ կենդանի բնական ռեսուրսների կայուն կառավարում. Կենսաբազմազանության և կենդանի բնական ռեսուրսների վրա ազդեցությունները մանրակրկիտ կգնահատվեն և կմշակվեն ազդեցությունը նվազագույնի հասցնելու միջոցներ:

ԲՍՍ6-ը կիրառելի է ենթակառուցվածքների վերականգնման այն գործողությունների համար, որոնք կիրականացվեն բնակելի և գյուղատնտեսական տարածքներից դուրս, բնական միջավայրում կամ շրջակայքում, ինչպիսիք են անտառները, պահպանվող տարածքները և բարձրադիր վայրերը:

ԲՍՍ8: Մշակութային ժառանգություն. Մշակութային ժառանգության վրա ազդեցությունները պետք է գնահատվեն և պաշտպանվեն ծրագրի իրականացման ողջ շրջափուլի ընթացքում:

ԲՍՍ8-ը կիրառելի է ենթակառուցվածքների վերականգնման այն գործողությունների համար, որոնք կիրականացվեն որպես մշակութային ժառանգություն պահպանվող տարածքներում և/կամ մշակութային հուշարձանների մոտ:

ԲՍՍ10: Շահակիրների ներգրավումն եւ տեղեկատվության հանրայնացում. Ծրագրի շահակիրները պետք է նույնականացվեն ծրագրի իրականացման հենց սկզբից: Ծրագրի համար պատրաստվել է առանձին ՇՆՊ, որը մանրամասնում է, թե ինչպես պետք է շահակիրներին նույնականացնել, խորհրդատվություն տրամադրել, քննարկումներին ներգրավել՝ Ծրագրի բնապահպանական և սոցիալական կայունության ապահովման և հաջող իրականացման գործում նշանակալի ներդրում ունենալու նպատակով:

ԲՍՍ10-ը կիրառելի է կլաստերի հետ կապված բոլոր գործողությունների համար:

ՉՄԵԾ-ի ԲՍ ռիսկի ընդհանուր վարկանիշը դասակարգվում է որպես Էական, որը պահանջում է մանրակրկիտ կառավարում նախագծի ողջ ցիկլի ընթացքում:

Բնապահպանական ռիսկերը ներառում են հողի Էրոզիան և դեգրադացումը, աղմուկի և օդի աղտոտումը, կենսաբազմազանության ռիսկերը, թափոնների կառավարման խնդիրները: Հողի դեգրադացումը կանխելու համար կիրականացվեն Էրոզիայի դեմ պայքարի և հողային ռեսուրսների վերականգնման միջոցառումներ և տեխնիկա: Օդի աղտոտվածությունը կկառավարվի փոշենստման, տրանսպորտային միջոցների արտանետումների վերահսկման, աղմուկի դեմ կառավարումը՝ բնակելի թաղամասերում շինարարության ժամանակային սահմանափակման և տեխնիկայի խլացուցիչների միջոցով: Կենսաբազմազանության ռիսկերը կկառավարվեն պահպանվող տարածքների պահպանման, խախտված բուսականության վերատնկման և Էկոլոգիապես զգայուն շրջաններում պահպանության միջոցառումների

կիրառման միջոցով: Թափոնների կառավարման պլանները կապահովեն վտանգավոր և ոչ վտանգավոր թափոնների, ներառյալ ասբեստ պարունակող նյութերի պատշաճ հեռացումը:

ՉՄԵԾ-ի հետ կապված սոցիալական ռիսկերը ներառում են հողի ձեռքբերում և տարաբնակեցում, աշխատանք և աշխատանքային պայմաններ, համայնքի առողջություն և անվտանգություն, ինչպես նաև մշակութային ժառանգության ազդեցությունները: Տարաբնակեցման Շրջանակը (ՏՇ) կիրականացվի՝ ապահովելու համար արդար փոխհատուցում և ապրուստի վերականգնում տուժած անձանց համար: Աշխատանքի կառավարման ընթացակարգերը (ԱԿԸ) կիրադրվեն՝ պաշտպանելու աշխատողների իրավունքները, աշխատանքային առողջությունը և անվտանգության չափանիշները: Երթևեկության կառավարման միջոցառումներ, տեղանքի անվտանգության արձանագրություններ և արտակարգ իրավիճակների արձագանքման պլաններ կկիրառվեն՝ համայնքի առողջությունն ու անվտանգությունը ապահովելու համար: Մշակութային ժառանգությունը պաշտպանելու համար կընդունվեն «Գտածոների հայտնաբերման ընթացակարգերը»՝ շինարարության ընթացքում պատմական և հնագիտական վայրերին վնաս պատճառելուց խուսափելու համար:

ԲՍԿԾ-ն համահունչ է Հայաստանի ԲՍ իրավական դաշտին՝ ներառելով Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին օրենքը, Աշխատանքային օրենսգիրքը, թափոնների կառավարման օրենքը, պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների և մշակութային ժառանգության պահպանման մասին օրենքը, Քաղաքաշինության օրենքը և Ջրային օրենսգիրքը: Այն նաև հետևում է ՀԲ-ի ԲՍԾ-ին՝ ապահովելով համապատասխան ԲՍՍ-ների հետ համապատասխանությունը: ԲՍԿԾ-ի իրականացման ինստիտուցիոնալ պարտականությունները վերապահված են Հայկական տարածքային զարգացման հիմնադրամին (ՀՏՀՀ), Զբոսաշրջության կոմիտեին (ԶԿ) և համապատասխան պետական մարմիններին:

ԲՍԿԾ-ի ներկայիս նախագիծը հրապարակվել է ՀՏՀՀ-ի վեբ կայքի միջոցով 2025թ-ի մարտի 5-ին հայերեն ¹ և անգլերեն ² լեզուներով և տպագիր տարբերակով հասանելի է մարզպետարաններում՝ լեզուներով: Իրականացվել են հանրային քննարկումներ համապատասխան պետական և ոչ պետական կառույցների հետ: ՇՄՍԱԳ-ների և ԲՍԿԾ-ների նախագծերը պետք է ուղարկվեն ՀԲ՝ վերանայման և հաստատման համար: Բանկի կողմից հաստատումը ստանալուց հետո ՀՏՀՀ-ն կիրապարակի ՇՄՍԱԳ-ը կամ ԲՍԿԾ-ն ազդակիր համայնքում: ԲՍԿԾ-ի նախագիծը կտեղադրվի ՀՏՀՀ-ի և ազդակիր համայնքի վեբկայքերում՝ հայտարարություն տեղադրելուց հետո 10 օրվա ընթացքում համայնքում կայանալիք ՀԲ(հանրային քննարկում) հանդիպման մասին հայտարարությամբ: ՀԲ-ից հետո Ծրագրի թիմը վերջնական տեսքի կբերի ԲՍԿԾ-ի նախագիծը՝ կցելով ՀԲ-ի արձանագրությունը և համայնքից ստացված պահանջվող փաստաթղթերը. տեղեկանքները թափոնների հեռացման վայրի մասին, համայնքի համաձայնությունը համայնքի հողերում ծրագրի իրականացման վերաբերյալ և հետագայում շինարարության թույլտվություն: Թարմացված ԲՍԿԾ-ն կուղարկվի Բանկ՝ վերանայման համար, կվերանայվի, վերջնական հաստատում ստանալուց հետո կիրապարակվի ՀՏՀՀ-ի կայքում:

ՀԲ-ի գործընթացի մանրամասն գրառումը կպահվի: Բոլոր անցկացված հանդիպումների արձանագրությունները կկազմվեն՝ ներառելով օրակարգը, բարձրացված հարցերը, մասնակիցների ցանկը, ամսաթիվը և վայրը: Անձնական տվյալները հասանելի կլինեն միայն ներքին օգտագործման համար:

Շինարարության կապալառուների և վերահսկող կազմակերպությունների կողմից ղեկավարվող հանրային քննարկումներ կշարունակվեն շինարարության փուլում, և կլինեն հետևողական քննարկումների, դաշտային այցելությունների, ոչ պաշտոնական քննարկումների և գրավոր

¹ [ԲՍԿԾ հայերեն](#)

² [ԲՍԿԾ անգլերեն](#)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ
Նամակների ընթացքում բարձրացված ԲՍ խնդիրներին և ստացված բողոքներին:
Արձանագրությունները կպահվեն ՀՏՀ գրասենյակում և հասանելի կլինեն ՀԲ-ին:

ԲՍԿ-ի իրականացման և մշտադիտարկման ընթացքում կիրառվելու է կառուցվածքային մոտեցում, ներառյալ՝ (i) ԲՍ կարգավորում և ռիսկի դասակարգում ենթաձևերի համար, (ii) տարածքի հատուկ ԲՍ գործիքների մշակման գործընթաց, (iii) ԲՍԿ-ի և տարածքին հատուկ ԲՍ գործիքների վերաբերյալ համարժեք տեղեկատվության հրապարակում և խորհրդատվություն՝ ապահովելու համար թափանցիկություն և որոշումների կայացում, (iv) կանոնավոր մշտադիտարկում և վերահսկողություն ՀՏՀ-ի և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից, և (v) շահակիրների համար կարողությունների զարգացման նախաձեռնություններ:
Կարողությունների զարգացման ծրագրերը կանցկացվեն տարբեր շահակիրների համար, ներառյալ՝

- Պայմանագրային ԲՍ մասնագետներ՝ իրենց հմտություններն ու գիտելիքները բարելավելու համար բնապահպանական, սոցիալական, առողջապահություն և անվտանգություն հարցերի վերաբերյալ՝ տարածքին հատուկ ԲՍԿ-ների, ՏՀ-ների (եթե այդպիսիք պահանջվում են) հաջող իրականացման համար;
- ՀՏՀ-ի ինժեներներ, ներկայացնելու տեղամասին հատուկ ԲՍԿ-ներ և ՏՀ-ներ
- Կարողությունների զարգացման ծրագրեր հետաքրքրված կողմերի համար՝ զբոսաշրջության զարգացման միտումների, ղեկավարության և այլն:

Այս գործողությունների ընդհանուր արժեքը՝ ԲՍԿ-ի իրականացման համար՝ նախագծի առաջին 18 ամիսների ընթացքում կազմում է 203,500 դոլար (տես Հավելված 7): Գնահատումը հիմնված է գնումների պլանի վրա, որը ներառում է հինգ ենթաձևեր: ԲՍԿ-ի իրականացման միջոցով ՉՄԵԾ-ն նպատակ ունի հասնել Էկոլոգիապես կայուն և սոցիալական տեսանյունից ընդգրկող զբոսաշրջության զարգացմանը ապահովելով բնական և մշակութային ժառանգության պահպանությունը և բարելավելով համայնքների բարեկեցությունը: Շրջանակը նաև խթանում է կլիմայական կայունությունը, բնական աղետների ռիսկերի նվազեցմանը, թափանցիկ որոշումների կայացմանը և շահակիրների ներգրավվածությանը, ինչը կնպաստի Հայաստանում երկարաժամկետ կայուն զբոսաշրջության աճին:

Հայաստանի զբոսաշրջության եւ մարզային ենթակառուցվածքների ծրագիրը (ՉՄԵԾ) կաջակցի **Արենիի, Դիլիջանի, Դվինի, Գորիսի, Գյումրիի, Ջերմուկի ու Եղեգնիսի** յոթ առաջնահերթ կլաստերներում կայուն, ներառական և կլիմայական ինչպես նաև բնական աղետների հանդեպ ճկուն զբոսաշրջության զարգացմանն ուղղված միջոցառումներին և միջամտություններին: Հիմնական միջամտություններն ուղղված են կլաստերներից յուրաքանչյուրում զբոսաշրջության զարգացման հիմնական սահմանափակումների վերացմանը, ներառյալ հիմնական և որակյալ ենթակառուցվածքների և ծառայությունների բացակայության հարցի լուծումը, ինչպես նաև առաջարկները դիվերսիֆիկացնելու և ՀՀ կառավարության կլաստերային մոտեցման ներքո բացահայտված համապատասխան հիմնական խորշերը զարգացնելու անհրաժեշտությունը: Առաջարկվող Ծրագիրը նաև կհետևի և կհիմնվի Տեղական տնտեսության և ենթակառուցվածքների զարգացման ընթացիկ ծրագրի (ՏՏԵԾ) շրջանակներում իրականացվող ներդրումների, փորձի և քաղված դասերի վրա:

Զբոսաշրջության կոմիտեն (ՉԿ), որը գտնվում է ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության (ԷՆ) ներքո, ծառայում է որպես երկրում զբոսաշրջության զարգացման և խթանման մանդատ ունեցող առաջնային պետական գերատեսչություն: Իր այս ներուժով ՉԿ-ն կարևոր դեր կխաղա ծրագրի շրջանակներում ներդրումների որոշմանը և ձևակերպմանն աջակցելու գործում և կհանդիսանա ԷՆ-ն ներկայացնող գլխավոր գործընկերը, որը պատասխանատու է Ծրագրի համակարգման և քաղաքականության աջակցության համար: Հայաստանի տարածքային զարգացման հիմնադրամը (ՀՏԶՀ) ծառայելու է որպես Ծրագրի իրականացման գործակալություն: ՀՏԶՀ-ն պատասխանատու կլինի ծրագրի բոլոր գործողությունների և ֆինանսական պարտականությունների կատարման համար, ներառյալ գնումների ընթացակարգերի և ֆինանսական կառավարումը, շրջակա միջավայրի և սոցիալական (ԲԼՍ) մշտադիտարկումն, ինչպես նաև տեխնիկական գնահատման, նախագծման և շինարարական աշխատանքների հետ կապված բոլոր պարտականությունները, ներառյալ աշխատանքների վերահսկումը, մշտադիտարկումը և գնահատումը (Մ&Գ) և հաշվետվողականությունը:

ՉՄԵԾ Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակը (ԲՍԿՇ) համապարփակ գործիք է, որը նախատեսված է ապահովելու, որ ԲԼՍ նկատառումները համակարգված կերպով ինտեգրված են լինեն Ծրագրի պլանավորման, նախագծման, իրականացման և մշտադիտարկման համակարգում: Այս շրջանակը համահունչ է Համաշխարհային բանկի Բնապահպանական և սոցիալական շրջանակին (ԲՍՇ) և համապատասխան ազգային կանոնակարգերին: Այս ԲՍԿՇ-ի ներդրմամբ՝ ՉՄԵԾ-ն նպատակ ունի հասնել կայուն զարգացման արդյունքների, որոնք շրջակա և միջավայրի համար մաքուր են և սոցիալական առումով ներառական՝ դրանով իսկ նպաստելով ընդգրկված համայնքների ընդհանուր բարեկեցությանը:

ԲՍԿՇ-ն Ծրագրի անձնակազմին և այլ օգտվողներին ուղղորդում է ԲԼՍ գնահատումների պահանջների, համապատասխան մեղմացնող միջոցառումների մշակման և իրականացման, ինչպես նաև ենթածրագրերի տարբեր փուլերում ազգային օրենքների և Համաշխարհային բանկի Բնապահպանական և սոցիալական ստանդարտների (ԲՍՍ) հետ համապատասխանության ապահովման վերաբերյալ: Այն ներառում է ստուգաթերթերի նմուշներ ԲԼՍ սթրիկնդային հետազոտության համար, ուրվագծեր՝ տեղանքին հատուկ պլանների պատրաստման համար և դաշտային մշտադիտարկման ձև:

Այն նաև նկարագրում է Հայաստանի Հանրապետությունում (ՀՀ) գործող ԲԼՍ կանոնակարգերը և չափորոշիչները, որոնք վերաբերում են Ծրագրին և հղում է անում տեղական և ազգային մակարդակների հաստատություններին, որոնք պատասխանատու են թույլտվությունների, լիցենզիաների տրամադրման և բնապահպանական չափանիշներին համապատասխանությունը պարտադրելու համար:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

Այս ԲՍԿԸ-ն գործում է Ծրագրի համար պատրաստված այլ պլանների հետ համատեղ, ներառյալ Շահակիրների ներգրավման պլանը (ՇՆՊ), Տարաբնակեցման շրջանակը (ՏԾ) և Աշխատանքի կառավարման ընթացակարգերը (ԱԿԸ):

2. ԾՐԱԳՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

2.1. Ծրագրի զարգացման նպատակը

Ծրագրի զարգացման նպատակն է բարելավել կլիմային կայուն ենթակառուցվածքների հասանելիությունը և մեծացնել զբոսաշրջության ներդրումը Հայաստանի նախագծային կլաստերների տեղական տնտեսությունում: Ակնկալվում է, որ Ծրագրի գործունեություններն ու դրանց արդյունքները կօգնեն հասնել զարգացման նպատակին լուծելով և՛ ֆիզիկական ենթակառուցվածքների բացերի, և՛ ծրագրով աջակցվող կլաստերներում զբոսաշրջության ոլորտի ինստիտուցիոնալ և գործառնական կայունության հետ կապված խնդիրների հարցերը:

Ծրագիրը կիրականացնի մի շարք կարևոր նախաձեռնություններ՝ ինտեգրված և կայուն կլաստերային զարգացումը խթանելու համար, այդ թվում՝ կլաստերային զարգացման համապարփակ ծրագրերի պատրաստման և գործարկման միջոցով՝ օգտագործելով մասնակցային և ներառական մոտեցումներ, զբոսաշրջային ակտիվների կառավարման ավելի կայուն մոտեցումների ներդրմամբ, ինչպես նաև ուղղությունների կառավարման գրասենյակների ստեղծմամբ՝ կլաստերները որպես զբոսաշրջային ուղղություններ շուկայավարելու և դիրքավորելու համար՝ ինչպես ներքին, այնպես էլ միջազգային մակարդակով:

Կլիմային ենթակառուցվածքների աջակցման համար Ծրագիրը կվերականգնի և կվերազինի կարևոր հիմնական ենթակառուցվածքները և ծառայությունները, որոնք կօգնեն ինչպես այցելուներին, այնպես էլ տեղի համայնքներին՝ ներառյալ քաղաքային կապերի բարելավումը, կանաչ տարածքները, էներգաարդյունավետ և կլիմային շինությունները, ինչպես նաև մշակութային և բնական ժառանգության օբյեկտների պահպանությունը:

Ծրագիրը նաև նպատակ ունի խթանել տնտեսական հնարավորությունների ընդլայնումն ու աշխատատեղերի ստեղծումը՝ մասնագիտական կրթության ապահովմամբ, ստեղծարար արդյունաբերություններում և այլ մասնավոր հատվածի նախաձեռնություններում բիզնեսի և զբաղվածության հնարավորությունների խթանմամբ, ինչպես նաև զբոսաշրջային ծախսերի աճի միջոցով խթանելով ընդհանուր տնտեսական զարգացումը:

2.2. Ծրագրի բաղադրիչները

ԶՄԵԾ-ը բաղկացած է չորս ինտեգրված բաղադրիչներից, որոնք միասին կնպաստեն կլիմայական առումով դիմացկուն ենթակառուցվածքների հասանելիության բարելավմանն՝ ի շահ տեղական համայնքների և այցելուների, բարձրացնելով ընտրված վայրերի գրավչությունը, հնարավորություն տալով ստեղծել աշխատատեղեր և ավելացնելով տեղական տնտեսության մեջ զբոսաշրջության հատվածի ներդրումը:

Բաղադրիչ 1 – «Ինտեգրված եւ կայուն կլաստերի զարգացման խթանումը» կֆինանսավորի տեխնիկական աջակցությունը (SU), խորհրդատվական ծառայությունները, ապրանքներն ու սարքավորումն ի թիվս այլոց, և առնչվող վերլուծական և տեխնիկական ուսումնասիրությունների աշխատանքները՝ կլաստերի զարգացման ծրագրերի (ԿԶԾ) մշակման և իրականացման համար: ԿԶԾ-երը կօգնեն ղեկավարել ինտեգրված և կայուն զարգացումը և կներառեն կլաստերի ընդհանուր տեսլականը 10-ամյա պլանավորման հորիզոնում, ներառյալ զարգացման մանրամասն պլանները, որոնք ներառում են կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ ծրագրեր՝ կապիտալացնելու յուրաքանչյուր կլաստերի զբոսաշրջության զարգացման ներուժը և աշխատանքի ստեղծումը: ԿԶԾ-երը կհաստատվեն Ծրագրի կառավարման կոմիտեի (ԾԿԿ)³ կողմից

³ ԾԿԿ-ն նախագահում է փոխվարչապետը, ԾԿԿ նկարագրությունը ներկայացված է «Բաժին III. Ծրագրի իրականացում» հատվածում:

և կծառայեն որպես ուղեցույց՝ համապատասխան կլաստերների ներքո միջամտությունների առաջնահերթության համար, ներառյալ դրանց ընդհանուր կառավարումը, ինչպես նաև շահագործման ու պահպանման դրույթները: Այս բաղադրիչով նախատեսվում են տեխնիկական աջակցության հետևյալ հիմնական գործողությունները, որոնք ներառում են.

(ա) Դիլիջանի, Դվինի, Գորիսի, Ջերմուկի և Եղեգիսի ԿԶԾ-երի մշակումը և վերջնականացումը, որը կհաստատվի ԾԿԿ-ի կողմից⁴: ԿԶԾ-երը նաև հաշվի կառնեն կանաչ, ճկուն և ներառական զարգացման մոտեցումները, քաղաքային և տարածքային պլանավորումը և համապատասխանությունը գործող մարզային և համայնքային զարգացման ծրագրերին: Պահանջարկի գնահատումը և տնտեսական վերլուծությունը կիրականացվեն որպես ԿԶԾ մշակման մաս, և կլաստերների զարգացման առաջնահերթությունները կընտրվեն տեղական համայնքների, բիզնեսի և այլ շահագրգիռ կողմերի ներգրավմամբ՝ մասնակցային մոտեցումների միջոցով: ԿԶԾ-երը կընդգրկեն կլիմայական առումով զգայուն գործողությունների պլաններ, որոնց միջոցով կլաստերների համար կընտրվեն ցածր ածխածնի առաջացմամբ և հարմարվողական ներդրումների տարբերակներ⁵: ԿԶԾ-երը նաև նպատակ կունենան առավելագույնի հասցնել կլաստերների շրջանակում զբոսաշրջության և առնչվող ոլորտներում զբաղվածության ներուժը: ԿԶԾ-երի առաջնահերթ միջամտությունները կիրականացվեն Բաղադրիչ 2-ի շրջանակներում:

(բ) Կլիմային և աղետներին դիմակայուն գոտիավորման և գլխավոր պլանների, ներդրումների պլանավորման ուսումնասիրությունների և այլ վերլուծական աշխատանքների պատրաստում (օրինակ՝ տեխնիկատնտեսական հիմնավորումները), որոնք անհրաժեշտ են ԿԶԾ-երի պատրաստման, մշակման և վերջնական տեսքի բերելու համար:

(գ) Հանրային իրազեկման արշավներ և առնչվող քաղաքացիների ներգրավման գործողություններ ԿԶԾ-ների պատրաստման ընթացքում և դրանից հետո՝ խթանելու տեղական սեփականության իրավունքը, հազեցնելու ապագա քաղաքային և տարածքային պլանավորումը տեղեկություններով, աջակցելու որոշումների կայացմանը:

(դ) Ընտրված զբոսաշրջային ակտիվների և մշակութային ժառանգության վայրերի համար տեղամասի կառավարման և/կամ գործառնական և սպասարկման պլանների մշակում՝ աջակցելու բնական, մշակութային և սոցիալական ակտիվների մշտադիտարկմանը և պահպանմանը՝ երկարաժամկետ կայուն գործունեության և զբոսաշրջային ակտիվների կառավարման համար:

(ե) Հարցումների և զբոսաշրջության տվյալների հավաքագրման այլ գործողությունների իրականացում անանուն տեղեկատվության հավաքագրման նպատակով՝ տեղեկություններով համալրելու տեղական զբոսաշրջության վիճակագրությունը զբոսաշրջության շահագրգիռ կողմերի միջոցով, ինչպիսիք են Չբոսաշրջության կոմիտեն, Ուղղությունների կառավարման գրասենյակները (ՈԻԿԳ) և զբոսաշրջության այլ շահագրգիռ կողմերը:

(զ) Աջակցություն Արենի, Դիլիջան, Եղեգիս և Ջերմուկ կլաստերներում ՈԻԿԳ-ների ստեղծմանը և/կամ գործունեությանը՝ դասընթացների և ներուժի զարգացման, ապրանքների և սարքավորումների տրամադրման միջոցով:

(է) Առաջնորդների վերապատրաստման միջոցառումներ և զբոսաշրջության արժեքային շղթայում կանանց տեղական մասնակցության խթանում՝ որոշումներ կայացնող մարմիններում առաջնորդի դեր ստանձնելու համար, այդ թվում՝ Ծրագրի շրջանակներում Տեղական աշխատանքային խմբերում (ՏԱԽ)⁶ ներկայացվածության ընդլայնման միջոցով, ինչպես նաև աջակցություն կանանց՝ անհրաժեշտ կարողությունների զարգացման և հմտությունների ընդլայնման միջոցով:

⁴ Արենիի ԿԶԾ-ի մշակվել է ՏՏԵԶԾ-ի շրջանակներում, իսկ պոտենցիալ ներդրումները նախագծվելու են ՉՄԵԾ-ի շրջանակներում, երբ ծրագիրը մեկնարկի: Գյումրու համար ՉՄԵԾ-ն կօգտագործի արդեն մշակված գոյություն ունեցող ռազմավարությունները և զարգացման ծրագրերը, և նոր ԿԶԾ չի մշակվի:

⁵ Տես նաև Բաժին IV. Ծրագրի գնահատման ամփոփում: Ծրագրի գնահատման փաստաթղթում Փարիզի համաձայնագրի հետ ներդաշնակեցում.

⁶ ՏԱԽ-երի մասին լրացուցիչ տեղեկությունների համար տե՛ս «Ինստիտուցիոնալ և իրականացման միջոցառումները» բաժին III. Ծրագրի իրականացում:

Բաղադրիչ 2 – «Աջակցություն կլիմայական առումով ճկուն ենթակառուցվածքներին եւ տեղական տնտեսության մեջ մասնավոր հատվածի մասնակցության խթանում» բաղադրիչը նպատակ ունի վերացնել

ԿԶԾ-երով հայտնաբերված հիմնական ծառայությունների տրամադրման, ինչպես նաև մարզային զբոսաշրջության զարգացման տեսակետից ծառայությունների բացերն առաջնահերթ յոթ կլաստերներում: Այս բաղադրիչի շրջանակներում իրականացվող գործողությունների ընտրությունը կհիմնվի 1-ին բաղադրիչի ներքո մշակված և վերջնականացված ԿԶԾ-երի վրա: Այս բաղադրիչը կֆինանսավորի ինժեներական, տեղանքի և այլ տեխնիկական գնահատումները, տեխնիկատնտեսական հիմնավորումները (SSՀ), ճարտարապետական և մանրամասն ինժեներական նախագծերը և շինարարական աշխատանքները: Բաղադրիչը ներառում է հետևյալ ենթաբաղադրիչները.

Ենթաբաղադրիչ 2.1. «Ենթակառուցվածքների եւ ծառայությունների վերականգնում եւ արդիականացում» ենթաբաղադրիչը կֆինանսավորի խորհրդատվական և շինարարական աշխատանքները՝ կատարելով միջամտություններ ուղղված հիմնական ենթակառուցվածքների բարելավմանը և քաղաքային ենթակառուցվածքների արդիականացմանը, կենսունակության բարձրացմանը և զբոսաշրջային վայրերի և հարակից տարածքների հասանելիության բարելավմանը: Ամբողջ ենթակառուցվածքը նախագծվելու և ներդրվելու է կլիմայական և աղետների ռիսկերին, այդ թվում՝ երկրաշարժերին դիմակայելու համար՝ համաձայն Հայաստանի Հանրապետության նորմերին շինարարական չափանիշներին հաշվի առնելով համաշխարհային լավագույն փորձը: Բաղադրիչի շրջանակներում ներդրումները կներառեն, բայց չեն սահմանափակվի հետևյալով⁷.

(ա) ճանապարհների և տրանսպորտի հետ կապված ենթակառուցվածքների որակի և վիճակի բարելավում, ներառյալ կանաչ և էկոլոգիապես մաքուր փոխադրամիջոցներ այլընտրանքային ձևերի (օրինակ՝ հասարակական տրանսպորտի համակարգեր, ինչպիսիք են ճոպանուղիները, Էլեկտրական ավտոբուսները, հեծանիվները և այլն) խթանումը: Այս գործունեությունը կներառի ճանապարհների և կամուրջների կառուցում, վերականգնում / բարելավում և / կամ սպասարկում, հետիոտնային գոտիների ընդլայնում, փողոցների ձևավորում և լուսադիոդային լուսավորության տեղադրում և կանաչ ենթակառուցվածքի այլ տարրերի օգտագործում կլիմայական առումով ճկունության ապահովման և փողոցների, մոտեցնող ճանապարհների և ավտոկայանատեղերի գրավչության բարելավման նպատակով: Ներդրումները նախագծված կլինեն ազգային չափանիշներին համապատասխան և հաշվի կառնեն հաշմանդամության ներառման գլոբալ լավագույն փորձը, ինչպես նաև կլիմայի և աղետների դիմակայունության բարելավումը (օրինակ՝ հեղեղումների մեղմացման և Էրոզիայի վերահսկման միջոցառումների ներդրում): Բարելավումները կներառեն նաև հասարակական փոխադրամիջոցները՝ բարելավելու մուտքը դեպի զբոսաշրջային վայրեր, կայանատեղիները և հետիոտների հետ կապը՝ խրախուսելով մուտքը դեպի հիմնական տեսարժան վայրեր առանց շարժիչի փոխադրամիջոցներով:

(բ) Հիմնական ենթակառուցվածքների և ծառայությունների արդիականացում և քաղաքային ենթակառուցվածքների վերականգնում, ներառյալ առկա տեղական ջրամատակարարման բարելավումը. կոյուղու համակարգերի, կեղտաջրերի հավաքման և հեռացման համակարգերի վերականգնում և արդիականացում և բարելավումներ՝ հեղեղաջրերի պատշաճ կառավարման համար:

Ենթաբաղադրիչը նաև կաջակցի հեռահաղորդակցության ենթակառուցվածքի վերականգնմանը և/կամ արդիականացմանը՝ տեղական համայնքների և ձեռնարկությունների թվային հասանելիությունն ու կապը բարելավելու համար:

(գ) Հասարակական վայրերի և տարածքների գրավչության բարձրացում, ներառյալ կանաչ տարածքների վերականգնումը և/կամ ընդլայնումը, հանրային պարկի բարելավումը, փողոցների

⁷ Յուրաքանչյուր կլաստերում միջամտությունների հնարավոր ցանկը և դրանց պատրաստվածությունը ներկայացված է Հավելված 2-ում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ
կանաչապատումը և համապատասխան քաղաքային հարմարությունների ապահովումը՝
գրոսաշրջային բավարար փորձին համապատասխանելու համար:

(դ) Չբոսաշրջությանն առնչվող ենթակառուցվածքների և ծառայությունների տրամադրում,
ներառյալ գրոսաշրջային հարմարությունների կառուցումը կամ վերականգնումը, ինչպիսիք են
ուղղությունների կառավարման գրասենյակները և թանգարանները, և մշակութային
ժառանգության արժեքների պահպանումն ու բարելավումը: Հարմարությունների վերականգնման
առումով գերապատվություն կտրվի Էներգաարդյունավետության բարելավմանը, և բոլոր
նորակառույց շենքերը կհամապատասխանեն Էներգաարդյունավետության չափանիշներին,
որոնք առնվազն համահունչ են Առավել արդյունավետ չափանիշներով գերազանցության
նախագծին (1) (EDGE-մակարդակ): Նախագծերը կներառեն նաև թափոնների նվազեցման
նկատառումներ՝ օգտագործելով ցածր ածխածնային նյութեր և բարձրացնելով ջրի օգտագործման
արդյունավետությունը:

ե) Աջակցություն Հանրային-մասնավոր ներդրումներին (ՀՄՆ), որը ներառում է մասնավոր
ներդրումներ ներգրավելու նպատակով լրացուցիչ հանրային ենթակառուցվածքների բարելավման
ապահովում: Այս գործունեությունը կապահովի հանրային ենթակառուցվածքներ, որոնք
անհրաժեշտ են առևտրային ներդրումների կենսունակությունը ապահովելու համար, ինչպիսիք են
նոր կամ վերականգնված հարակից հանրային օբյեկտները, ճանապարհներն ու փողոցները, ջուրը
և սանիտարական համակարգը և հեռահաղորդակցությունը⁸: Հիմնվելով մասնավոր հատվածի
կազմակերպությունների ցուցաբերած հետաքրքրության և հանձնառության վրա՝ այս
գործունեությունը նպատակաուղղված կլինի նպաստել ավելի լայն տնտեսական զարգացման և
առևտրային ներդրումների կուտակման բարենպաստ միջավայրին:

ՀՄՆ ներդրումների բացահայտման, ընտրության և մշակման հատուկ ընթացակարգերը
կներկայացվեն Ծրագրի կառավարման ձեռնարկում (ԾԿԶ):

**ԿԶԾ-երի վերջնականացումը նախապայման չէ Բաղադրիչ 2-ի շրջանակներում
գործողություններ սկսելու համար:** Մինչ ԿԶԾ-երը պատրաստվում են, բաղադրիչ 2-ի համար
իրավասու ենթածրագրերի տեսակը սահմանափակվում է ներդրումներով, որոնք շահավետ
կլինեն համայնքի և գրոսաշրջության զարգացման համար՝ անկախ ԿԶԾ-ի վերջնական
արդյունքներից, այսինքն՝ ներդրումների հետ կապված «ոչ մի ափսոսանք» չի կարող լինել:
Հնարավոր «առանց ափսոսանքի» ներդրումները նկարագրված են Հավելված 2-ում:

**Ենթաբաղադրիչ 2.2. Մասնավոր հատվածի մասնակցության խթանումը, մասնագիտական
հմտությունների բարձրացումը եւ աշխատատեղերի ստեղծման հնարավորությունը**
կֆինանսավորի խորհրդատվական ծառայությունները կլաստերների առաջմղման և տեղական
տնտեսական զարգացման և գրոսաշրջության ոլորտում տեղական
ընկերությունների և անհատների մասնակցության խթանման նպատակով: Առաջարկվող
գործողությունները կներառեն.

(ա) Բրենդինգի, շուկայավարման և խթանման գործողություններ գրոսաշրջության արժեքային
շղթայում:

(բ) Հանրային մասնավոր համագործակցության (ՀՄՀ) խթանում, ներառյալ ԿԶԾ-երի
շրջանակներում բացահայտվող պոտենցիալ կենսունակ ՀՄՀ-ների գնահատումը, նախագծումը և
պատրաստումը, օրինակ՝ գրոսաշրջության հետ կապված հասարակական տրանսպորտի
համակարգերի շահագործման և պահպանման երկարաժամկետ պայմանավորվածությունների
անհրաժեշտությունը (օրինակ՝ Դիլիջանում քննարկվող ճոպանուղու համակարգի առաջարկը):

(գ) Չբոսաշրջության և առնչվող բիզնեսում ներգրավված տեղացի աշխատողների համար HoReCa
(հյուրանոց, ռեստորան և սննդի ծառայություններ) ոլորտում մասնագիտական հմտությունների
զարգացումը՝ առաջնահերթություն տալով խոցելի և անապահով խմբերին (օրինակ՝ կանայք,

⁸ Առաջարկների ներկայացումը, ընտրության ընթացակարգերը և հաստատման չափանիշները կհստակեցվեն Ծրագրի
կառավարման ձեռնարկում:

երիտասարդները և խոցելի խմբերը, որոնք կարող են չունենալ անհրաժեշտ հմտություններ, ֆինանսական հնարավորություններ և աշխատանքային հնարավորություններ): Սա կներառի նաև զբոսաշրջության ոլորտի մասնագետների թիրախային թվով մասնագետների որակավորման բարձրացման ծրագրերի մշակումն ու իրականացումը:

(դ) Աշխատանքի վայրում ուսուցում (օրինակ՝ ռեստորանային և խոհարարական ուսուցում) և ֆորմալ ուսուցում (օրինակ՝ HoReCa սերտիֆիկացման ծրագրեր), որոնք պետք է մշակվեն և իրականացվեն ոլորտում ակտիվ ընտրված գործընկերների հետ⁹:

(ե) Տեղական զբոսաշրջային ընկերությունների և ձեռնարկատերերի համար դասընթացների և կարողությունների զարգացման այլ միջոցառումների իրականացում, որոնք ներառում են կանանց նախասիրությունները, կարիքները և նախագծային ներդրումները՝ մասնակցային գենդերային ընդգրկուն գործընթացի միջոցով:

(զ) Ուսումնասիրությունների և վերլուծական աշխատանքների մշակում՝ նախագծելու, աջակցելու իրականացմանը և/կամ մշտադիտարկելու գործողությունները՝ զբոսաշրջության ոլորտում աշխատատեղերի ստեղծումը կլաստերների շրջանակներում խթանելու նպատակով, ներառյալ պոտենցիալ միջամտությունների բացահայտումը, որոնց Ծրագիրը կարող է սատարել:

(է) Թվային գործիքների մշակում և/կամ առաջխաղացում, ինչպիսիք են ծրագրային հավելվածները, օրինակ՝ տրանսպորտի տարբերակների, իրադարձությունների, փառատոնների օրացույցների, մատչելի հարմարությունների, արշավային արահետների և տուր կազմակերպիչների մասին՝ իրական ժամանակում տեղեկատվություն տրամադրելու համար:

Բաղադրիչ 3 - Ծրագրի կառավարման եւ գործառնական աջակցության բաղադրիչը

Կֆինանսավորի ծրագրի կառավարման ընդհանուր ծախսերը՝ կապված գործառնական գործունեության, խորհրդատվական ծառայությունների, ոչ խորհրդատվական ծառայությունների, տրանսպորտային միջոցների, ապրանքների և հաղորդակցության, իրազեկման և վերապատրաստումների ծախսերը: Այն կֆինանսավորի ծրագրի իրականացման գործակալության ծախսերը կապված կառավարման գործառնականների հետ և կապահովի, որպեսզի Ծրագիրը համապատասխանի Բանկի պահանջներին՝ կապված բնապահպանական, սոցիալական, ֆինանսական, աուդիտի և տեխնիկական չափորոշիչների հետ, ինչպես նաև մշտադիտարկման և գնահատման խորհրդատվական ընկերության ծախսերը՝ աջակցելու և ընդլայնելու իրականացնող գործակալության առկա ՄԱԳ համակարգերի կարողությունները: Բաղադրիչը նաև նպատակ ունի ընդլայնել ծրագիրն իրականացնող գործակալության՝ Հայաստանի տարածքային զարգացման հիմնադրամի կարողությունները՝ վերապատրաստման և գիտելիքների փոխանակման միջոցառումների միջոցով:

Բաղադրիչ 4 - Արտակարգ իրավիճակների արձագանքման բաղադրիչ (ԱԻԱԲ).

Այս բաղադրիչը թույլ կտա արագորեն վերաբաշխել Ծրագրի չհատկացված միջոցները հրատապ կարիքների համար աղետի (երկրաֆիզիկական, կլիմայական կամ տեխնածին) կամ հանրային առողջության արտակարգ իրավիճակների դեպքում: Նման իրադարձությունները կարող են ներառել ջրհեղեղներ, երկրաշարժեր, երաշտներ և հիվանդությունների բռնկում: ԱԻԱԲ-ի համար համաձայնեցված գործարկիչը հնարավորություն կտա վերաբաշխել Ծրագրի չհատկացված միջոցները Ծրագրի այլ բաղադրիչներից՝ աջակցելու անհապաղ արձագանքման և վերականգնման կարիքներին: Իրավասու գործողությունների ցանկը կհստակեցվի ԱԻԱԲ ձեռնարկում, որը պետք է պատրաստվի նախքան Ծրագրի արդյունավետությունը, և հատկացումները կիրականացվեն կարևորագույն ապրանքների, շինարարական աշխատանքների և խորհրդատվական ծառայությունների դրական ցուցակի դիմաց, որոնք անհրաժեշտ են անհապաղ արձագանքման և վերականգնման կարիքներին աջակցելու համար:

⁹ Տես «Ծրագրի նկարագրությունը» ենթաբաժինը «Ե. Գործընկերների դերը»՝ գործընկերների հետ առաջարկվող լրացուցիչ գործողությունների և մասնագիտական ու վերապատրաստման ծրագրեր տրամադրելու վերաբերյալ մանրամասների համար:

2.3. Ծրագրի կլաստերները

Ծրագիրը ներառում է 7 կլաստեր՝ Արենիի, Դիլիջանի, Դվինի, Եղեգիսի, Գորիսի, Ձերմուկի և Գյումրու:

Արենիի կլաստեր

Արենիի կլաստերն առանձնանում է Հայաստանի առաջատար ուղղությունների շարքում՝ շնորհիվ իր ռազմավարական աշխարհագրական դիրքի, հարուստ մշակութային ժառանգության և յուրահատուկ բնական լանդշաֆտի: «Տարեկան ավելի քան 500,000 այցելուներ ընդունող Արենին ավելի է նշանավորվել 6,100 տարեկան գինու գործարանի հայտնաբերումից հետո, ինչը Նորովի կյանքի է կոչել Հայաստանի գինու մշակույթ-Արենիի կլաստերի հայեցակարգը մշակվել է ընթացիկ SSԵ2 ծրագրի շրջանակներում և հաստատվել է Կառավարության ներդրումային կոմիտեի կողմից սահմանվել են հետևյալ ներդրումները ծրագրի շրջանակներում հնարավոր ընդգրկման համար.

- ճանապարհների և փողոցների ցանցերի վերականգնում՝ Արենիի կենսունակությունը բարելավելու և հիմնական տեսարժան վայրերի և զբոսաշրջային վայրերի հասանելիությունը բարելավելու նպատակով:
- Հյուրընկալության ոլորտի (HORECA) վերապատրաստում և զբոսաշրջության զարգացման ծրագրեր՝ տեղացի երիտասարդների հմտությունների բացը վերացնելու համար:
- Արշավային արահետների ցանցերի զարգացում և Նոր ճամբարային վայրերի ստեղծում՝ բնության զբոսաշրջության գործունեությունը հեշտացնելու համար
- Թանգարանների և մշակութային կենտրոնների հիմնում/վերականգնում՝ տարածաշրջանի պատմությունը, մշակույթը և ժառանգությունը ցուցադրելու համար:

Գյումրու կլաստեր

Գյումրին, լինելով Հայաստանի երկրորդ մեծ քաղաքը, ունի հարուստ քաղաքային ժառանգություն և կենսունակ տեղական մշակույթ: Տարեկան ավելի քան 100,000 այցելուներ ունենալով քաղաքը հայտնի է իր գեղարվեստական ժառանգությամբ և ավանդական արհեստագործությամբ: SSԵ2-ի շրջանակներում իրականացվող ներդրումները բարելավել են քաղաքային և զբոսաշրջային ենթակառուցվածքները՝ հիմք դնելով քաղաքային շուկան աշխուժացնելու, մասնագիտական ուսուցման հաստատություններ հիմնելու և ստեղծագործական արդյունաբերության խթանման ապագա նախաձեռնությունների համար: Հնարավոր միջամտությունների կենտրոնը լինելու է տեղական և տարածաշրջանային մասնագիտական կրթության և ծառայությունների որակի բարձրացմանն աջակցելը: Հնարավոր գործունեությունները կարող են ներառել.

- Գյումրու շուկայի վերականգնում՝ շուկայի մշակութային ժառանգությունը պահպանելու համար տարածքը վերականգնելու և վերօգտագործելու նպատակով, թույլ տալով ավելի լավ կազմակերպել, օգտագործողների փորձը և հետիոտնային հոսքը և ստեղծել Նոր ուղղություն:
- Արհեստավորների դպրոցի հիմնում. հայկական ավանդական արհեստագործությունը պահպանելու և աշխուժացնելու համար՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով Գյումրիի հատուկ արվեստներին և արհեստներին¹⁰, միևնույն ժամանակ խթանելով Նորարարությունն ու կայուն բիզնես մոդելները՝ երիտասարդ սերունդներին սովորելու և ձեռք բերված կարիերան պահպանելու մոտիվացիա ապահովելու համար:

Դիլիջանի կլաստեր

¹⁰ 2023 թվականի դեկտեմբերին Գյումրու դարբնության ավանդույթը ներառվել է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մարդկության ոչ նյութական մշակութային ժառանգության ներկայացուցչական ցանկում: Դարերի ընթացքում երկաթե առարկաների ստեղծումը հայկական քաղաքների մշակութային առանձնահատկությունն էր: 20-րդ դարի կեսերին այս արհեստը գրեթե անհետացավ, և Շիրակը միակ քաղաքային կենտրոնն էր, որտեղ դարբնագործության արհեստը գոյատևել է:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

Դիլիջանը հպարտանում է դարավոր պատմական ժառանգությամբ և գտնվում է Հայաստանի զբոսաշրջային լանդշաֆտում որպես բնության և մշակույթի կենտրոն: Տարեկան մոտավորապես 250,000 այցելուներով Դիլիջանի ռազմավարական դիրքը՝ որպես Հայաստանի և Վրաստանի միջև տրանսպորտային հանգույց, ներկայացնում է զբոսաշրջության զգալի ներուժ: Կլաստերի զարգացումը կախված է քաղաքային կապի բարելավումից, անվտանգ հետիոտնային գոտիների ստեղծմամբ և հասարակական տարածքների աշխուժացումից: Հնարավոր գործողությունները կարող են ներառել.

- Ներքաղաքային կապի և ճանապարհային ենթակառուցվածքի վերականգնում:
- Քաղաքի գլխավոր գետի (Աղստև գետ) աղտոտվածության նվազեցում և վարարումների ռիսկի նվազեցման ներդրումներ, ինչպիսիք են հեղհեղանքների ամրացումը և բարձրացումը, գետափի որոշ հատվածների վերականգնման բնական լուծումներ՝ տեղական բուսականության վերատնկման և ջրահեռացման համակարգերի բարելավման և շինարարության միջոցով: հետիոտնային կամուրջներ՝ դեպի հարակից Դիլիջանի քաղաքային այգի մուտքը բարելավելու համար:
- ճոպանուղու կառուցում, որը կկապի է Դիլիջան քաղաքի կենտրոնը Թախտա թաղամասի հետ՝ նվազեցնելով երթևեկության գերբեռնվածությունը՝ միաժամանակ բարելավելով կապը և հասանելիությունը քաղաքի ողջ տարածքում:
- Փողոցների ձևավորում և հետիոտնային գոտիների, զբոսաշրջային երթուղիների ստեղծում:
- Հասարակական և կանաչ տարածքների ընդլայնում.

Դիլիսի կլաստեր

Դիլիսը գտնվում է Արտաշատի համայնքում, այն հարուստ է մշակութային և պատմական տեսարժան վայրերով, որտեղ դեռևս շարունակվում են հնագիտական ուսումնասիրությունները: Որպես մշակութային զբոսաշրջության կենտրոն՝ Դիլիսը նպատակ ունի գրավել այցելուներին, որոնք խոր հետաքրքրություն ունեն հնագիտության հանդեպ: Ներդրումներ են առաջարկվում բարելավվելու զբոսաշրջային ենթակառուցվածքները, ներառյալ մուտքի կետերը, ճանապարհները, հետիոտնային գոտիները, լուսավորությունը, ցուցանակները և այցելուների հոսքի կառավարումը: ՏՏԵԶԾ-ի շրջանակներում մշակվել են հրատապ վերականգնողական աշխատանքների և թանգարանների կառուցման մանրամասն ճարտարապետական և ինժեներական նախագծեր: Հնարավոր գործողությունները կարող են ներառել.

- Դիլիսի պատմական հուշարձանների և հնագիտական տարածքի մասնակի վերակառուցում:
- Թանգարանի շենքի կառուցում, որտեղ կլինի նաև հնագիտական հետազոտական կայան:

Ջերմուկի կլաստեր

Ջերմուկը Վայոց ձորի մարզի զբոսաշրջային երեք կլաստերներից մեկն է՝ Արենիի և Եղեգիսի հետ միասին, որոնք ներառված են Չբոսաշրջության կլաստերի ռազմավարության մեջ: Պատմականորեն այն բժշկական զբոսաշրջության հայտնի վայր է իր հանքային ջրերի և բարենպաստ կլիմայի շնորհիվ: Քաղաքում կան ավելի քան 40 հանքային աղբյուրներ, հանքային ջրերի շշալցումը նույնպես տեղի է ունենում քաղաքում: Այսօր այն շարունակում է մնալ հանրաճանաչ սպա քաղաք, որը գրավում է ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներքին զբոսաշրջիկների՝ տարեկան շուրջ 200,000 զբոսաշրջային հոսքով: Ջերմուկում ՏՏԵԶԾ-ի շրջանակներում երկու պատրաստի նախագծված ենթաձրագրերն են

- Ըմպելասրահի և հարակից ենթակառուցվածքների վերակառուցում:
- Ջերմուկի ջրվեժի մոտեցման ճանապարհի և արահետների վերականգնում, կամրջի, մայրերի կառուցում և զբոսաշրջության բարելավում:
- Կլաստերի հետագա զարգացումը լրացվելու է <<փափուկ>> ներդրումների միջոցով, ինչպիսիք են Ջերմուկը որպես միջազգային առողջակարան դիտարկելը և մարքեթինգն և գովազդները:

Գորիսի կլաստեր

Հայաստանի և Իրանի միջև գտնվող Գորիսը առանցքային պատմամշակութային ուղղություն է: Հարավային Հայաստան այցելող զբոսաշրջիկների կողմից սիրված Գորիսը վերակենդանացնելու աշխատանքներ է տարվել ՏՏԵԶԾ-ի շրջանակներում՝ ներկայացնելով մշակութային ժառանգությունն ու բնական գրավչությունները: Հնարավոր ներդրումները կաորդ են լինել:

Ժառանգության կենտրոնի վերանորոգում, տների և ճակատների վերականգնում և մշակութային միջավայրի պահպանում:

Ապագա միջամտությունները որոշելիս կքննարկվեն նաև շրջակա բնակավայրերի համախմբումը միասնական բրենդային ինքնության ներքո՝ թեմատիկ տեսարժան վայրերով և տարածաշրջանի պատմական և բնական տեսարժան վայրերը:

Եղեգիսի կլաստեր

Կլաստերն ու մերձակա բնակավայրերը նշանակալի ներուժ ունեն զբոսաշրջության զարգացման համար, հատկապես հաշվի առնելով ներկա գլոբալ ճանապարհորդական միտումները, որոնք միտված են բնական միջավայրեր և անխախտ լանդշաֆտներ փնտրելուն՝ կատարյալ քայլարշավի և դահուկային սպորտի համար: Այս բնութագրերը հատկապես գրավիչ են բնություն սիրող և արկածախնդիր զբոսաշրջիկների համար: Ավելին, Եղեգիսը հարուստ է մշակութային և պատմական հուշարձաններով, այդ թվում՝ հին մոնումենտներով և միջնադարյան կառույցներով, որոնք հատկապես հետաքրքրում են մշակութային ժառանգության սիրահար զբոսաշրջիկներին, հատկապես՝ Եվրոպայից: • Հնարավոր ներդրումները կուղղվեն.

- ճանապարհների, հետիոտնային և զբոսաշրջային արժեքի ենթակառուցվածքների բարելավման, ինչպես նաև պատմական և մշակութային հուշարձանների վերականգնման և պահպանման վրա:
- Նախաձեռնությունների աջակցելուն, որոնք ուղղված են մշակութային միջոցառումների, փառատոների և ցուցահանդեսների խթանմանը, որոնք ընդգծում են Հայաստանի հարուստ ժառանգությունն ու ավանդույթները՝ ողջ տարվա ընթացքում գրավելով զբոսաշրջիկներին:

Ընտրված մարզերի և կլաստերների հիմնական սոցիալ-տնտեսական բնութագրերի վերաբերյալ լրացուցիչ մանրամասները ներկայացված են Հավելված 1-ում:

3. ՄՈՏԵՑՈՒՄ, ՀԻՄՆԱՎՈՐՈՒՄ, ՆՊԱՏԱԿ և ԾՐԱԳՐԻ ԾԱՎԱԼԸ

3.1. Բնապահպանական և սոցիալական շրջանակի մոտեցում և մեթոդաբանություն

ԲՍԿԸ-ն ծառայում է որպես շրջանակ՝

- Համակարգված կերպով բացահայտելու և կառավարելու ԲՍ ռիսկերը:
- Ապահովելու, որ ծրագրի գործողությունները համապատասխանեն ԲՍ գործող օրենքներին, կանոնակարգերին և միջազգային ստանդարտներին:
- Նպաստել կայունությանը և նվազագույնի հասցնել բացասական ԲՍ ազդեցությունները:
- Տրամադրել ուղեցույցներ ՇՆ-ի և Հետադարձ կապի և բողոքների լուծման մեխանիզմների համար:

Գործընթացը սկսվում է նախագծի դիտազննմամբ ու ռիսկերի դասակարգմամբ՝ հնարավոր ԲՍ ազդեցությունները պարզելու համար: Այս նախնական փուլում հայտնաբերվում են զգայուն տարածքները, ինչպիսիք են պաշտպանված էկոհամակարգերը կամ խոցելի համայնքները, և ռիսկերը դասակարգվում են որպես ցածր, միջին, նշանակալի կամ բարձր:

Ռիսկերի նույնականացումից հետո հաջորդ փուլում իրականացվում է մանրամասն ԲՍ գնահատում: Այս գնահատումը ներառում է հնարավոր ազդեցությունների վերլուծություն և անհրաժեշտության դեպքում ուսումնասիրությունների իրականացում, ինչպիսիք են Շրջակա միջավայրի և Սոցիալական ազդեցությունների գնահատում (ՇՄԱԿ) կամ Բնապահպանական և Սոցիալական Ուսումնասիրություն (ԲՍՈՒ): Այս ուսումնասիրությունները գնահատում են նախագծի ուղղակի, անուղղակի և համակցված ազդեցությունները՝ կենտրոնանալով կենսաբազմազանության, հողօգտագործման, ջրային ռեսուրսների և համայնքների բարեկեցության վրա:

Գնահատումից հետո մշակվում են մեղմացման միջոցառումներ՝ հայտնաբերված ռիսկերն ու ազդեցությունները նվազեցնելու համար: Մեղմացման ռազմավարությունը առաջնորդվում է կանխարգելման աստիճանավորմամբ՝ շեշտադրելով հնարավորինս ազդեցությունների խուսափումը, նվազեցումը, վերականգնումը, ինչպես նաև մնացորդային ազդեցությունների փոխհատուցումը: Այս միջոցառումները ներառվում են տեղամասային Բնապահպանական և Սոցիալական Կառավարման Պլանի (ԲՍԿՊ) մեջ, որտեղ հստակ սահմանվում են գործողությունները, պատասխանատվությունները և իրականացման ժամկետները:

Մեթոդաբանության կարևոր բաղադրիչ է շահակիրների ներգրավվածությունը (ՇՆ) և հանրային քննարկումները, որոնք ապահովում են թափանցիկությունն ու ներգրավվածությունը նախագծի ողջ իրականացման ընթացքում: Շահակիր կողմերը, ներառյալ տեղական համայնքները, պետական մարմինները և հասարակական կազմակերպությունները, ներգրավվում են հանրային քննարկումներին: Հավաքագրված կարծիքները վերլուծվում և հաշվի են առնվում, իսկ բողոքների և խնդիրների արդյունավետ կարգավորման համար ստեղծվում է Բողոքարկման Մեխանիզմ (ԲՄ):

3.2 Հիմնավորում և Նպատակ

ԲՍԿԸ մշակելու հիմնավորումը ՉՄԵԾ-ի հետ կապված ԲՍ ռիսկերն ու ազդեցությունները կառավարելու կառուցվածքային շրջանակ ապահովել է: Թեև Ծրագրի համար կան նախապես ընտրված վայրեր, Ծրագրի իրականացման ընթացքում կհստակեցվեն շինարարական աշխատանքների համար նախատեսված բուն վայրերը, որի առնչությամբ կընդգծվի ԲՍԿԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ
պատրաստելու նպատակահարմարությունը՝ ազգային կանոնակարգերի, Համաշխարհային
բանկի ԲՍԾ-ի և Միջազգային Արդյունաբերության Լավ Գործելակերպի (ՄԱԼԳ)
համապատասխանությունը յուրաքանչյուր տեղամասում ապահովելու առումով:

ԲՍԿ-ի նպատակն է ուղղորդել իրականացնող կազմակերպությանը Ծրագրի համապատասխան
բաղադրիչներն իրականացնելիս՝ ազգային և տեղական կանոնակարգերի և Համաշխարհային
բանկի՝ ՉՄԵԾ-ին առնչվող ԲՍՍ-ների համապատասխանության պահպանմանը: ԲՍԿ-ի
հիմնական նպատակներն են՝

- Գնահատել Ծրագրի և դրա գործունեության հնարավոր շրջակա միջավայրային և սոցիալական
և ռիսկերն ու ազդեցությունները:
- Սահմանել հստակ քայլեր, գործընթացներ, մեթոդաբանություններ և ընթացակարգեր ԲՍ
պահանջների, ռիսկերի և ազդեցությունների գնման, վերանայման և մշտադիտարկման
համար:
- Որոշել վերահսկողության, կառավարման, հաշվետվությունների ներկայացման և ԲՍ ռիսկերի,
ազդեցությունների ու համապատասխանության մշտադիտարկման դերերն ու
պատասխանատվությունները:
- Տրամադրել խորհրդատվությունների և տեղեկատվության հրապարակման շրջանակ, ինչպես
նաև մշակել ԲՍ մեղմացման պլաններ՝ բացասական ազդեցությունների հասցեագրման
համար:
- Գնահատել կարողությունները և առաջարկել կարողությունների զարգացման միջոցառումներ:

Սույն ԲՍԿ-ի շրջանակը ներառում է.

- (i) ԲՍ կանոնակարգը և Ծրագրին առնչվող օրենքները,
 - (ii) Իրականացման միջոցառումները և ինստիտուցիոնալ շրջանակը,
 - (iii) Ծրագրի գործողությունների ԲևՍ սերինինգային ընթացակարգերը.
 - (iv) Ընթացակարգեր և ուղեցույցներ՝ ըստ անհրաժեշտության, տեղամասին հատուկ շրջակա
միջավայրի վրա և սոցիալական ազդեցության գնահատման (ՇՄՍԱԳ) իրականացման և
տեղանքին հատուկ Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլանների (ԲՍԿՊ)
պատրաստման համար,
 - (v) ԲՍ ռիսկերը և մեղմացման միջոցառումները,
 - (vi) ԲՍ մշտադիտարկման և հաշվետվությունների համար ինստիտուցիոնալ միջոցառումները,
ներառյալ շինարարության կապալառուների, վերահսկման խորհրդատուների, ինչպես նաև ՀՏԶՀ-
ի և ՉԿ-ի կողմից հաշվետվություններ ներկայացնելը,
 - (vii) Շահակիրների ներգրավման ընթացակարգերը:
- Ծրագրի ՇՆՊ-ը հստակեցնում է Ծրագրին առնչվող անապահով և խոցելի խմբերը: ԲՍԿ-ն
հետևում է նույն սկզբունքներին՝ նախանշելով տարբերակված միջոցառումներ՝ ապահովելու,
որպեսզի նրանք չառերեսվեն անհամաչափ վնասների և ունենան հավասար հասանելիություն
Ծրագրի օգուտներից:
- ԲՍԿ-ն հիմնված է ԲՍ վերլուծության վրա, ներառյալ առաջնային հետազոտությունն
առաջարկվող կլաստերներում, որոնք բացահայտում են հիմնական բնապահպանական զգայուն
ընկալիչները, սոցիալական ելակետային վիճակը, նպաստառուների բնութագրերը, պոտենցիալ
ազդեցության ենթակա մարդիկ, ինչպես նաև Ծրագրի գործունեության արդյունքում
աղբատության ավելացման ու սոցիալական հնարավոր հետևանքները:

3.3. Բնապահպանական և սոցիալական շրջանակի պոտենցիալ կիրառողներ

Այս ԲՍԿ-ն կօգտագործվի՝

- Կառավարության և հանրության, Ծրագրի իրականացման (PIA) մասնագետների;
- Ոչ պետական կազմակերպությունների;
- Ծրագրի ազդակիր համայնքի և անձանց;

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

- Տեղական իշխանությունների և համայնքային ներկայացուցիչների;
- Ծրագրի գործունեության մեջ ընդգրկված կապալառուների, ենթակապալառուների և տեխնիկական վերահսկողության խորհրդատուների կողմից:

4. ԲՆԱՊԱՅՊԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԿԱՆՈՆԱԿԱՐԳԵՐ ԵՎ ՕՐԵՆՔՆԵՐ

4.1. Ազգային իրավական դաշտ

Բնական ռեսուրսների օգտագործումը, ԲԼՍ պաշտպանությունը և հարակից այլ ոլորտները կարգավորող բնապահպանական և սոցիալական իրավական դաշտը բաղկացած է ՀՀ Սահմանադրությունից, ազգային օրենքներից, իրավական ակտերից և միջազգային պայմանագրերից:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (1995, վերջին անգամ փոփոխվել է 2015 թ.)

Հոդված 12-ը՝ «Շրջակա միջավայրի պահպանությունը և կայուն զարգացումը», սահմանում է, որ պետությունը նպաստում է շրջակա միջավայրի պահպանմանը, բարելավմանը և վերականգնմանը, բնական ռեսուրսների ողջամիտ օգտագործմանը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով ապագա սերունդների առջև ստանձնած պատասխանատվությունը: Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է հոգ տանել շրջակա միջավայրի պահպանման մասին:

ԶՄԵԾ-ին առավել առնչվող մի քանի օրենքներ ամփոփ ներկայացված են ստորև բերված աղյուսակում:

Աղյուսակ 1. Հայաստանի համապատասխան իրավական դաշտը

Օրենսգրքեր, օրենքներ, որոշումներ	Նկարագրությունը եւ առնչությունը Ծրագրի գործունեությանը
Հողային օրենսգիրք (2001թ, վերջին փոփոխությունը 2022թ)	Հողային օրենսգիրքը սահմանում է պետական հողերի կառավարման և օգտագործման հիմնական ցուցումները, ներառյալ տարբեր նպատակներով հատկացվածները, ինչպիսիք են՝ գյուղատնտեսության, քաղաքաշինության, արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության, էներգիայի արտադրության, հաղորդակցության և կապի գծերը, տրանսպորտը և այլ նպատակները: Օրենսգիրքը սահմանում է հատուկ պահպանվող տարածքները, ինչպես նաև անտառապատ, ջրածածկ և պահպանվող հողերը: Այն նաև սահմանում է հողի պահպանությանն ուղղված միջոցառումները, ինչպես նաև պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և քաղաքացիների իրավունքները հողի նկատմամբ: Ցանկացած տեսակի ժամանակավոր կամ մշտական հողատարածք, որը կարող է պահանջվել Ծրագրի իրականացման համար, կիրականացվի հողային օրենսգրքի համաձայն:
Ջրային օրենսգիրք (2002թ, վերջին փոփոխությունը 2022թ)	Ջրային օրենսգրքի հիմնական նպատակն է իրավական հիմք ստեղծել երկրի ջրային ռեսուրսների պաշտպանության, ջրային ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման միջոցով քաղաքացիների և տնտեսական ոլորտների ջրային կարիքների բավարարման և ապագա սերունդների համար ջրային ռեսուրսների պահպանության ապահովման համար: Ջրային օրենսգրքն անդրադառնում է հետևյալ հիմնական խնդիրներին. պետական/տեղական իշխանությունների և հասարակության պարտականությունները, Ջրի ազգային քաղաքականության (2005) և Ջրի ազգային ծրագրի (2006) մշակման, ջրի կադաստրի և մոնիթորինգի համակարգի, համապատասխան տեղեկատվության հանրային հասանելիության, ջրի օգտագործման և ջրային համակարգերի օգտագործման թույլտվության համակարգերի, անդրսահմանային ջրային ռեսուրսների օգտագործման, ջրի որակի ստանդարտների, հիդրոտեխնիկական կառույցների շահագործման անվտանգության հարցերին, ջրային ռեսուրսների պահպանությանն ու պետական վերահսկողությանը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

	Ծրագրի հնարավոր ներդրումները ջրամատակարարման և կեղտաջրերի հավաքման համակարգերի վերականգնման համար կնախագծվեն և կիրականացվեն Ջրային օրենսգրքին համապատասխան: Օրենսգիրք դրույթները նաև հաշվի կառնվեն ցանկացած այլ գործունեություն պլանավորելիս և ձեռնարկելիս, որը կարող է ազդեցություն ունենալ երկրում ջրի քանակի և որակի վրա:
Անտառային օրենսգիրք (2005թ, վերջին փոփոխությունը 2022թ)	Օրենսգիրքը կարգավորում է անտառների կայուն կառավարման՝ Հայաստանի Հանրապետության անտառների և անտառային հողերի պահպանության, վերականգնման, անտառապատման և ռացիոնալ օգտագործման, ինչպես նաև անտառների հաշվառման, մոնիթորինգի, վերահսկողության և անտառային հողերի հետ կապված հարաբերությունները: Օրենսգրքի դրույթները պետք է հաշվի առնվեն այն դեպքում, երբ ՁՄԵԾ-ն ներառում է գործողություններ անտառային տարածքներում կամ անտառային հողերում կամ շրջակայքում:
Քաղաքացիական օրենսգիրք (1998թ, վերջին փոփոխությունը 2023թ)	Քաղաքացիական օրենսգիրքը սահմանում է քաղաքացիական հարաբերությունների մասնակիցների իրավական կարգավիճակը, սեփականության և գույքային այլ իրավունքների ձեռքբերման և իրականացման հիմքը, ինչպես նաև կարգավորում է պայմանագրային և այլ պարտավորությունները, ինչպես նաև հարակից գույքային և անձնական ոչ գույքային հարաբերությունները: ՁՄԵԾ-ի իրականացման ընթացքում կարող են առաջանալ մի շարք հարցեր՝ կապված հողօգտագործման իրավունքների հետ: Օրենքի կարգավորումները ծառայում են որպես «հովանոց» և պետք է դիտարկվեն Ծրագրի բոլոր փուլերի ընթացքում՝ քաղաքացիական և իրավական հարաբերությունների համատեքստում:
Աշխատանքային օրենսգիրք (2004թ, վերջին փոփոխությունը 2023թ)	Աշխատանքային օրենսգիրքը կարգավորում է կոլեկտիվ և անհատական աշխատանքային հարաբերությունները, սահմանում է այդ հարաբերությունների հաստատման, փոփոխման և դադարեցման սկզբունքները և նախանշում դրանց իրականացման ընթացակարգերը: Այն նաև սահմանում է աշխատանքային հարաբերություններում ներգրավված կողմերի իրավունքները, պարտականությունները և պատասխանատվությունն, ինչպես նաև աշխատողների անվտանգության և առողջության ապահովման պայմանները: Աշխատանքային օրենսգրքի բոլոր կարգավորումները կկիրառվեն Ծրագրի անձնակազմի, ինչպես նաև Ծրագրում տարբեր փուլերում ներգրավված կապալառուների, ենթակապալառուների և խորհրդատուների անձնակազմի նկատմամբ:
Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության եւ փորձաքննության մասին օրենք (2014թ, վերջին փոփոխությունը 2023թ)	«Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» օրենքը (ՇՄԱԳ) իրավական հիմք է ապահովում պլանավորված միջոցառումների և հայեցակարգերի պետական փորձաքննության իրականացման և ներդրման համար, ինչպես նաև ներկայացնում է Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման (ՇՄԱԳ) գործընթացի ստանդարտ քայլերը Հայաստանում տարբեր նախագծերի և գործողությունների համար: Նախատեսված գործողությունները դասակարգվում են երկու կատեգորիայի՝ արտացոլելով շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման տարբեր մակարդակներն՝ ըստ շրջակա միջավայրի վրա հնարավոր ազդեցությունների ծանրության: Օրենքը նախատեսում է դրույթներ, որոնք անմիջականորեն առնչվում են հանգստի և զբոսաշրջության ոլորտին: Մասնավորապես «Փորձաքննության ենթակա գործունեությունը» 3-րդ գլխում օրենքը թվարկում է ՇՄԱԳ-ի ենթակա նախատեսվող միջոցառումների տեսակները: Օրենքի 12-րդ հոդվածի համաձայն լեռնադահուկային գծերի, ճոպանուղիների, զիփ գծերի և ենթակառուցվածքների կառուցումը կամ վերակառուցումը դասակարգվում է որպես Բ կատեգորիա: Ի լրումն, ՇՄԱԳ-ը կիրառելի է նաև պահպանվող տարածքներում, անտառներում, պատմական հուշարձանների տարածքներում և հանրային կանաչ տարածքներում իրականացվելիք գործողությունների համար, որոնք թվարկված չեն «Փորձաքննության ենթակա գործողություններ» 3-րդ հոդվածում: Այս գործունեությունը պատկանում է Բ կատեգորիայի: ՁՄԵԾ-ի շրջանակներում իրականացվելիք աշխատանքները կարող են ներառել գոյություն ունեցող ենթակառուցվածքների և մուտքի ճանապարհների նոր կառուցում

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

	և/կամ վերակառուցում, Դիլիջան ազգային պարկի ռեկրեացիոն գոտում գործունեություն և այլն, որոնք, համաձայն ՇՄԱԳ-ի օրենքի, պահանջում են շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատում և փորձագիտական եզրակացության տրամադրում: Ծրագրի շրջանակներում նախատեսված գործողությունները կուսումնասիրվեն և կդասակարգվեն՝ որոշելու օրենքի կիրառելիությունը: Նախքան պետական ՇՄԱԳ-ի և փորձաքննության ենթակա շինարարական աշխատանքների մեկնարկը պետք է տրվի դրական ՇՄԱԳ և փորձաքննության եզրակացություն:
Հողերի օգտագործման եւ պահպանման նկատմամբ վերահսկողության մասին օրենք (2008թ, վերջին փոփոխությունը 2020թ)	Օրենքը նախատեսում է ՀՀ հողերի արդյունավետ օգտագործման և պահպանման նպատակներն ու տեսակները, հողային օրենսդրության և հիմնարկների կիրարկման հետ կապված ստուգումները, վերահսկողության կարգը, հողօգտագործումը և պահպանությունը վերահսկող սուբյեկտների իրավունքներն ու պարտականությունները: Օրենքը տարածվում է ՀՀ հողային ֆոնդի բոլոր հողերի վրա՝ անկախ նպատակից, սեփականությունից և/կամ օգտագործման իրավունքից:
Հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին օրենք (2006թ, վերջին փոփոխությունը 2021թ)	Օրենքը նկարագրում է հողերի օտարման և փոխհատուցման ընթացակարգերը, թվարկում է այն նախագծերի տեսակները, որոնք հիմնավորված են հանրային գերակա շահի հայտարարման համար և օտարման ընթացակարգերը: Օրենքը սահմանում է, որ գույքի օտարումը չպետք է չհիմնավորված վնաս պատճառի գույքի սեփականատիրոջը, սակայն չի պահանջում, որ տնտեսական և սոցիալական անբարենպաստ ազդեցությունները մեղմվեն հողի փոխհատուցումից բացի: Օրենքի դրույթը կկիրառվի այնպես, ինչպես նշված է Ծրագրի ՏԾ-ում:
Թափոնների մասին օրենք (2004թ, վերջին փոփոխությունը 2015թ)	Օրենքը կարգավորում է իրավատնտեսական հարաբերությունները՝ կապված հավաքագրման, փոխանցման, պահպանման, զարգացման, ծավալների կրճատման, մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցության կանխարգելման հետ: Օրենքը սահմանում է թափոնների գործածության օբյեկտները, պետական քաղաքականության հիմնական սկզբունքներն ու ուղղությունները, պետական ստանդարտացման, վիճակագրական տվյալների գույքագրման և ներդրման սկզբունքները, դրանց պահանջների և մեխանիզմների իրականացումը, թափոնների վերամշակման սկզբունքները, թափոնների ներկայացման պահանջները, պետական մոնիթորինգի համար թափոնների քանակի նվազեցմանն ուղղված միջոցառումները, այդ թվում՝ բնօգտագործման վճարները, ինչպես նաև իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց կողմից թափոնների օգտագործմամբ մարդու առողջությանը և շրջակա միջավայրին հասցված վնասների փոխհատուցումը, ինչպես նաև պահանջները, պետական մոնիթորինգի և իրավական խախտումները: Օրենքը սահմանում է պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ որպես իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց իրավունքներն ու պարտականությունները: Թափոնների մասին օրենքը կկարգավորի ՉՄԵԾ-ի իրականացման ընթացքում առաջացած ավելցուկային նյութական և շինարարական թափոնների հեռացումը: Այս օրենքը կկիրարկվի Ծրագրի կողմից ֆինանսավորվող ֆիզիկական աշխատանքների ընթացքում շինարարական թափոնների և ավելցուկային նյութերի հեռացումը պլանավորելիս և ձեռնարկելիս:
Մթնոլորտային օդի պահպանության մասին օրենքը (1994թ, վերջին փոփոխությունը 2022թ)	Օրենքի նպատակն է ապահովել օդի բարենպաստ որակը մարդու առողջության և շրջակա միջավայրի համար՝ պաշտպանելով այն աղտոտումից (ինչպես բնական, այնպես էլ մարդածին), մթնոլորտային օդի, կլիմայի և կենսաբազմազանության վրա բացասական ազդեցության վերացումը և կանխարգելումը: Օրենքը նպատակ ունի նաև կարգավորել հասարակական հարաբերությունները օդի պահպանության ոլորտում, կանխել և նվազեցնել մթնոլորտի վրա վնասակար քիմիական և կենսաբանական ազդեցությունները, վերացնել օդի աղտոտվածության անդառնալի հետևանքները, ապահովել օդի աղտոտվածության վերաբերյալ տեղեկատվության ամբողջականությունն ու մատչելիությունը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

	Սույն օրենքը կարգավորում է նաև արտանետումների լիցենզիաները և սահմանում է առավելագույն թույլատրելի կոնցենտրացիաները մթնոլորտային օդի աղտոտվածության համար և այլն: ՉՄԵԾ-ի շրջանակներում նախագծման, շինարարության և շահագործման փուլերում մթնոլորտային օդի պահպանման համար Օրենքով սահմանված պահանջներն ու դրույթները պետք է պահպանվեն:
Բուսական աշխարհի մասին օրենք (1999թ, վերջին փոփոխությունը 2018թ)	Օրենքը սահմանում է ՀՀ պետական քաղաքականությունը բուսական աշխարհի պահպանման, պաշտպանության, օգտագործման և վերականգնման ոլորտում: Օրենքը սահմանում է բուսական աշխարհի հետազոտության, պետական մոնիթորինգի, պետական գույքագրման նպատակները, բույսերի տեսակների Կարմիր գրքի կազմման պահանջներն ու մոտեցումները, պայմանները, առանձնահատկությունները, բուսական օբյեկտների նպատակային օգտագործման սահմանափակումները, օգտագործման իրավունքի դադարեցման հիմքերը, բուսական աշխարհի պահպանման վերաբերյալ դրույթներ և տնտեսական խրախուսանք օգտագործման և վերահսկողության իրականացման համար: Այս օրենքը կկիրարկվի, եթե Ծրագիրը ֆինանսական գործունեության ներդրումներ կատարի բույսերի տեսակների բնական միջավայրերում կամ շրջակայքում կամ այլ կերպ ազդի պահպանվող բուսական աշխարհի վրա:
Կենդանական աշխարհի մասին օրենք (2000թ, վերջին փոփոխությունը 2023թ)	Օրենքը սահմանում է ՀՀ պետական քաղաքականությունը կենդանական աշխարհի պահպանման, պաշտպանության, օգտագործման և վերականգնման ոլորտում: Օրենքը սահմանում է կենդանական աշխարհի հետազոտության, պետական մոնիթորինգի, պետական գույքագրման նպատակները, կենդանիների տեսակների Կարմիր գրքի կազմման պահանջներն ու մոտեցումները, պայմանները, առանձնահատկությունները, կենդանական օբյեկտների նպատակային օգտագործման սահմանափակումները, օգտագործման իրավունքի դադարեցման հիմքերը, կենդանական աշխարհի պահպանման վերաբերյալ դրույթներ և տնտեսական խրախուսանք օգտագործման և վերահսկողության իրականացման համար: Այս օրենքը կկիրարկվի, եթե Ծրագիրը ֆինանսական գործունեության ներդրումներ կատարի կենդանիների տեսակների բնական միջավայրերում կամ շրջակայքում կամ այլ կերպ ազդի պահպանվող կենդանական աշխարհի վրա:
Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին օրենք (2006թ, վերջին թոթոխությունը 2023թ)	Սույն օրենքը սահմանում է բնության համալիր և առանձին օբյեկտների, ինչպես նաև բնության հատուկ պահպանվող տարածքների Էկոհամակարգերի զարգացման, վերականգնման, պահպանման, վերարտադրման և օգտագործման պետական քաղաքականության իրավական հիմքերը և հարաբերությունները: Օրենքի համաձայն, բնության հատուկ պահպանվող տարածքները բաժանվում են չորս կատեգորիաների. (i) Պետական արգելոցներ. (ii) Ազգային պարկեր; (iii) արգելավայրեր. և (iv) Բնության հուշարձաններ: Բնության հուշարձանների ցանկը հաստատված է ՀՀ կառավարության 14.08.2008թ. N 967-Ն որոշմամբ: Չորրորդ կատեգորիան բաժանված է երեք առանձին տեսակի՝ միջազգային, հանրապետական և տեղական նշանակության տարածքներ: Այս օրենքին կհետևեն Ծրագրին հարակից պահպանվող տարածքների, հատկապես «Դիլիջան» ազգային պարկի շրջակայքում օրենքով սահմանված ռեժիմների առնչությամբ՝ ապահովելու, որ Ծրագրի շրջանակներում իրականացվող առանձին գործողությունները համապատասխանեն այդ պահպանվող տարածքների համար սահմանված կառավարման արձանագրություններին:
Բնապահպանական վերահսկողության մասին օրենք (2005թ, վերջին փոփոխությունը 2020թ)	Օրենքը կարգավորում է ՀՀ բնապահպանական օրենսդրության կիրարկման նկատմամբ վերահսկողության կազմակերպումն ու իրականացումը և սահմանում է ՀՀ-ում վերահսկողության առանձնահատկությունների, համապատասխան ընթացակարգերի, պայմանների և հարաբերությունների, ինչպես նաև բնապահպանական վերահսկողության հիմքում ընկած իրավական և տնտեսական հիմքերը: ՇՄԱԳ-ի և փորձաքննության դրական եզրակացության առկայությունը, ինչպես նաև ՉՄԵԾ-ի շրջանակներում նախապատրաստվելիք ՇՄԱԳ փաստաթղթերում ուրվագծված և պահանջվող միջոցառումների իրականացումը, ենթակա կլինեն բնապահպանական

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

		պետական վերահսկողության:
Բնապահպանական իրավախախտումների հետեւանքով կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասի հատուցման սակագների մասին (2005թ, վերջին փոփոխությունը 2023թ)	ԵՆ	Սույն օրենքը սահմանում է բուսական և կենդանական աշխարհին բնապահպանական խախտումների հետեւանքով պատճառված վնասի հատուցման չափերը, ինչպես նաև այդ սակագների հաշվարկման և հավաքագրման կարգը: Օրենքը պետք է կիրառվի ՉՄԵԾ-ի իրականացման ընթացքում բուսական և կենդանական աշխարհին որևէ վնաս պատճառելու դեպքում:
Ճանապարհային երթևեկության անվտանգության ապահովման մասին օրենք (2005թ, վերջին փոփոխությունը 2020թ)	ԵՆ	Օրենքը կարգավորում է ճանապարհային երթևեկության անվտանգությունը, սահմանում երթևեկության անվտանգության ապահովման Հայաստանի քաղաքականության սկզբունքներն ու ուղղությունները, երթևեկության անվտանգության ապահովման իրավական հիմքերը, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և երթևեկության հետ կապված այլ մասնակիցների լիազորություններն ու պարտականությունները: Ճանապարհային երթևեկության անվտանգության ապահովմանն ու նշանների տեղադրման խնդիրներին անմիջականորեն առնչվող գործունեության իրականացման ընթացքում պետք է դիտարկվեն օրենքի կարգավորումները:
Ավտոմոբիլային ճանապարհների մասին օրենք (2006թ, վերջին փոփոխությունը 2020թ)	ԵՆ	Օրենքը կարգավորում է ավտոմոբիլային ճանապարհների ցանցի զարգացման և կառավարման տնտեսական, իրավական և կազմակերպչական հիմքերը, ՀՀ-ում ճանապարհների նախագծումը, կառուցումը, վերանորոգումը և սպասարկումը, դասակարգումը և գրանցումը, ինչպես նաև կարգավորում է այդ գործառույթներն իրականացնող մարմինների և կազմակերպությունների իրավահարաբերությունները: Ճանապարհների շինարարության, վերակառուցման և վերականգնման հետ անմիջականորեն առնչվող բաղադրիչի իրականացման ընթացքում պետք է հաշվի առնել օրենքի կարգավորումները:
Կանանց տղամարդկանց հավասար իրավունքների հավասար հնարավորությունների մասին օրենք (2013թ, վերջին փոփոխությունը 2020թ)	ԵՆ	Օրենքը սահմանում է քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, մշակութային և այլ ոլորտներում տղամարդկանց և կանանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների ապահովման երաշխիքները և կարգավորում դրանց առնչությամբ ծագող հարաբերությունները: Տղամարդկանց և կանանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների մասին օրենքի դրույթը կիրառվի Ծրագրի իրականացման ընթացքում բոլոր առումներով՝ ապահովելու Ծրագրի բոլոր շահակիրների բովանդակալից մասնակցությունը և Ծրագրի գործունեությունից լիարժեք օգտվելու հնարավորությունն՝ անկախ սեռից:
Պատմության մշակույթի անշարժ հուշարձանների պատմական միջավայրի պահպանության օգտագործման մասին օրենք (1998թ, վերջին փոփոխությունը 2023թ)	ԵՆ	Սույն օրենքը ապահովում է Հայաստանում նման հուշարձանների պահպանության և օգտագործման իրավական և քաղաքական հիմքերը և կարգավորում է պահպանության և օգտագործման գործունեության միջև հարաբերությունները: Օրենքի 15-րդ հոդվածը, ի թիվս այլ բաների, նկարագրում է հուշարձանների հայտնաբերման և պետական գրանցման, դրանց շուրջ պահպանվող գոտիների գնահատման և պատմամշակութային արգելոցների ստեղծման ընթացակարգերը: Հոդված 22-ը պահանջում է լիազոր մարմնի (Պատմության և մշակույթի հուշարձանների պահպանության դեպարտամենտի) հաստատումը, նախքան հուշարձաններ պարունակող տարածքներում հողատարածքների հատկացումը շինարարական, գյուղատնտեսական և այլ տեսակի գործունեության համար: ՀՀ ֆիզիկական մշակութային ռեսուրսներին վերաբերող Ծրագրի աջակցությամբ իրականացվող բոլոր գործողությունները կիրականացվեն սույն օրենքին լիովին

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

	համապատասխան:
Ոչ նյութական մշակութային ժառանգության մասին օրենքը (2009թ, վերջին փոփոխությունը 2018թ)	Օրենքը կարգավորում է ոչ նյութական մշակութային ժառանգության պաշտպանության, պահպանման և զարգացման գործընթացներից բխող իրավահարաբերությունները, ներառյալ ոչ նյութական մշակութային արժեքների նույնականացումը, փաստաթղթավորումը, հետազոտությունը, կիրառումը, հանգստացումը, ուսուցումը և տարածումը, այդ արժեքների նկատմամբ սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը, Հայաստանի ոչ նյութական մշակութային ժառանգության պահպանումը, միջազգային մշակութային համագործակցությունը, մշակութային հաղորդակցությունը օտար երկրների և ՀՀ ժողովուրդների միջև: Ծրագրի աջակցությամբ ՀՀ ոչ նյութական մշակութային ռեսուրսների վերաբերող բոլոր գործողությունները կիրականացվեն սույն օրենքին լիովին համապատասխան:
Քաղաքաշինության մասին օրենք (1998թ, վերջին փոփոխությունը 2023)	Սույն օրենքը սահմանում է ՀՀ քաղաքաշինական գործունեության սկզբունքները և կարգավորում այդ գործունեության հարաբերությունները: «Քաղաքաշինության մասին» օրենքը սահմանում է, որ տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինները պարտավոր են ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրազեկել իրենց բնակավայրի, գոտիավորման և քաղաքաշինական այլ խնդիրների մասին: Իրազեկման ուղիները պետք է ներառեն իրապարակումներ զանգվածային լրատվության միջոցներում, հանրային քննարկումներ, հաղորդումներ, նախագծերի ցուցադրություն: Ե՛վ ենթակառուցվածքի զարգացման ծրագրերը, և՛ հանրային քաղաքականության/հայեցակարգային փաստաթղթերը ենթակա են հանրային քննարկման, պահանջում են ճարտարապետահատակազմային առաջադրանք (նախագծային թույլտվություն) և շինարարության թույլտվություն:
Անշարժ գույքի գնահատման գործունեության մասին օրենքը (2005թ, վերջին փոփոխությունը 2021թ)	Սույն օրենքը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետությունում անշարժ գույքի գնահատման գործունեության հիմունքները և կարգավորում անշարժ գույքի գնահատման գործունեության հետ կապված հարաբերությունները: Սույն օրենքի իմաստով գույքի գնահատման օբյեկտներ են համարվում անշարժ գույքը՝ հողամասերը, ընդերքի մասերը, մեկուսացված ջրային մարմինները, անտառները, բազմամյա բույսերը, ստորգետնյա և վերգետնյա շենքերը, շինությունները և հողին ամրացված այլ գույքը, այսինքն՝ այն օբյեկտները, որոնք չեն կարող առանձնացվել հողամասից՝ առանց գույքին կամ հողամասին վնաս պատճառելու կամ հանգեցնել դրանց նպատակային նշանակության փոփոխության, դադարեցման կամ հետագա օգտագործման անհնարիության:
Տեղեկատվության ազատության մասին օրենք (2015թ)	Սույն օրենքը կարգավորում է տեղեկատվության ազատության հետ կապված հարաբերությունները, սահմանում է տեղեկատվության տրամադրման ոլորտում տեղեկատվության կառավարիչներին, ինչպես նաև տեղեկատվության ստացման կարգը, ձևերն ու պայմանները: Սույն օրենքի գործողությունը տարածվում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների, բյուջեներից ֆինանսավորվող կազմակերպությունների, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների և նրանց պաշտոնատար անձանց վրա:
Հանրային ծանուցման եւ քննարկումների իրականացման կարգը սահմանելու մասին ՀՀ կառավարության թիվ 1325-Ն որոշում (2014թ, վերջին փոփոխությունը 2023թ)	Սույն կարգը կարգավորում է հիմնադրությային փաստաթղթի շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության ռազմավարական գնահատման իրապարակային ծանուցման, քննարկումների և լուծման (այսուհետ՝ քննարկումներ) և նախատեսվող գործունեության բոլոր կատեգորիաների՝ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության ընթացակարգի հետ կապված հարաբերությունները:
Հողի բերրի շերտի հանման նորմերի որոշմանը եւ հանված բերրի շերտի	Սույն որոշմամբ սահմանվում են հողի բերրի շերտի փորման և հողի բերրի շերտի պահպանման ու օգտագործման նորմերի սահմանման պահանջները՝ ոչ արդյունավետ հողերի բարելավման համար: Սույն որոշումը տարածվում է ՀՀ տարածքում շինարարական և օգտակար հանածոների արդյունահանման աշխատանքների

պահպանմանն ու օգտագործմանը ներկայացվող պահանջները սահմանելու մասին ՀՀ կառավարության թիվ 1404-Ն որոշում (2017թ)	ընթացքում հողի բերրի շերտի փորման և ոչ արդյունավետ հողերի բարելավման նպատակով հողի բերրի շերտի օգտագործման աշխատանքների վրա:
Ոչ նյութական մշակութային արժեքների նույնականացման, փաստաթղթավորման, պահպանության եւ տեղեկատվության փոխանակման կարգը ու ոչ նյութական մշակութային արժեքի վկայագրի ձևը հաստատելու մասին ՀՀ կառավարության թիվ 1173-Ն որոշում (2010թ)	Սույն որոշումը սահմանում է հարաբերություններ ոչ նյութական մշակութային արժեքների նույնականացման, փաստաթղթավորման, պահպանման և տեղեկատվության փոխանակման բնագավառում: Սույն կարգի դրույթները վերաբերում են ինչպես ՀՀ կառավարության կողմից հաստատված ոչ նյութական մշակութային ժառանգության և անհապաղ պաշտպանության կարիք ունեցող արժեքների ցանկերին, այնպես էլ մշակույթի բնագավառում ՀՀ պետական լիազոր մարմնի մասնագիտական խորհրդի կողմից ճանաչված ոչ նյութական մշակութային ժառանգությանը, արժեքներ, որոնք ենթակա են ներառման ցուցակներում:

4.2. Շրջակա միջավայրի և սոցիալական ազդեցության գնահատում եւ պետական փորձաքննություն

Շրջակա միջավայրի ազդեցության գնահատման և փորձաքննության իրավական շրջանակի մշակումը Հայաստանում սկսվել է 1995 թվականին՝ «Շրջակա միջավայրի ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունմամբ: 2014 թվականին օրենքում իրականացվել են փոփոխություններ և այն վերախմբագրվել է: Օրենքի ամբողջական վերախմբագրումն ընդունվել է 2023 թվականի մայիսի 3-ին և ուժի մեջ է մտել 2023 թվականի հունիսի 9-ին:

«ՀՀ Շրջակա միջավայրի նախարարությունը (ՇՄՆ) շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման (ՇՄԱԳ) և փորձաքննության պետական լիազոր մարմինն է: Շրջակա միջավայրի գնահատման հաշվետվությունների դիտարկումը, փորձաքննության գործընթացի կազմակերպումը և փորձագիտական եզրակացությունների տրամադրումը կազմակերպվում է ՇՄՆ ենթակայության տակ գործող «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման փորձաքննության կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի կողմից:

Ստորև ներկայացված են 2023 թվականին ընդունված ՀՀ ՇՄԱԳ և փորձաքննության օրենքի դրույթները, որոնք կարող են կիրառելի լինել ՉՄԵԾ-ի կլաստերների և հնարավոր ենթաժողովուրդների համար: Ըստ Օրենքի նախատեսված գործունեության հիմնադրությամբ փաստաթղթերի և նախագծային փաստաթղթերի գնահատման և փորձաքննության գործընթացները տարանջատվում են:

Ըստ Օրենքի նախատեսվում է հիմնադրությամբ փաստաթղթերի ռազմավարական բնապահպանական գնահատման և փորձաքննության գործընթաց: Գնահատման և փորձաքննության ենթակա պլանային գործունեության տեսակները դասակարգվում են երկու կատեգորիայի Ա և Բ՝ ըստ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության աստիճանի: Ա կատեգորիայի գործունեությունները ծրագրի շրջանակում ֆինանսավորման ենթակա չեն և կմերժվեն:

Բ կատեգորիայի գործունեության համար շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման (ՇՄԱԳ) պետական գործընթացը սկսվում է ազդակիր համայնքի տեղական

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ
կառավարման վարչական գրասենյակին նախատեսվող գործունեության մասին ուղարկված
ծանուցումով:

Ծանուցում համայնքին: Համաձայն ՀՀ Կառավարության N 1325-Ն որոշման՝ հանրային տեղեկացման և քննարկումների ընթացակարգի վերաբերյալ (2014 թ., վերջին փոփոխությամբ՝ 2023 թ.), նախաձեռնողը ծանուցում է համայնքի ղեկավարին նախատեսվող գործունեության մասին: Համայնքի ղեկավարը ծանուցումը ստանալուց հետո՝ հինգ աշխատանքային օրվա ընթացքում, կատարում է շահագրգիռ հանրության ծանուցում տեղադրելով հանրային քննարկման վերաբերյալ հայտարարություն թերթում, համայնքի վեբ կայքում և հայտարարությունների տախտակներին, հանրային լսման օրը նշանակելով ծանուցումից հետո՝ ոչ շուտ, քան 21-րդ և ոչ ուշ, քան 25-րդ աշխատանքային օրը:

Ավագանու որոշում: Առաջին հանրային լսումից հետո՝ 30 աշխատանքային օրվա ընթացքում, համայնքի ավագանին որոշում է ընդունում նախատեսվող գործունեության իրականացմանը նախնական համաձայնություն կամ անհամաձայնություն տրամադրելու վերաբերյալ, որը պետք է պարունակի հիմնավորումներ դրա պատճառների մասին:

Փորձաքննությունը սկսվում է փորձաքննության ներկայացվող փաստաթղթերի լրակազմ փաթեթն էլեկտրոնային տարբերակով նախաձեռնողի կողմից լիազոր մարմին ուղեկցող գրությամբ ներկայացնելու պահից: Էլեկտրոնային տարբերակով ներկայացնելու անհնարինության դեպքում փորձաքննության ներկայացվող փաստաթղթերի փաթեթը ներկայացվում է թղթային տարբերակով:

Բ կատեգորիայի գործունեության փաստաթղթերը «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձաքննության և փորձաքննության կենտրոն» ՊՈԱԿ ներկայացնելուց հետո փորձաքննությունը տևում է մինչև 40 աշխատանքային օր: Փորձաքննության փաթեթը ներառում է ՇՄԱԳ հաշվետվությունը, նախատեսված գործունեության նախագծային փաստաթուղթը, տեղական ինքնակառավարման մարմնի կողմից նախնական համաձայնության մասին որոշումը, հանրային լսումների ընթացքում կազմված փաստաթղթերը (Ծանուցման հրապարակման պատճենը, լուսանկարները կամ տեսագրությունները, եթե առկա են, առաջարկություններ, դիտողություններ և կարծիքներ, ինչպես նաև հանրային լսումների արձանագրություն՝ մասնակիցների ցանկով: Փորձաքննության ժամկետը լիազոր մարմնի կողմից կարող է երկարաձգվել մինչև 30 աշխատանքային օր: Ըստ սահմանված կարգի իրականացվում է երկու հանրային լսումներ:

2ՄԵԾ-ի Բաղադրիչ 1-ի շրջանակներում որոշ կամ բոլոր ռազմավարական կամ հայեցակարգային փաստաթղթերը հնարավոր է ենթակա լինեն ռազմավարական բնապահպանական գնահատման և փորձաքննության: Այս ընթացակարգերը սահմանված են Օրենքի 5-րդ և 6-րդ գլուխներում 21-27-րդ հոդվածներում:

Բաղադրիչ 2-ի շրջանակներում ենթակառուցվածքների վերականգնման որոշ գործողություններ, ինչպիսիք են ճանապարհների վերականգնումը, լուսավորությունը, ջրատարների տեղադրումը, կեղտաջրերի մաքրման կայանների կառուցումը, թանգարանների, շենքերի, զիփայնների, բնության հատուկ պահպանվող տարածքների, անտառապատ հողերում, բնակավայրերի կանաչ գոտիների վերակառուցումը կամ վերականգնումը Պատմության և մշակույթի հուշարձանների տարածքներում ենթակա են ՇՄԱԳ և փորձաքննության՝ համաձայն 12-րդ հոդվածի 4- 6-րդ կետի և դասակարգվում են որպես B կատեգորիա:

Հարկ է նշել, որ վերոհիշյալ իրավական դաշտը, ինչպես նաև բնապահպանական և սոցիալական գնահատման հետ կապված այլ ազգային իրավական ակտերը չեն սահմանում որևէ ստուգաթիվ կամ ձև, որը պարտադիր է նախնական գնման փուլերի համար:

Հարկ է նաև նշել, որ գործնականում կիրառվում է նաև լիազոր մարմնից (ՀՀ ՇՄՆ նախարարություն) դիրքորոշում/կարծիք հարցնելու պրակտիկան ցանկացած գործունեության դասակարգման կամ փորձաքննության անհրաժեշտության վերաբերյալ, որը կարող է կիրառվել նաև TRIP-ի շրջանակներում որևէ նախաձեռնվող գործունեության դասակարգման համար՝ եթե առկա են հակասություններ և դժվարություններ:

4.3. Համաշխարհային բանկի բնապահպանական և սոցիալական շրջանակ

Համաշխարհային բանկի ԲՄԸ-ն (2018) աջակցում է կանաչ, ճկուն և մասնակցային զարգացմանը՝ ուժեղացնելով մարդկանց և շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը և կատարելով կարևոր առաջընթաց այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են աշխատանքը, մասնակցություն և խտրականության բացակայություն, սեռը, կլիմայի փոփոխությունը, կենսաբազմազանությունը, մշակութային ժառանգությունը, համայնքի առողջությունը և անվտանգությունը և շահակիրների ներգրավվածությունը: ԲՄԸ-ն սահմանում է 10 ԲՄՍ-ներ և խթանում է ԲՄ ռիսկերի ինտեգրված կառավարումը: Ծրագրի գործողությունները պետք է համապատասխանեն ԲՄԸ-ին:

Աղյուսակ 3-ում ներկայացված են 2ՄԵԾ-ի կողմից գործարկվող 8 ԲՄՍ-ներ, հիմնականում 2-րդ Բաղադրիչի գործողություններով պայմանավորված, որոնք ներառում են հետևյալ շինարարական աշխատանքները. ենթակառուցվածքների վերականգնում և կառուցում, ակտիվ զբոսաշրջության զարգացման փոքրածավալ միջոցառումներ:

Աղյուսակ 3 – 2ՄԵԾ-ի կողմից գործարկվող ԲՄՍ-ներ

ԲՄՍ	ԲՄՍ-ի նկարագրություն	Կիրառելիությունը 2ՄԵԾ-ի համար
ԲՄՍ1: Բնապահպանական սոցիալական ռիսկերի ազդեցությունների գնահատում եվ կառավարում	ԵԼ ՈԼ ԲՄՍ1 ընդունում է Վարկառուի պարտականությունները՝ գնահատելու, կառավարելու և վերահսկելու ԲԼՍ ռիսկերն ու ազդեցությունները, որոնք կապված են նախագծի յուրաքանչյուր փուլի հետ, որոնց աջակցում է Համաշխարհային բանկը Ներդրումային նախագծերի ֆինանսավորման միջոցով՝ ապահովելու ԲԼՍ ստանդարտներին համապատասխանություն	Շինարարական աշխատանքների իրականացումը ենթադրում է ԲԼՍ ռիսկեր և ազդեցություններ, որոնք պետք է գնահատվեն, մեղմացվեն, կառավարվեն և վերահսկվեն: ԲՄՍ1-ը կիրառելի է կլաստերի հետ կապված բոլոր գործողությունների համար:
ԲՄՍ2: Աշխատանք և աշխատանքային պայմաններ	ԵԼ ԲՄՍ2-ն կարևորում է զբաղվածության ստեղծումն ու եկամուտների աճը՝ աղքատության նվազեցման և տնտեսական աճի նպատակով: Վարկառուները կարող են խթանել աշխատողների և կառավարողների միջև առողջ հարաբերությունները և ուժեղացնել ծրագրի զարգացման առավելությունները՝ ցուցաբերելով աշխատողների նկատմամբ արդար վերաբերմունք և ապահովելով անվտանգ ու առողջ աշխատանքային պայմաններ:	Ծրագրի կապալառուները պետք է ունենան աշխատուժի կառավարման քաղաքականություններ, բնապահպանական, սոցիալական առողջության և անվտանգության քաղաքականություններ և վարքագիծ: Նրանք պետք է ապահովեն աշխատողների համար անվտանգ և առողջ աշխատանքային պայմաններ: ԲՄՍ2-ը կիրառելի է աշխատողի և գործատուների միջև բոլոր տեսակի հարաբերությունների համար - հիմնական աշխատողների, պայմանագրային

ԲՍՍ3: Ռեսուրսների արդյունավետությունն և աղտոտման կանխարգելումն և կառավարում	ԲՍՍ3-ը ընդունում է, որ տնտեսական գործունեությունը և քաղաքաշինությունը հաճախ առաջացնում են օդի, ջրի և հողի աղտոտում և սպառում են սահմանափակ ռեսուրսներ, որոնք կարող են վտանգել մարդկային առողջությունը, էկոհամակարգը և շրջակա միջավայրը՝ տեղական, տարածաշրջանային և գլոբալ մակարդակներում: Այս ԲՍՍ-ն սահմանում է պահանջներ՝ ծրագրի իրականացման ընթացքում ռեսուրսների արդյունավետության, աղտոտման կանխարգելման և կառավարման ուղղությամբ:	աշխատողների, հիմնական մատակարարների համար, որոնք ներգրավված կլինեն Ծրագրի հետ կապված բոլոր գործունեություններում: Նախքան շինարարական աշխատանքները սկսելը պետք է գնահատվի օդի, ջրի և հողի հնարավոր աղտոտվածությունը, մշակվեն կանխարգելիչ և մեղմացնող միջոցառումներ, որոնք կմշտադիտարկվեն շինարարական աշխատանքների ընթացքում: ԲՍՍ3-ը կիրառելի է բոլոր կլաստերների համար ենթակառուցվածքի վերականգնման բոլոր գործողությունների համար:
ԲՍՍ4: Համայնքի առողջություն և անվտանգություն	ԲՍՍ4 անդրադառնում է առողջության, անվտանգության և անվտանգության ռիսկերին և ազդեցություններին ծրագրի ազդեցության տակ գտնվող համայնքների վրա և Վարկառուների համապատասխան պատասխանատվությունը՝ խուսափելու կամ նվազագույնի հասցնելու նման ռիսկերն ու ազդեցությունները՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով մարդկանց, ովքեր իրենց հատուկ հանգամանքների պատճառով կարող են խոցելի լինել:	Առողջության և անվտանգության ռիսկերն ու ազդեցությունները ծրագրի ազդակիր համայնքների վրա պետք է դիտարկվեն և հասցեագրվեն՝ խուսափելով կամ նվազագույնի հասցնելով նման ռիսկերն ու ազդեցությունները՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով խոցելի խմբերին: ԲՍՍ4-ը կիրառելի է ենթակառուցվածքների վերականգնման բոլոր գործողությունների համար բոլոր կլաստերների բոլոր ազդակիր համայնքներում:
ԲՍՍ5: Հողերի օտարում, հողօգտագործման սահմանափակում և հարկադիր տարաբնակեցում	ԲՍՍ5-ը ընդունում է, որ պետք է խուսափել հարկադիր տարաբնակեցումից: հարկադիր տարաբնակեցման անխուսափելիության պարագայում ազդեցությունը պետք է նվազագույնի հասցվի և ձեռնարկվեն համապատասխան միջոցներ՝ տեղահանված	Տարաբնակեցման ազդեցությունները պետք է գնահատվեն և, հնարավորության պարագայում խուսափեն դրանից: Եթե հարկադիր տարաբնակեցումն անխուսափելի է, ապա այն նվազագույնի կհասցվի, և

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

անձանց (և տեղահանվածներին ընդունող համայնքների) բացասական ազդեցությունները համար:	վրա ազդեցությունները մեղմելու համար:	անձանց վրա բացասական ազդեցությունները մեղմելու համար մանրակրկիտ կալանավորվեն և կիրականացվեն համապատասխան միջոցառումներ:
ԲՍՍ5: Կենսաբազմազանության պահպանում եւ կենդանի բնական ռեսուրսների կայուն կառավարում	ԲՍՍ 5-ը ընդունում է, որ կենսաբազմազանության պաշտպանությունն ու պահպանումը և կենդանի բնական ռեսուրսների կայուն կառավարումը հիմնարար նշանակություն ունեն կայուն զարգացման համար, ինչպես նաև սահմանում է կենսամիջավայրերի, ներառյալ անտառների, կենսաբազմազանության պահպանման կարևորությունը:	ԲՍՍ5-ը կիրառելի է ենթակառուցվածքների վերականգնման բոլոր գործողությունների համար, ինչպիսիք են ազդեցություն մասնավոր սեփականության վրա, հարկադիր տարաբնակեցում և մասնավոր հողերի մշտական և/կամ ժամանակավոր օգտագործում:
ԲՍՍ6: Կենսաբազմազանության պահպանում եւ կենդանի բնական ռեսուրսների կայուն կառավարում	ԲՍՍ 6-ը ընդունում է, որ կենսաբազմազանության պաշտպանությունն ու պահպանումը և կենդանի բնական ռեսուրսների կայուն կառավարումը հիմնարար նշանակություն ունեն կայուն զարգացման համար, ինչպես նաև սահմանում է կենսամիջավայրերի, ներառյալ անտառների, կենսաբազմազանության պահպանման կարևորությունը:	Կենսաբազմազանության և կենդանի բնական ռեսուրսների վրա ազդեցությունները մանրակրկիտ կգնահատվեն և կմշակվեն ազդեցությունը նվազագույնի հասցնելու միջոցներ: ԲՍՍ6-ը կիրառելի է ենթակառուցվածքների վերականգնման այն գործողությունների համար, որոնք կիրականացվեն բնակելի և գյուղատնտեսական տարածքներից դուրս, բնական միջավայրում կամ շրջակայքում, ինչպիսիք են անտառները, պահպանվող տարածքները և բարձրադիր վայրերը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

ԲՍՍ8: Ժառանգություն	Մշակութային	ԲՍՍ8-ը սահմանում է մշակութային մշակութային ժառանգության ապահովման շարունակականությունը անցյալի, ներկայի և ապագայի միջև՝ նյութական և ոչ նյութական ձևերով: ԲՍՍ8-ը սահմանում է միջոցառումներ, որոնք նախատեսված են մշակութային ժառանգության պաշտպանության համար ծրագրի ողջ ընթացքում:	Մշակութային ժառանգության վրա ազդեցությունները պետք է գնահատվեն և պաշտպանվեն ծրագրի իրականացման ողջ ցիկլի ընթացքում: ԲՍՍ8-ը կիրառելի է ենթակառուցվածքների վերականգնման այն գործողությունների համար, որոնք կիրականացվեն որպես մշակութային ժառանգություն պահպանվող տարածքներում և/կամ մշակութային հուշարձանների մոտ:
ԲՍՍ10: Ներգրավում տեղեկատվության հանրայնացում	Շահակիրների եւ	ԲՍՍ10-ը ընդունում է Վարկառուի և ծրագրի շահագրգիռ կողմերի միջև բաց և թափանցիկ ներգրավվածության կարևորությունը՝ որպես միջազգային պրակտիկայի կարևոր տարր: Արդյունավետ շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածությունը կարող է բարելավել նախագծերի ԲՍ կայունությունը, բարձրացնել նախագծերի ընդունումը և նշանակալի ներդրում ունենալ ծրագրի հաջող նախագծման և իրականացման գործում:	Ծրագրի շահակիրները պետք է նույնականացվեն Ծրագրի իրականացման հենց սկզբից: Ծրագրի համար պատրաստվել է առանձին ՇՆՊ, որը մանրամասնում է, թե ինչպես պետք է շահակիրներին նույնականացնել, խորհրդատվություն տրամադրել, քննարկումներին ներգրավել՝ Ծրագրի բնապահպանական և սոցիալական կայունության ապահովման և հաջող իրականացման գործում նշանակալի ներդրում ունենալու նպատակով: ԲՍՍ10-ը կիրառելի է կլաստերի հետ կապված բոլոր գործողությունների համար:

Բնապահպանական եւ սոցիալական հանձնառությունների պլան. Պատրաստվել է Բնապահպանական և սոցիալական հանձնառությունների պլանը (ԲՍՀՊ): ԲՍՀՊ-ն ընդգծում է Էական միջոցառումներն ու գործողությունները, որոնք անհրաժեշտ են Ծրագրի կողմից ԲՍՍ-ներին սահմանված ժամկետում բավարարելու համար: ԲՍՀՊ-ն կլինի TRIP վարկային

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ
համաձայնագրի մի մասը, որն անհրաժեշտության դեպքում կներառի ԲՍՀ-ի իրականացմանն աջակցելու պարտավորությունները:

Փոխկապակցված հաստատություններ. ԲՍՍ1-ը վերաբերում է բոլոր այն փոխկապակցված հաստատություններին, որոնք ի հայտ կգան Ծրագրի ընթացքում: Այդ հաստատությունները կհամապատասխանեն ԲՍՍ-ների պահանջներին այնքանով, որքանով Վարկառուն վերահսկողություն կամ ազդեցություն ունի նման հաստատությունների վրա¹¹: Այս համատեքստում «Փոխկապակցված հաստատություններ» տերմինը նշանակում է գործունեություն կամ հաստատություն, որոնք չեն ֆինանսավորվում որպես Ծրագրի մաս և որոնք. (I) ուղղակիորեն և Էականորեն կապված են Ծրագրի հետ. (II) իրականացվել կամ նախատեսվում է իրականացնել նախագծի հետ միաժամանակ. և (III) անհրաժեշտ է Ծրագրի կենսունակ լինելու համար և չէր կառուցվի, ընդլայնվի կամ իրականացվի, եթե նախագիծը գոյություն չունենար¹²:

OP 7.50 միջազգային ջրային ուղիների վերաբերյալ: ԲՍՀ-ն չի փոխարինում միջազգային Ջրային ուղիների OP 7.50-ին, որը կազմվել է Ծրագրի անդրսահմանային Աղստև գետի հետ կապված գործունեության համար: ԲՍ գնահատումը հաշվի կառնի OP 7.50-ի պահանջները Աղստև գետի համար Դիլիջանի կլաստերի գործունեության ընթացքում՝ ԲՍՀ-ին համապատասխան: Այս գործողությունները կսահմանափակվեն հետևյալ շրջանակներով՝ համապատասխան գործիքների պատրաստմամբ և կիրառմամբ, ինչպիսիք են ՇՄՍԱԳ-ները կամ ԲՍԿ-ները՝ ԲՍ դիտազննման տեղեկատվության հիման վրա:

- Դիլիջան քաղաքի հիմնական գետի՝ Աղստև գետի աղտոտվածության նվազեցում և հեղեղումների ռիսկի նվազեցման միջոցառումների իրականացում, ինչպիսիք են. (ii) գետափերի վերականգնման համար բնության վրա հիմնված լուծումների կիրառում, ներառյալ ազգային բուսականության վերատնկումը. (iii) ջրահեռացման համակարգերի բարելավում. (iv) հետիոտնային կամուրջների կառուցում՝ դեպի հարակից Դիլիջանի քաղաքային զբոսայգի մուտքը բարելավելու համար:

4.4. Տարբերությունների վերլուծություն Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակի եւ ազգային իրավական շրջանակի միջեւ

Հայաստանի օրենսդրությունը և կիրառման պրակտիկան ժամանակի ընթացքում մշակվել և համապատասխանեցվել են բնապահպանական և սոցիալական ԲՍ կայունության վերաբերյալ միջազգային լավ փորձին: Այնուամենայնիվ, օրենսդրությունը, քաղաքականությունը և ինստիտուցիոնալ համակարգերը դեռևս պետք է ամրապնդվեն մի շարք կարևոր ոլորտներում: Աղյուսակ 4-ում ներկայացված են Հայաստանի համապատասխան օրենքների և կանոնակարգերի և Համաշխարհային բանկի ԲՍՍ-ների պահանջների միջև հայտնաբերված բացերը/տարբերությունները, ինչպես նաև անհրաժեշտ լրացուցիչ միջոցներ՝ ԲՍՀ-ի շրջանակներում նման բացերը վերացնելու համար¹³:

¹¹ Վարկառուն պարտավոր կլինի ցույց տալ, թե որքանով չի կարող վերահսկողություն կամ ազդեցություն իրականացնել փոխկապակցված կառույցների նկատմամբ՝ տրամադրելով համապատասխան նկատառումների մանրամասները, որոնք կարող են ներառել իրավական, կարգավորող և ինստիտուցիոնալ գործոններ:

¹² Հաստատությունները կամ գործողությունները փոխկապակցված համարվելու համար, բոլոր 3 չափորոշիչները պետք է առկա լինեն

¹³ ՀԲ. 2024. Հայաստանի ազգային օրենսդրության և ՀԲ ԲՍՀ-ի միջև տարբերությունների վերլուծություն

Աղյուսակ 4. Համաշխարհային բանկի ԲՄԾ-ների պահանջներին համապատասխան Հայաստանի համապատասխան օրենքների եւ կանոնակարգերի գնահատում

ԲՄԾ-ի պահանջներ	Ուսումնասիրություններ	Բացերի լրացման միջոցներ
ԲՄՍ 1. Բնապահպանական եւ սոցիալական ռիսկերի եւ ազդեցությունների գնահատում ու կառավարում		
Ռիսկերի և ազդեցությունների բնապահպանական և սոցիալական գնահատում և կառավարում, ներառյալ մեղմացման հիերարխիան	ՇՄԱԳ օրենքը (թարմացվել է 2023 թվականին) ընդհանուր առմամբ համահունչ է ԲՄՍ1-ին: Այնուամենայնիվ, Շրջակա միջավայրի կառավարման ակտների և մոնիտորինգի ծրագրերի մշակումը լիազորված է միայն այն գործողությունների համար, որոնց համար օրենքը պահանջում է պետական ՇՄԱԳ փորձաքննություն: Այլ գործունեության համար օրենքով սահմանված չէ բնապահպանական կառավարման գործիք: ՇՄԱԳ օրենքը չի ներառում սոցիալական ռիսկերի և ազդեցությունների բացահայտումը և կառավարումը:	Սոցիալական ռիսկերի և ազդեցությունների նույնականացումը և կառավարումը պետք է իրականացվի Բաղադրիչ 2-ի ներքո գտնվող յուրաքանչյուր ենթաբաղադրիչի և ենթածրագրի համար՝ մեղմացման հիերարխիայի համաձայն՝ ԲՄՍ պահանջներին համապատասխան:
Ազդեցության ենթակա տարածքում փոխկապված գործունեություն	ՇՄԱԳ օրենքը չի կարգավորում փոխկապված գործունեությունները	Փոխկապված գործունեության դեպքում ԲՄՍ1-ի պահանջները կկիրառվեն
Ինստիտուցիոնալ պատասխանատվություն և կիրարկման կարողություն	ՇՄԱԳ օրենքը հստակ չէ նախագծերի հարմարվողական կառավարման համար մոնիտորինգի տվյալների օգտագործման հետ կապված:	Շինարարական աշխատանքների ամենամյա բնապահպանական և սոցիալական մոնիտորինգը կկիրառվի դրանց հարմարվողական/ճկուն կառավարման համար:
Խոցելի խմբերի պաշտպանության միջոցներ	Տեղական օրենսդրությունը չի պահանջում խոցելի խմբերի վրա ազդեցությունների բացահայտում կամ կառավարում	ԲՄՍ1-ի և ԲՄՍ10-ի պահանջները կկիրառվեն
ԲՄՍ2: Աշխատանք եւ աշխատանքային պայմաններ		
Աշխատանքի պայմանները	Հայաստանն ունի համապարփակ Աշխատանքային օրենսգիրք (2004 թ.): Հայաստանը վավերացրել է նաև Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության հիմնական աշխատանքային կոնվենցիաները: Այնուամենայնիվ, Աշխատանքային օրենսգրքի կիրարկումը ուշանում է, հիմնականում պայմանավորված Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմնի՝ օրենքները կիրառելու կարողությամբ, ինչպես նաև վերջին տասնամյակում օրենսդրական փոփոխությունների քանակով և տեմպերով: Ազգային օրենսդրությունը համահունչ է միջազգային լավ	Ազգային օրենսդրությունը կկիրառվի

ԲՄՇ-ի պահանջներ	Ուսումնասիրություններ	Բացերի լրացման միջոցներ
Աշխատանքի անվտանգություն և առողջություն (ԱԱԱ)	փորձին և ԲՄՍ2 պահանջներին: Թեև Աշխատանքային օրենսգիրքը ներառում է ԱԱԱ-ի վերաբերյալ հիմնական դրույթներ, կան որոշակի բացեր ԲՄՍ2 պահանջների հետ, ինչպես նաև ոլորտներ, որոնք պահանջում են հետագա ուժեղացում: Աշխատանքային օրենսգիրքը գործատուներից պահանջում է ապահովել անվտանգ և առողջ աշխատանքային միջավայր, անցկացնել ԱԱԱ ռիսկերի գնահատումներ և պլաններ, տրամադրել անվտանգության դասընթացներ աշխատողներին և տրամադրել անձնական պաշտպանիչ սարքավորումներ, սանիտարական և հանգստի հարմարանքներ: ԱԱԱ ստանդարտները կարգավորվում են նաև հատուկ որոշումներով և ակտերով: Քրեական օրենսգիրքը տույժեր է նախատեսում ԱԱԱ օրենքների և կանոնակարգերի խախտման համար: Աշխատանքային օրենսգիրքը գործատուներից պահանջում է սահմանել ԱԱԱ պահանջներին համապատասխանությունը վերահսկելու ընթացակարգեր, հաստատել ԱԱԱ ներքին ակտերն ու կանոնակարգերը և նշանակել անվտանգության հատուկ փորձագետ: Այն նաև պահանջում է գործատուներից տեղեկացնել և խորհրդակցել աշխատակիցների հետ ԱԱԱ խնդիրների վերաբերյալ և նախատեսում է առողջության և անվտանգության հանձնաժողովների ստեղծում: Թեև օրենսգիրքը պահանջում է գործատուներից տեղեկացնել աշխատողներին ցանկացած վտանգավոր աշխատանքային իրավիճակի մասին և դադարեցնել աշխատանքները նման դեպքերում, այն բացահայտորեն չի արգելում վրեժխնդիր լինել այն աշխատողի դեմ, ով հայտնում է անապահով իրավիճակի մասին. ոչ էլ բացահայտորեն նախատեսում է աշխատողների համար անապահով աշխատանքային իրավիճակներից հեռանալը: Աշխատանքային օրենսգիրքը չի ներառում աշխատավայրերում առաջին օգնության պայուսակներ տրամադրելու հստակ պահանջներ, ինչպես նաև բացահայտված չէ վերապատրաստման գրառումների պահպանման պատասխանատվությունը: Այն չի պահանջում տղամարդկանց և կանանց համար առանձին	ԲՄՍ2-ի պահանջները կկիրառվեն

ԲՍՇ-ի պահանջներ	Ուսումնասիրություններ	Բացերի լրացման միջոցներ
Երեխաների աշխատանք և հարկադիր աշխատանք	սանիտարահիգիենիկ պահանջներ: Հայաստանը վավերացրել է երեխաների աշխատանքին վերաբերող բոլոր հիմնական միջազգային կոնվենցիաները և լրիվ դրույթով աշխատանքի համար նվազագույն աշխատանքային տարիքը 16 տարին է, ինչը համահունչ է ԲՍՍՀ-ին: Ազգային օրենսդրությունն արգելում է երեխաների աշխատանքի ոչ նպաստավոր ձևերը: Այնուամենայնիվ, 14-ից 16 տարեկան երեխաները կարող են աշխատել ծնողի կամ օրինական խնամակալի գրավոր համաձայնությամբ: Օրենքը թույլ է տալիս 14 տարեկանից փոքր երեխաներին աշխատել ժամանցի ոլորտում՝ սահմանված սահմանափակումներով և ծնողի կամ խնամակալի համաձայնությամբ: Աշխատանքային շաբաթվա առավելագույն տևողությունը 24 ժամ է 14-ից 16 տարեկան երեխաների համար, և 36 ժամ՝ 16-ից 18 տարեկան երեխաների համար: 18 տարեկանից փոքր անձինք չեն կարող արտաժամյա աշխատել վնասակար, ծանր կամ վտանգավոր պայմաններում՝ գիշերը կամ տոն օրերին: Այնուամենայնիվ, Աշխատանքային օրենսգիրքը չի պահանջում գործատուներից իրականացնել ռիսկի համապատասխան գնահատում 14-ից 18 տարեկան երեխային աշխատանքի ընդունելիս՝ ապահովելու համար, որ անչափահասը չի ենթարկվում մասնագիտական ռիսկի, ինչպես նաև, որ գործատուները վերահսկեն, թե ինչպես են երիտասարդ աշխատողների համար ապահովվում պաշտպանական միջոցները¹⁴: Վերջինս կարելի է դիտարկել որպես ԲՍՍՀ-ի բացթողում: Հատուկ ծրագրերում այս բացը կամրջելու համար, որտեղ կարող են աշխատել մինչև 18 տարեկան աշխատողներ, պետք է իրականացվեն ռիսկերի	ԲՍՍՀ-ի պահանջները կգործեն:

¹⁴ Աշխատանքային օրենսգիրքը պահանջում է, որ 18 տարեկանից փոքր անձինք աշխատանքի ընդունվելուց առաջ անցնեն բժշկական զննում: Հետևաբար, առողջության վկայականը կարող է լինել աշխատանքային պայմանագիր կնքելու համար անհրաժեշտ աշխատանքային փաստաթղթերի ցանկում ներառվող պահանջներից մեկը:

ԲՄՇ-ի պահանջներ	Ուսումնասիրություններ	Բացերի լրացման միջոցներ
Միավորման ազատություն	գնահատումներ, և երիտասարդ աշխատողների համար պետք է իրականացվեն մեղմացման միջոցառումներ և մոնիտորինգ: Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության՝ «1. Յուրաքանչյուր ոք ունի այլոց հետ միավորվելու ազատության, ներառյալ աշխատանքային շահերի պաշտպանության համար արհմիություններ ստեղծելու և դրանց անդամակցելու իրավունք: Ոչ ոքի չի կարելի ստիպել միանալ որևէ մասնավոր ասոցիացիայի: Միավորումների ստեղծման և գործունեության կարգը սահմանվում է օրենքով: Միավորումների ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության նպատակով»:	ՀՀ օրենսդրությունը կկիրառվի:
Աշխատատեղում գենդերային խտրականություն	Հայաստանում գործում են գենդերային խտրականության և սեռական ոտնձգությունների և բռնությունների մասին օրենքներ, իսկ Աշխատանքային օրենսգրքում նոր ներդրված իրավական փոփոխություններն արգելում են բռնությունն ու սեռական ոտնձգությունը աշխատավայրում: Այնուամենայնիվ, աշխատավայրում կանանց նկատմամբ սեռական ոտնձգությունները կարող են տեղի ունենալ բոլոր մարզերում, մինչդեռ իրավապահ մարմինների արձագանքն ավելի սահմանափակ է մայրաքաղաքից դուրս:	ԲՄՄ2-ի կիրառումը պահանջում է կապալառուների կողմից աշխատողների ԲՄ-ի ստեղծման համար, որը հատկապես զգայուն է Սեռական խտրականությունների և բռնության նկատմամբ:
Բողոքների մեխանիզմ	Աշխատակիցները, ովքեր կարծում են, որ իրենց աշխատանքային իրավունքները ոտնահարված են, կարող են փոխհատուցում փնտրել դատական տարբեր մեխանիզմներով, սակայն աշխատանքային օրենսդրությունը գործատուի մակարդակով բողոքարկման մեխանիզմներ չի նախատեսում, որպեսզի աշխատողները ուղղակիորեն բարձրաձայնեն աշխատավայրի մասին ցանկացած մտահոգության և լուծեն անհատական	ԲՄՄ2-ի պահանջները կկիրառվեն, և Կապալառուները պետք է ստեղծեն աշխատողների ԲՄ:

ԲՄՇ-ի պահանջներ	Ուսումնասիրություններ	Բացերի լրացման միջոցներ
	աշխատանքային վեճերը: Սա ներկայացնում է բաց ԲՄՍ2-ի աշխատողների բողոքարկման մեխանիզմի պահանջի հետ: Աշխատանքային վեճերը քննվում են դատարանով՝ համաձայն Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (2018 թ.): Աշխատանքային օրենսգիրքը նախատեսում է կոլեկտիվ վեճերի լուծման ընթացակարգ՝ որպես կոլեկտիվ բանակցությունների գործընթացի մաս:	
ԲՄՍ3. Ռեսուրսների արդյունավետություն եւ աղտոտման կանխարգելում ու կառավարում		
Ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործում	Ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը և աղտոտման կառավարումը նախատեսող հիմնական օրենքներն են՝ Ջրային օրենսգիրքը (2002 թ.), «Ջրային ազգային քաղաքականության հիմունքների մասին» ՀՀ օրենքը (2005 թ.), «Էներգախնայողության և վերականգնվող էներգիայի մասին» ՀՀ օրենքը (2004 թ.), ինչպես նաև. Ընդերքի օրենսգիրք (2011 թ.), «Թափոնների մասին» օրենքը (2004 թ.), «Մթնոլորտային օդի պահպանության մասին» օրենքը (1994 թ.):	ՀՀ օրենսդրությունը կկիրառվի
Թափոնների հեռացում	Ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը և աղտոտման կառավարումը ապահովող հիմնական օրենքներն են՝ Ջրային օրենսգիրքը (2002թ.), Ջրային ազգային քաղաքականության հիմունքների մասին օրենքը (2005թ.), Էներգախնայողության և վերականգնվող էներգիայի մասին օրենքը (2004թ.), ինչպես նաև Ընդերքի օրենսգիրքը (2011 թ.), «Թափոնների մասին» օրենքը (2004 թ.), «Մթնոլորտային օդի պահպանության մասին» օրենքը (1994 թ.): Աղտոտման կանխարգելման ազգային կարգավորող դաշտը առաջնահերթություն է տալիս հանրային առողջության պաշտպանությանը և հիմնված է աղտոտիչների թույլատրելի կոնցենտրացիաների սահմանների վրա, որոնց կարող են ենթարկվել մարդիկ: Երկրում բացակայում են թափոնների հեռացման և կեղտաջրերի մաքրման ենթակառուցվածքը, ինչը աղտոտվածության կառավարման համար լուրջ մարտահրավեր է: Թափոնների մասին օրենքը (2004թ.) և Թափոնների	ԲՄՍ3-ի պահանջները կկիրառվեն

ԲՄՇ-ի պահանջներ	Ուսումնասիրություններ	Բացերի լրացման միջոցներ
	հեռացման և սանիտարական մաքրման մասին օրենքը (2011թ.) բացառում են թափոնների ոչ պաշտոնական թափումը և ազատ այրումը, արգելում են վտանգավոր թափոնների հեռացումը քաղաքային աղբավայրերում, սահմանում են թափոնների սեփականության իրավունքը և դրանց հեռացման համար վճարման համակարգը: Թափոնների տարանջատումն առաջարկվում է հնարավոր վերաօգտագործման համար և խրախուսվում համայնքի մակարդակով, իսկ թափոնների կրճատման և վերամշակման համար առաջարկվում են տնտեսական խթաններ: Թափոնների մասին օրենքը խրախուսում է թափոնների կրճատման և վերամշակման համար, սակայն չի սահմանում թափոնների կառավարման հիերարխիա:	
ԲՄՍ4: Համայնքային առողջություն եւ անվտանգություն		
Ենթակառուցվածքների և սարքավորումների նխագծում և անվտանգություն	Արտակարգ իրավիճակներին պատրաստվածությունը ապահովվում է «Արտակարգ իրավիճակներում բնակչության պաշտպանության մասին» (1998 թ.), «Հրդեհային անվտանգության մասին» (2001 թ.), «Սեյսմիկ պաշտպանության մասին» (2002 թ.) և «Քաղաքացիական» ՀՀ օրենքներով: Չնայած ջրբաժանների համալիր կառավարման ընդունված սկզբունքին, համայնքների, ինչպես նաև համայնքների և արդյունաբերական ջրօգտագործողների միջև ջրի օգտագործման հետ կապված հակասություններ են առաջանում:	ԲՄՍ4-ի պահանջները կկիրառվեն:
Անվտանգության աշխատակիցներ	«Մասնավոր պահնորդական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է պահառուների, անվտանգության անձնակազմի գործունեության իրավական հիմքերը, լիցենզավորման պահանջները, նախատեսում է դրույթներ գործունեության իրականացման և վերապահումներ գործունեության իրականացման, ուժի և զենքի կիրառման համար և այլն:	ՀՀ օրենսդրությունը կկիրառվի:
Առողջական խնդիրներ առաջացնող ազդեցություններ համայնքի համար	«Երթևեկության անվտանգության ապահովման մասին» օրենքը (2005 թ.) հիմք է տալիս երթևեկության կազմակերպմանը, ներառյալ ճանապարհային նշանների տեղադրումը, ճանապարհային գծանշումը և	ԲՄՍ4 պահանջները կկիրառվեն:

ԲՄՇ-ի պահանջներ	Ուսումնասիրություններ	Բացերի լրացման միջոցներ
	ճանապարհային միջանցքներում աշխատանքային տեղամասերի շուրջ երթևեկության կառավարումը: Այս կանոնները սովորաբար պահպանվում են մայրուղիներում և հիմնական ճանապարհներում, բայց ավելի քիչ՝ երկրորդական ճանապարհներում: Վտանգավոր նյութերի և վտանգավոր թափոնների հետ վարվելու կանոնակարգերի կիրարկումը երբեմն խոչընդոտվում է կանոնների և համապատասխան թերացումների հետևանքով մարդու առողջությանը պատճառվող վնասների մասին հանրության ցածր տեղեկացվածության պատճառով: Օրինակ է ասբեստ պարունակող թափոնները վերօգտագործելու համայնքների պատրաստակամությունը:	
ԲՄՄ5: Հողի օտարում, հողօգտագործման սահմանափակումներ եւ հարկադիր տարաբնակեցում		
Հողի օտարումից և դրա հետ կապված անբարենպաստ ազդեցություններից խուսափելու կամ նվազագույնի հասցնելու պահանջները	Հանրային գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին ՀՀ օրենքի (2006թ., փոփ. 2021թ.) և ԲՄՄ5-ի միջև կան որոշ առանցքային բացեր: Սխալ կադաստրային տվյալները նույնպես մարտահրավերներ են ներկայացնում, թեև կադաստրի արդիականացման և միավորման բարեփոխումներն ու ջանքերը շարունակվում են:	ԲՄՄ5-ի պահանջները կկիրառվեն «Հանրային գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին (2006թ., փոփ. 2021թ.)» ՀՀ օրենքը լրացնելու համար:
Փոխհատուցումների և ապրուստի միջոցների վերականգման իրավասության չափանիշները	Հանրային գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին ՀՀ օրենքը (2006թ., փոփ. 2021թ.) չի ներառում տնտեսական և սոցիալական ազդեցությունների փոխհատուցումը և չի ճանաչում ոչ ֆորմալ հողօգտագործողների փոխհատուցման իրավունքը:	ԲՄՄ5-ի պահանջները կկիրառվեն:
Կենսամիջոցների վերականգնում	Հանրային գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին օրենքը(2006թ., փոփ. 2021թ.) չի նախատեսում կենսամիջոցների վերականգնում:	ԲՄՄ5 պահանջները կկիրառվեն:
Խոցելի խմբերի պաշտպանության միջոցներ	Հանրային գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին օրենքը (2006թ., փոփ. 2021թ.) չի նախատեսում ապրուստի միջոցների վերականգնում:	ԲՄՄ5 պահանջները կկիրառվեն:

ԲՍԾ-ի պահանջներ	Ուսումնասիրություններ	Բացերի լրացման միջոցներ
Հարկադիր տարիանում	ՀՀ Զաղաքացիական օրենսգրքի 218-րդ հոդվածը և ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածը վերաբերում են սեփականությանը և մասնավոր սեփականության օտարմանը, բայց հստակ չի սահմանում «հանրային և պետական կարիքները» կամ «գերակա հանրային շահերը»: Անգամ 2006 թվականի «Հանրային գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականության օտարման մասին» ՀՀ օրենքը լիովին չի բացատրում, թե որն է այդ երկու առանցքային հասկացությունների էությունը: Օրենքը, սակայն, սահմանում է այն սկզբունքներն ու խնդիրները, որոնց հիման վրա որոշվում է գերակա հանրային շահը և գույքը օտարվում է պետությանը: Օրենքը պարունակում է դրույթներ գույքի հարկադիր օտարման վերաբերյալ:	ԲՍՍ5-ի պահանջները կկիրառվեն:
Բողոքների մեխանիզմ	Օրենքը չի պահանջում հանրային քննարկումներ կամ բողոքարկման մեխանիզմ հողի օտարման գործընթացում:	ԲՍՍ5-ի պահանջները կկիրառվեն:
ԲՍՍ6: Կենսաբազմազանության պահպանում եւ կենդանի ռեսուրսների կայուն կառավարում		
Կենսաբազմազանության պահպանում	Կենսաբազմազանության և կենդանի բնական ռեսուրսների կառավարումը կարգավորվում է մի քանի օրենքներով, որոնցից ամենակարևորներն են «Բնության հատուկ պահպանվող տարածքների մասին» ՀՀ օրենքը (2004թ.), «Բուսական աշխարհի մասին» ՀՀ օրենքը (1999թ.), «Կենդանական աշխարհի մասին» ՀՀ օրենքը (2000թ.) և «Որսի և որսորդական տնտեսության վարման մասին» ՀՀ օրենք (2007թ.), ՇՄԱԳ մասին օրենքը (2023թ.), «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքը (2005թ.) և «Անտառային օրենսգիրքը» (2005թ.) Նույնպես կարգավորումներ են ներկայացնում կենսաբազմազանության պաշտպանության և կառավարման համար:	ՀՀ օրենսդրությունը կկիրառվի:
Կենսամիջավայր	Օրենքները կենտրոնացած են պոպուլյացիաների և վայրի բնության նմուշների պաշտպանության վրա: Մինչդեռ դրանց կենսամիջավայրի պահպանությանը համարժեք նշանակություն չի տրվում: Չկա կենսամիջավայրի	ԲՍՍ6-ի պահանջները կկիրառվեն ՀՀ օրենսդրության բացերը լրացնելու համար:

ԲՍՇ-ի պահանջներ	Ուսումնասիրություններ	Բացերի լրացման միջոցներ
Կենդանի բնական ռեսուրսներ	դասակարգում որպես փոխակերպված, բնական կամ կրիտիկական, և չկա կենսաֆիզիկական միասնական դասակարգում: «Բնապահպանական վերահսկողության մասին» օրենքի 5-րդ հոդվածն արգելում է բնական ռեսուրսների գերշահագործումը, սակայն կենդանի բնական ռեսուրսների՝ անտառների, ձկնորսության, արոտավայրերի և դրանցում բնակվող առանձին տեսակների սպառում և դեգրադացիա դեռևս տեղի է ունենում: Տեսչական ստուգման համար անհրաժեշտ բավարար մարդկային ռեսուրսների և տեխնիկական միջոցների բացակայությունն ակնհայտ է: Անբավարարության վրա հիմնված ռեսուրսների կայուն օգտագործման և/կամ դրանց ստեղծման մեթոդաբանական ուղեցույցների բացակայությունը կիրարկման հիմնական մարտահրավերն է:	ԲՍՍ6-ի պահանջները կկիրառվեն:
ԲՍՍ7: Մշակութային ժառանգություն Մշակութային ժառանգության վրա նյութական և ոչ նյութական բացասական ազդեցությունների կառավարում	«Պատմության, մշակույթի և անշարժ հուշարձանների և պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին» ՀՀ օրենքը (1998 թ.) և «Մշակութային արժեքների ներմուծման և արտահանման մասին» ՀՀ օրենքը (2004 թ.) կարգավորում են ՀՀ նյութական մշակութային ռեսուրսների պահպանությունն ու օգտագործումը: Ոչ նյութական մշակութային ժառանգության մասին օրենքը (2009) պաշտպանում է ոչ նյութական արժեքները: Տարածական և քաղաքաշինական պլանավորման ընթացակարգերը ներառում են դրույթներ պատմական հուշարձանների և քաղաքային ժառանգության պահպանման համար: Այնուամենայնիվ, համակարգված կառավարումն ու կիրառումը դժվար է, քանի որ ակտիվների մի մասը պատկանում է Հայ Առաքելական եկեղեցուն և մասնավոր մարմիններին:	ՀՀ օրենսդրությունը կկիրառվի:

ԲՍՇ-ի պահանջներ	Ուսումնասիրություններ	Բացերի լրացման միջոցներ
ԲՍՍ10: Շահակիրների ներգրավում եւ տեղեկատվության հանրայնացում		
Շահակիրների ներգրավում, ներառյալ խոցելի խմբերի համար նախատեսված միջոցառումները	Սահմանադրությունը, «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքը (1998թ.), ՇՄԱԳ օրենքը (2023թ.) երաշխավորում են հանրային ծանուցումը, տեղեկատվության հասանելիությունը և շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածությունը զարգացման ծրագրերում: Թեև օրենսդրական դաշտը նախատեսում է պատշաճ հանրային ծանուցումների և խորհրդատվական հանդիպումների անհրաժեշտությունը, այն չի ապահովում բովանդակալից խորհրդատվական հանդիպումներ նախագծերի սկզբնական փուլում և չի ապահովում խոցելի խմբերի մասնակցությունը:	ԲՍՍ10-ի պահանջները կկիրառվեն:
Տեղեկատվության հանրայնացում	ՇՄԱԳ օրենքը (2023) երաշխավորով է հանրային ծանուցում և տեղեկատվության հասանելիություն:	ՀՀ օրենսդրությունը կկիրառվի ՇՄԱԳ օրենքի պահանջներին համապատասխան կազմված բնապահպանական և սոցիալական կառավարման փաստաթղթերի հրապարակման նկատմամբ: ԲՍՍ10-ի պահանջները կկիրառվեն բնապահպանական և սոցիալական կառավարման փաստաթղթերի նկատմամբ, որոնք չեն պահանջվում ազգային օրենսդրությամբ և պատրաստված են բավարարելու ԲՍՍ1-ի պահանջները:
Բողոքների մեխանիզմ	Հայաստանը վերջերս մշակել է օրենսդրություն և էլեկտրոնային գործիքներ՝ քաղաքացիների արձագանքներն ու բողոքները ստանալու և լուծելու համար: Այնուամենայնիվ, ծրագրերի շրջանակներում բողոքարկման կոնկրետ մեխանիզմի կիրառման պահանջ չկա:	ԲՍՍ10-ի պահանջները կկիրառվեն:

5. ԲՆԱԴՊԱՅՊԱՆԱԿԱՆ և ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՌԻՍԿԻ ԵՎ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԸ

Ենթածրագրերի բնապահպանական և սոցիալական ասպեկտները պետք է հաշվի առնվեն ենթածրագրի ցիկլի բոլոր փուլերում: Սա ներառում է ենթածրագրի գաղափարի նախնական գնահատումը, ֆիզիկական աշխատանքների իրականացումը և ենթակառուցվածքի շարունակական շահագործման փուլը, որում ներդրվել է Ծրագիրը:

5.1 Բնապահպանական և սոցիա-տնտեսական հիմքագծի համառոտ ներկայացում

Ծրագիրը նախատեսվում է ձևավորել յոթ զբոսաշրջային կլաստեր՝ բարելավված հասանելիությամբ և ենթակառուցվածքների որակով, զբոսաշրջային առաջարկների ընդլայնված և բազմազան միջակայքով, ինչպես նաև տեղական տնտեսության զարգացման համար զբոսաշրջության վրա հիմնված կարողությունների մեծացմամբ, ապահովելով կլաստերների կայուն շահագործումն ու կառավարումը: Ընդհանուր տնտեսական օգուտը կլինեն այն ներդրումները, որոնք կմոբիլիզացվեն կլաստերների զբոսաշրջային ներուժի շուրջ՝ մեծացնելու համար ընտրված բնակավայրերի և հարակից համայնքների տեսանելիությունն ու դրական կերպարը, տարբերակելով դրանք մրցակցային վայրերից (ներսում և միջազգային մակարդակում բրենդավորման տեսանկյունից) և դրանով խթանելով ներդրումների և բիզնեսի զարգացումը: Յուրաքանչյուր նպատակային մարզ, որտեղ ծրագիրը նախատեսվում է միջամտություններ, իր յուրահատուկ ներդրումն ունի Հայաստանի սոցիա-տնտեսական միջավայրի և Էկոլոգիական բազմազանության մեջ՝ համադրելով տնտեսական գործունեությունը, մշակութային ժառանգությունն ու բնական կենսաբազմազանությունը:

Ծրագիրը նախատեսված է վերականգնելու և բարելավելու ենթակառուցվածքներն ու ծառայությունները Հայաստանի յոթ առաջնահերթ կլաստերներում (Արենի, Գյումրի, Գորիս, Դիլիջան, Դվին, Ջերմուկ և Եղեգիս)՝ 2.1 ենթաբաղադրիչի ներքո: Կլաստերները տեղակայված են ինչպես բաղաձային միջավայրերում՝ այնպես էլ գյուղական վայրերում՝ ընդգրկելով Վայոց ձոր, Տավուշ, Ծիրակ, Սյունիք և Արարատ մարզերը: Նպատակային համայնքների կենսա-ֆիզիկական հիմքագիծը ցուցադրում է բազմազան Էկոհամակարգեր՝ տարբեր կլիմայական գոտիներում:

Արենիի շրջակա լանդշաֆտը հայտնի է իր եզակի երկրաբանական կառուցվածքներով և հանդիսանում է «Արփա» պահպանվող լանդշաֆտի մասը: Արենին մշակութային առումով հայտնի է հին գինեգործական ավանդույթներով, պատմական հուշարձաններով և «Արենի-1» քարայրով՝ կարևոր հնագիտական տարածքով: Արենին համարվում է «Վայրի բնության այգի»՝ հարուստ կենսաբազմազանությամբ, հազվագյուտ տեսակներով, այդ թվում՝ բեզոարյան այծերով ու հայկական մուֆլոններով:

Դիլիջանը գտնվում է Դիլիջանի ազգային պարկի հարևանությամբ, որը զբաղեցնում է մոտ 240 կմ² տարածք: Պարկը հայտնի է իր անտառածածկ լանդշաֆտով, կենսաբազմազանությամբ, հանքային ջրերով, ինչպես նաև բնապատմական և մշակութային հուշարձաններով: Աղստև գետը, որն անցնում է Դիլիջանով, միջսահմանային գետ է, որը միանում է Քուր գետին և շարունակվում դեպի Կասպից ծով: Ծրագրի միջամտությունները գետի նկատմամբ սահմանափակ կլինեն՝ նպատակ ունենալով նվազեցնել գետի աղտոտումը և նվազեցնել ջրհեղեղների ռիսկերը:

Դվինը, որը գտնվում է Արարատյան դաշտում, ունի անապատային կլիմա՝ հատուկ բուսատեսակներով և կենդանական աշխարհով: Դվինը հանդիսանում է մշակութային արգելոց-թանգարան՝ պատմական և մշակութային բարձր արժեքով, Հայաստանի հնագույն մայրաքաղաքներից մեկը և կարևոր հնագիտական վայր:

Գյումրին հայտնի է իր պատմական և մշակութային հարուստ ժառանգությամբ: Քաղաքում պահպանված են բազմաթիվ վարչական, մասնավոր և հասարակական շենքեր՝ ընդգրկված «Կոմայրի» պատմական և մշակութային արգելոց-թանգարանի տարածքում՝ ներկայացնելով 19-րդ դարի ճարտարապետություն: Տարածքը հանդիսանում է իրավականորեն պաշտպանված գոտի: Գյումրին

Հայաստանի ամենացուրտ քաղաքն է՝ տափաստանային Էկոհամակարգով և հազվադեպ հանդիպող տեսակներով:

Գորիսը հայտնի է իր գեղեցիկ բնավայրերով, որոնց մի մասը գտնվում է «Չանգեզուր» կենսոլորտային համալիրի կազմում՝ եզակի կենսաբազմազանությունը պահպանելու նպատակով: Գորիսը ունի մշակութային մեծ արժեք՝ «Հին քաղաքի» պահպանված տարածքով և քարայրային հնագույն բնակավայրերի հարևանությամբ: Քաղաքը ունի մեղմ կլիմա, սակայն բախվում է անտառահատումների և հողի էրոզիայի խնդիրներին: Գորիս գետը չի հանդիսանում միջսահմանային գետ, և նախագծի շրջանակում այն ներառված չէ, քանի որ գետային աշխատանքները իրականացվել են նախորդ Համաշխարհային բանկի ֆինանսավորմամբ իրականացված SSt2 (LEID) ծրագրով:

Եղեգիսը հանդիսանում է պատմական և մշակութային նշանակության բնակավայր՝ հայտնի իր միջնադարյան եկեղեցիներով, կառույցներով և հին գերեզմանոցով: Տարածքը հարուստ է կենդանական աշխարհով՝ բնորոշ լեռնային գոտիներին:

Ձերմուկը՝ զբոսաշրջության և հանքային ջրերի խոշոր կենտրոն, առանձնանում է ալպյան կենսաբազմազանությամբ, այդ թվում՝ կովկասյան ընծառյուծի բնակությամբ: Ձերմուկը պատմական առողջարանային քաղաք է, հայտնի իր հանքային աղբյուրներով, անտառներով և բուժիչ ռեսուրսներով:

Ծրագիրը կվերականգնի և կբարելավի համայնքային և գյուղական միջավայրերում առկա բազային ենթակառուցվածքները: Գյումրիում, Դիլիջանում, Ձերմուկում և Գորիսում միջամտությունները կկատարվեն քաղաքային միջավայրում հիմնականում կենտրոնական հատվածներում: Թեև այդ վայրերը քաղաքային են, սակայն չեն առանձնանում բարձր սանիտարական խտությամբ, ինչը թույլ է տալիս իրականացնել զբոսաշրջային և ենթակառուցվածքային բարելավումներ՝ նվազագույն խափանումներով: Գյումրիում և Գորիսում կբարելավվեն կենտրոնական հրապարակները, փողոցները և հասարակական տարածքները: Ձերմուկում որոշ միջամտություններ կկատարվեն ոչ բնակելի հատվածներում գտնվող զբոսաշրջային վայրերում՝ նվազեցնելով բնակչության վրա ազդեցությունը: Դիլիջանում միջամտությունները հիմնականում կիրականացվեն հասարակական տարածքներում միայն փոքր և ժամանակավոր ազդեցությամբ բնակելի հատվածների վրա: Իսկ Արենիում, Դվինում և Եղեգիսում միջամտությունները կիրականացվեն գյուղական միջավայրում՝ զգալիորեն ցածր բնակչության խտությամբ: Բացի այդ, փոքրածավալ ենթակառուցվածքային գործունեություններ, օրինակ՝ զբոսաշրջային արահետների զարգացմանը միտված աշխատանքներ Արենիում և Գորիսում, ինչպես նաև ճամբարային կայանների ստեղծում Արենիում, կիրականացվեն պետական պահպանվող լանդշաֆտներում: Ոչ մի գործողություն չի իրականացվի պահպանվող տարածքներում:

Խոցելիության և բնակչության բնութագրերի առումով կլաստերները զգալիորեն տարբեր են միմյանցից: Գյումրին ունի բազմազան սոցիալ-տնտեսական կառուցվածք, ներառյալ մեծ թվով սոցիալապես անապահով բնակիչներ և 1988թ. Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքներից դեռևս վերականգնվող ընտանիքներ: Գյումրիի periferia-ում բնակչությունը բախվում է բարձր արտազնա աշխատանքների, գործազրկության և աղքատության մակարդակների: Ձերմուկի, Գորիսի և Դիլիջանի բնակչությունը հիմնականում զբաղված է զբոսաշրջությամբ, սպասարկմամբ և փոքրածավալ գյուղատնտեսությամբ: Արենիում, Դվինում և Եղեգիսում բնակչությունը հիմնականում գյուղատնտեսությամբ զբաղվող ընտանիքներ են՝ սեզոնային եկամուտների տատանումներով: Դվինում և Եղեգիսում նկատվում է գյուղական մեկուսացվածություն, սահմանափակ ենթակառուցվածք և տնտեսական բազմազանության պակաս, ինչը բարձրացնում է խոցելիությունը, հատկապես երիտասարդների և անապահով խմբերի համար:

Յուրաքանչյուր կլաստերում նախատեսվող ներդրումները կներառեն պատմամշակութային ժառանգության պահպանում (որտեղ կիրառելի է) և բազային ենթակառուցվածքների բարելավում՝ բարձրացնելով տեղական բնակչության և այցելուների կենսապայմանները և դիմակայունությունը: Ծանապարհային ենթակառուցվածքների վերականգնումը կարող է խթանել տնտեսական ակտիվությունը թերօգտագործվող տարածքներում՝ նպաստելով շուկայական փոխգործակցությանը, գույքագրման զարգացմանը, ինչպես նաև աշխատատեղերի հասանելիության և արտադրողականության բարձրացմանը: Բացի այդ, ժառանգության պահպանման և մշակութային մեկնաբանության ոլորտում ներդրումները կնպաստեն ոչ նյութական արժեքների վերականգնմանը՝ ամրապնդելով համայնքային ինքնությունը, մշակութային կապիտալը և ավանդական արհեստների վերածնունդը: Չբոսաշրջային առաջարկների բազմազանացումը կնպաստի կլաստերների կայունությանը՝ ստեղծելով բարենպաստ միջավայր մասնավոր ներդրումների համար:

5.2 Ծրագրի գործունեության համառոտ ակնարկ

Ծրագրի նպատակն է խթանել զբոսաշրջության զարգացումը Հայաստանում՝ կենտրոնանալով կայուն տնտեսական աճի, մշակութային ժառանգության պահպանման և շրջակա միջավայրի պաշտպանության վրա: Հիմնական գործողությունները ներառում են.

1. Ենթակառուցվածքների զարգացում. զբոսաշրջության հետ կապված ենթակառուցվածքների, ինչպիսիք են ճանապարհները, կացարանային հարմարությունները և այցելուների կենտրոնները, բարելավում զբոսաշրջիկների համար մատչելիությունն ու հարմարավետությունը բարձրացնելու համար:

2. Մշակութային ժառանգության պահպանում. Պատմական և մշակութային հուշարձանների, այդ թվում՝ հին ավերակների, միջնադարյան հուշարձանների և ավանդական քաղաքային թաղամասերի պահպանում՝ Հայաստանի հարուստ ժառանգությունը պաշտպանելու և այն որպես հիմնական տեսարժան վայր խթանելու համար:

3. Կարողությունների զարգացում և վերապատրաստում. Տեղական համայնքների և զբոսաշրջային օպերատորների համար վերապատրաստում անցկացնել՝ ծառայությունների որակը բարելավելու, տեղական կենսամիջոցները բարելավելու և զբոսաշրջության ոլորտում զբաղվածության հնարավորություններ ստեղծելու համար:

4. Էկոտուրիզմի խթանում. Բնության վրա հիմնված զբոսաշրջային գործունեության, ինչպիսիք են լեռնագնացությունը և լեռնային հեծանվավազքը, աջակցություն՝ միաժամանակ ապահովելով Հայաստանի բազմազան Էկոհամակարգերի, ազգային պարկերի և Էնդեմիկ տեսակների պաշտպանությունը:

5. Գինու և գաստրոնոմիայի տուրիզմ. Հայաստանի գինեգործական ավանդույթների և խոհարարական ժառանգության օգտագործում՝ նիշային շուկաներ գրավելու համար, մասնավորապես՝ Արեւիի և Դիլիջանի նման կլաստերներում, որոնք հայտնի են գինու արտադրությամբ և տեղական խոհանոցով:

6. Համայնքի ներգրավվածություն. խրախուսել համայնքային զբոսաշրջային նախաձեռնությունները, որոնք ներգրավում են տեղացիներին զբոսաշրջության պլանավորման և գործունեության մեջ, օգնելով կանխել գյուղական բնակչության անկումը և խթանելով արդար տնտեսական օգուտները:

7. Մարքեթինգ և միջազգային առաջխաղացում. մշակել նպատակային արշավներ՝ Հայաստանը որպես եզակի զբոսաշրջային վայր ներկայացնելու համար՝ կենտրոնանալով դրա բնական գեղեցկության, մշակութային հարստության և պատմական նշանակության համադրության վրա:

5.3 Գործունեության հնարավոր բնապահպանական ազդեցությունները

Ծրագրի և՛ բնապահպանական, և՛ սոցիալական ռիսկերը գնահատվում են որպես Էական, և համապատասխան են համարվում հետևյալ ԲՍՍ չափորոշիչները՝ ԲՍՍ1, ԲՍՍ2, ԲՍՍ3, ԲՍՍ4, ԲՍՍ5, ԲՍՍ6, ԲՍՍ8 և ԲՍՍ10: Բնապահպանական ազդեցությունները բաժանվում են երկու փուլերի՝ շինարարության և շահագործման փուլեր:

Շինարարության փուլ

Նախագիծը ներառելու է մի շարք փոքր ենթածրագրեր, որոնք կպատրաստվեն և կիրականացվեն Նախագծի իրականացման ընթացքում: Հետևաբար, ենթածրագրերի համար անհրաժեշտ է կատարել պատշաճ Բ&Տ գնահատում: Շինարարական աշխատանքների ընթացքում կարող են առաջանալ հետևյալ հնարավոր ազդեցությունները.

Աղմուկ, թրթռումներ և արտանետումներ. Շինարարականներում, որտեղ գործում են շինարարական մեքենաներ և տեխնիկա, բնորոշ են աղմուկի, փոշու տարածումն ու թրթռումները: Շինարարական աշխատանքների ընթացքում առաջանում են անօրգանական փոշու արտանետումներ՝ հողային աշխատանքներից և բեռնատար մեքենաների բեռնման/բեռնաթափման գործընթացներից, ինչպես նաև վնասակար նյութերի և փոշու արտանետումներ՝ պայմանավորված տրանսպորտային միջոցների և տեխնիկայի կողմից օգտագործվող դիզելային վառելիքի այրման արդյունքում:

Հողի Էրոզիա. Շինարարական թափոններով հողի և ջրային մարմինների աղտոտում, հողային աշխատանքների և/կամ հողառումների (borrowing) ոչ պատշաճ իրականացմամբ հողի էրոզիայի առաջացում կամ ուժեղացում, լանդշաֆտի և նրա գեղագիտական արժեքի վատթարում՝ աշխատանքների ավարտից հետո շինհրապարակի պատշաճ վերականգնման և միջավայրին ներդաշնակման բացակայության դեպքում: Հողային աշխատանքները ներառում են լանդշաֆտների համար ամենաբարձր ռիսկերը և կարող են առաջացնել էրոզիա:

Վտանգավոր և Ոչ-վտանգավոր Շինարարական թափոնների կառավարում. Շինարարական և ենթակառուցվածքների վերականգնման/բարելավման աշխատանքները կարող են առաջացնել շինարարական թափոններ: Դրանք կարող են ներառել նաև սահմանափակ քանակությամբ ասբեստ պարունակող նյութերի (ԱՊՆ) թափոններ: Հին շենքերի տանիքների, ինչպես նաև ջրամատակարարման և կոյուղու ցանցերի վերականգնման ընթացքում հնարավոր է հանդիպել ԱՊՆ-ից պատրաստված տանիքներ, խողովակներ և կապար պարունակող ներկեր: Նման վտանգավոր թափոնների կառավարումը մեծ մարտահրավեր է, հատկապես հաշվի առնելով հանրային իրազեկվածության ցածր մակարդակը՝ ասբեստի ազդեցության հետ կապված առողջական վտանգների վերաբերյալ: Այս տանիքների փոխարինումը կարող է առողջական ռիսկեր առաջացնել աշխատողների համար, իսկ ոչ պատշաճ կերպով հեռացման դեպքում՝ հանրային առողջության վտանգներ ավելի լայն բնակչության համար:

Ջրի աղտոտում. Շինարարական գործունեությունից սովորաբար աղտոտման երեք աղբյուր կա, որոնք կարող են ազդել ջրային ռեսուրսների հատկապես Դիլիջան կլաստերում Աղստև գետի և Գորիս կլաստերում Վարարակն գետի վրա: Դրանք են տիղմային աղտոտում, ածխաջրածինների կամ քիմիական նյութերի (սոսիևձ, ցեմենտ, ներկ և այլն) արտահոսք, շինհրապարակային այլ թափոնների՝ աղբի կամ շինանյութերի արտանետումները ջրի մեջ: Մեքենաների և պահեստավորված շինանյութերի յուղերի ու քսայուղերի արտահոսքի դեպքում նավթամթերքները և քիմիական նյութերը կարող են ներթափանցել ստորերկրյա ջրերը կամ արտահոսել դեպի մակերևույթային ջրեր: Նմանատիպ ազդեցություն կարող է առաջանալ նաև տրանսպորտային միջոցների և սարքավորումների ոչ պատշաճ սպասարկումից: Շինհրապարակի տարածքում բետոնի պատրաստումից առաջացող հեղուկ թափոնները կարող են հանդիսանալ հողի և ջրի ծանր աղտոտիչ, եթե արտանետվեն առանց նախնական մշակման:

Ծառեր և բուսականություն. Շինարարական աշխատանքները կարող են հանգեցնել բուսածածկույթի հեռացման՝ ներառյալ ծառերի, թփերի և հողի մակերևույթի բուսական շերտի կորստին աշխատանքային տարածքում և դրա սահմաններին: Նման ազդեցությունները կարող են առաջանալ տեղանքի նախապատրաստման, հողային աշխատանքների, մեքենաների՝ սահմանված երթուղիներից դուրս տեղաշարժի, ժամանակավոր մուտքային ուղիների կամ աշխատատարածքների կազմակերպման արդյունքում: Անվերահսկելի բուսահատումը կարող է հանգեցնել բնական բուսածածկույթի կորստին, տեղական համայնքների կողմից օգտագործվող պտղատու ծառերի վնասմանը կամ հեռացմանը, ինչպես նաև Կարմիր գրքում գրանցված տեսակների հնարավոր վնասմանը: Պահպանվող տարածքներում կամ դրանց մոտակայքում իրականացվող աշխատանքները, ինչպիսիք են «Հայ Անտառ» ՊՈԱԿ-ի կողմից կառավարվող տարածքները (օրինակ՝ «Հայ Անտառ» ՊՈԱԿ-ի կառավարման տակ գտնվող տարածքներ կամ թեկնածու Էմերալդ տարածքներ), կարող են զգալի ռիսկեր առաջացնել բնական Էկոհամակարգերի և կենսաբազմազանության համար, եթե դրանք պատշաճ գնահատված և կառավարված չլինեն:

Մշակութային ժառանգություն. Մշակութային ժառանգության վայրերում կամ դրանց հարևանությամբ իրականացվող աշխատանքները՝ օրինակ՝ Գյումրիի շուկայի շենքի ճակատային մասը, Ջերմուկի «Խմելու դահլիճը», ինչպես նաև Դվինի և Եղեգիսի կլաստերների հնագիտական հուշարձանները, առաջացնում են բարձր ռիսկեր՝ կապված պատմական կառույցների իսկականության, կառուցվածքային ամբողջականության և գեղագիտական արժեքի կորուստի հետ, եթե աշխատանքները պատշաճ կերպով չկազմակերպվեն:

Պատահաբար հայտնաբերված գտածոներ Հողային աշխատանքների ընթացքում, հնարավոր է հանդիպել պատահական հնագիտական գտածոներ: Նման դեպքերը կարող են առաջացնել աշխատանքների դադարեցման, ուշացումների և ֆինանսական կորուստների կապալառուների համար: Սակայն աշխատանքների արագ շարունակումը՝ գտածոն հայտնաբերելուց հետո, կարող է վնասել արժեքավոր առարկաները՝ դրանց ոչ պատշաճ պատկերագրման, փաթեթավորման կամ տեղափոխման հետևանքով:

Շահագործման փուլ

Պիկ կենցաղային և այլ թափոնների ոչ պատշաճ կառավարման դիսկ. Չնայած այն հանգամանքին, որ զբոսաշրջությունը կարող է խթանել տնտեսական աճը, պիկ թափոնների ոչ պատշաճ կառավարումը կարող է հանգեցնել շրջակա միջավայրի աղտոտման և առողջական ռիսկեր առաջացնել: Թափոնների կուտակումը կարող է նվազեցնել զբոսաշրջային ուղղությունների գեղագիտական գրավչությունը՝ ստեղծելով անշուք տեսք և տհաճ հոտեր: Ժամանակի ընթացքում թերի թափոնակառավարման պրակտիկան կարող է վնասել տեղական Էկոհամակարգերը, բացասաբար ազդել այցելուների փորձի վրա և խաթարել տարածաշրջանում զբոսաշրջության կայուն զարգացումը:

Խրախուսել մաքուր գործելակերպը. Խրախուսել բիզնեսին և զբոսաշրջիկներին որդեգրելու կայուն պրակտիկա, օրինակ՝ բազմակի օգտագործման իրեր օգտագործելը:

Թափոնների կառավարման ենթակառուցվածքների բարելավում. Ամրապնդել հավաքման, վերամշակման և թափոնների հեռացման հնարավորությունները՝ ներդրումներ կատարելով ենթակառուցվածքներում, որոնք կարող են սպասարկել զբոսաշրջությունից առաջացող թափոնների ավելացող հոսքերը:

5.4. Բնապահպանական ազդեցությունների մեղմման միջոցառումներ

Յուրաքանչյուր կլաստերի ենթածրագրերի համար, կկազմվի նվազագույնը տեղանքին հատուկ ԲՍԿՊ, որը կներառի նաև մշտադիտարկման ծրագրեր: ԲՍԿՊ-ները անհրաժեշտության դեպքում կներառեն Թափոնների կառավարման պլան, Մշակութային ժառանգության կառավարման պլան, Կենսաբազմազանության կառավարման պլան՝ համաձայն ԲՍԿՊ-ի:

Աղմուկ, թրթռումներ և արտանետումներ.

Շինարարական մեքենաների շահագործումից առաջացող աղմուկի տարածումը կկառավարվի՝ ապահովելով տեխնիկայի լավ աշխատանքային վիճակը և աշխատանքային ժամերից դուրս շահագործման արգելքով (հատկապես բնակավայրերի մոտ): Փոշու արտանետումները կառավարվեն՝ շինհրապարակների ջրցանի միջոցով՝ փոշի առաջացնող աշխատանքների ընթացքում, ինչպես նաև շինարարական մեքենաների անվադողերի լվացմամբ: Շինարարական նյութերի և թափոնների տեղափոխումը թույլատրվելու է միայն թափքը ծածկված բեռնատարներով:

Բացի այդ, կապալառուն կկատարի փոշու մասնիկների (PM) և աղմուկի մշտադիտարկում և չափումներ, համաձայն ՅՏԶ-ի հետ մշակված և համաձայնեցված մշտադիտարկման պլանի: Այս պահանջը կներառվի ենթածրագրի տեղամասին հատուկ ԲՍԿՊ-ում և կկիրառվի այն դեպքում, երբ ՅՏԶ-ի շրջակա միջավայրի և սոցիալական մասնագետների կողմից իրականացվող տեսողական մոնիթորինգի ընթացքում նկատվի տեսանելի անհամապատասխանություններ, որոնք պահանջում են ազգային ստանդարտներին համապատասխանության ստուգում, կամ երբ ստացվեն համապատասխան բողոքներ:

Եթե շինհրապարակների մոտակայքում տեղակայված են գյուղական հին բնակելի տները, ապա ճաքող պատերին կտեղադրվեն հատուկ նշիչներ, որոնք թույլ կտան վերահսկել շենքերի կառուցվածքային ամբողջականության սրումը շինարարական գործունեության համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում: Այս տեղեկատվությունը կօգտագործվի հնարավոր վեճերը լուծելու համար տեղական բնակիչների պնդումները՝ կապված շինարարական վայրերից առաջացած թրթռումների հետ, որոնք ազդում են իրենց տների վրա և կարող են առաջացնել փոխհատուցում պահանջելու դեպքեր: Եթե հաստատվի շինարարական աշխատանքների հետևանքով պատճառված վնասի դեպք, սեփականատերերը փոխհատուցում կստանան՝ հիմնվելով Ծրագրի ՏՇ սկզբունքների վրա:

Հողի պաշտպանություն.

Հողի էրոզիայի և լանդշաֆտի դեգրադացիայի կանխարգելման կամ նվազեցման համար կիրականացվեն հետևյալ միջոցառումները՝

- Վերին հողի շերտը կառանձնացվի և կպահվի առանձին՝ հետագայում տարածքի վերականգնման համար,
- Առանձնացված հողի վերգետնյա շերտը տեղավորել հարմար վայրում, հեռու բուսածածկույթից,

- Տեղադրել նախագուշացնող նշաններ և ցանկապատ (եթե անհրաժեշտ է),
- Փորվածքները բաց պահելու ժամանակը նվազագույնի հասցնել,
- Առանձնացված հողը օգտագործել հետլիցքի համար՝ հաշվի առնելով դրա մորֆոլոգիան և անհրաժեշտ ծավալը,
- Ավելորդ հողը հեռացնել նախապես համաձայնեցված վայր,
- Վերականգնել աշխատանքային տարածքը՝ հողի վերին շերտը տարածելով և բուսականության վերականգնումը խթանելով (տե՛ս Բնապահպանական և սոցիալական մեղմացման պլանի մատրիցը **Հավելված 8-ում**):

Վտանգավոր և Ոչ-վտանգավոր Շինարարական թափոնների կառավարում

Շինարարական աշխատանքներից առաջացած վտանգավոր և ոչ վտանգավոր թափոնները տեղամասերում կպահվեն առանձին: Շինարարական կապալառուն տեխնիկական հսկիչի և ՀՏԶ-ի աջակցությամբ կուսումնասիրի ոչ վտանգավոր շինարարական թափոնների վերջնական հեռացման տարբերակները պայմանագրի գործողության ժամկետի սկզբում: Եթե տեղական իշխանությունները համայնքային տարածքներ հատկացնեն, ապա այս պայմանավորվածությունը գրավոր կամրագրվի: Թափոնների չարտոնված հեռացումը խստիվ կարգելվի:

Տեխնիկական հսկիչի ԱԱԱ մասնագետները կապալառուի թիմի համար կանցկացնեն դասընթացներ ասբեստ պարունակող թափոնների անվտանգ շահագործման վերաբերյալ: Անվտանգության պահանջները կներառեն լիարժեք պաշտպանիչ հանդերձանք՝ հատուկ հագուստ, կոշիկներ, ձեռնոցներ և գլխարկներ կրելը, ռեսպիրատորների և պաշտպանիչ ակնոցների կրում: ասբեստի հանձնման ժամանակ գործարկվող մակերեսների ջրումը, նվազագույնի հասցնել ասբեստ պարունակող կառույցների մասնատումը՝ փոշու ավելորդ առաջացումից խուսափելու համար, ասբեստ պարունակող թափոնների փաթեթավորումը և մակնշումը, ասբեստ պարունակող թափոնների անվտանգ պահեստավորման ապահովումը տեղում և փակ թափքով բեռնատարների օգտագործումը վերջնական հեռացման վայրեր տեղափոխելու համար, ապահովել ասբեստ պարունակող թափոնների անվտանգ հեռացումը վերջնական պահեստավորման վայրում և բետոնե շերտի իրականացումը:

Շինարարական նյութերի արտահոսքի և ջրի աղտոտման կառավարում

Հողի, մակերևութային և ստորերկրյա ջրերի աղտոտումը նվազագույնի հասցնելու նպատակով առաջնահերթությունը կտրվի սպասարկման կենտրոններում շինարարական մեքենաների և տեխնիկայի սպասարկմանը: Եթե սպասարկումը պետք է իրականացվի շինհրապարակում, ապա կընտրվի բնական ջրային մարմիններից ամենահեռավոր վայրը: Յուղերի և քսանյութերի պահեստավորման և տրանսպորտային միջոցների և մեքենաների սպասարկման վայրերը կունենան անթափանց հատակ և սահմանափակված կլինեն՝ կանխելու շահագործման և պատահական արտահոսքը: Եթե աշխատանքային ճամբարներ ստեղծվեն, դրանք կհամալրվեն սեպտիկ տանկերով կամ փոսային զուգարաններով, և կապահովվի համապատասխան սպասարկում՝ լավ սանիտարահիգիենիկ պայմանները պահպանելու և ջրի և ստորերկրյա ջրերի աղտոտումից խուսափելու համար: Բետոնի խմբաքանակի արտադրամասերը պետք է ապահովված լինեն համապատասխան պարամետրերով նստվածքային ավազաններով, որպեսզի պինդ մասնիկների նստեցումը հնարավոր լինի արդյունավետորեն կազմակերպել:

Երթևեկության կառավարում: Կապալառուներից կպահանջվի պարբերաբար թարմացնել և իրականացնել երթևեկության կառավարման պլաններ: Բնակավայրերի ներսում և դրսում շինարարական տրանսպորտային միջոցների տեղաշարժի համար կսահմանվեն արագության սահմանափակումներ: Բոլոր տրանսպորտային միջոցները կպահպանվեն լավ աշխատանքային վիճակում պարբերաբար ստուգումների և ժամանակին սպասարկման միջոցով:

Աշխատատեղում անվտանգության կառավարում: Եթե կապալառուները որոշեն օգտվել անվտանգության ծառայություններից, ՀՏԶ-ն կանցկացնի գնահատում՝ անվտանգության աշխատակիցներին ներգրավելուց առաջ, և կսահմանվեն մեղմման միջոցառումներ՝ նախագծի աշխատակիցների, տարածքների, գույքի և աշխատանքների անվտանգությունն ապահովելու, ինչպես նաև հարակից համայնքների անվտանգությունն ու պաշտպանվածությունը ապահովելու նպատակով: Անվտանգության հետ կապված գնահատումը և ռիսկերի կառավարումը մանրամասն կներկայացվեն տեղամասին հատուկ Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլաններում: ՀՏԶ-ն կանցկացնի

ստուգումներ՝ ծառայություն մատուցողներին ստուգելու համար՝ նախկին լիազորությունների ցանկացած խախտման և լիազորությունների չարաշահման տեսանկյունից: Անվտանգության աշխատակիցների աշխատանքը ուշադիր կհսկվի:

Ծառերի և բուսականության պաշտպանություն: Բուսածածկի չափազանց մեծաքանակ կամ անհարկի հատումը խստիվ արգելվելու է: Սա կներառի մեքենաների և տեխնիկայի տեղաշարժի սահմանափակում միայն նախատեսված երթուղիներով՝ բացառելով տարածքի ազատ հատումն ու վնասումը: Ծրագրի ազդեցության գոտում բուսականության մաքրմանը (օրինակ՝ արշավային արահետների և ճամբարային տարածքների զարգացում), ներառյալ ճանապարհի ազատ հատվածի մաքրումը, նախորդելու է վայրի և/կամ մշակութային տեսակներին պատկանող ծառերի գույքագրումը: Կբացահայտվեն Կարմիր գրքում գրանցված բուսատեսակները և **հնարավորինս** կխուսափեն դրանց հեռացումից: Կուսումնասիրվի նաև տեղի բնակիչների կողմից պտղատու ծառերի օգտագործումը: Այս տեղեկատվությունը կօգտագործվի Կարմիր գրքում գրանցված տեսակների հեռացման համար սահմանված պատշաճ վճարումների և համայնքների վրա տնտեսական ազդեցության փոխհատուցումը քննարկելու համար:

Եթե աշխատանքները նախատեսվում են իրականացնել «Հայ Անտառ» ՊՈԱԿ-ի տարածքում, ինչպես նաև «Արփա» պահպանվող լանդշաֆթի և «Չանգեզուրի կենսոլորտային համալիրի» հետ հնարավոր կապ ունեցող հատուկ պահպանվող տարածքների ներսում կամ անմիջական հարևանությամբ, ապա ՀՏՀ-ի նախագծող խորհրդատուն պետք է պատրաստի ՇՄԱԳ հաշվետվություն և այն ներկայացնի պետական փորձաքննություն՝ ստանալու համար գործունեության թույլտվություն: Շրջակա միջավայրի և սոցիալական դիտազննման ընթացքում կորոշվի նաև ԿԿԴ-ի պատրաստման անհրաժեշտությունը որպես ԲՍԿԴ-ի մաս:

Եթե Ծրագրի նախատեսում է աշխատանքներ իրականացնել թեկնածու Էմերալդ տարածքների մոտակայքում, անհրաժեշտության դեպքում կիրականացվի տարածքի վրա հնարավոր ազդեցությունների կենտրոնացված գնահատում: Ծրագրի կողմից չի աջակցվի որևէ գործունեություն, որը բացասաբար կանդրադառնա կարևորագույն կամ բնական միջավայրերի վրա:

Բնապահպանական և սոցիալական դիտազննումն ու գնահատումը կուղղորդեն նախագծմանը և ԲՍԿԴ-ին՝ տեղական տեսակների օգտագործմամբ վերատնկման կամ բուսականության վերականգնման գործողություններն իրականացնելու համար:

Մշակութային ժառանգության կառավարում

- Մշակութային ժառանգության վայրերում և դրանց շրջակայքում աշխատանքների նախագծերը կներկայացվեն ԿԳՄՍ նախարարություն ապահովելու համար, որ նախագծի միջամտությունները բացասաբար չանդրադառնան պատմական շենքերի կառուցվածքային ամբողջականության վրա, չվտանգեն դրանց ժառանգական արժեքը կամ բացասաբար չանդրադառնան դրանց գեղագիտական տեսքին:
- Կրոնական նշանակության շենքերում և դրանց շրջակայքում աշխատանքների նախագծերը, որոնց սեփականությունը և/կամ օգտագործողի իրավունքները պատկանում են Հայ Առաքելական եկեղեցուն, կներկայացվեն Եկեղեցուն՝ քննարկման և համաձայնության համար:
- Եթե մշակութային ժառանգության վայրում կամ դրա շրջակայքում աշխատանքները ֆիզիկական վնասի վտանգ են ներկայացնում ժառանգության շենքի կամ դրա առանձին տարրերի համար, ապա կտրամադրվի համապատասխան պաշտպանիչ ծածկույթ: Բացի այդ, եթե պատմական/մշակութային արժեք ունեցող ցուցանմուշներով կամ դրանց ներսում տեղադրված այլ առարկաներով շենքերի վրա աշխատանքները վտանգ են ներկայացնում այդ իրերի անվտանգության և/կամ պաշտպանվածության համար, նախապես կմշակվի դրանց տարածքից հեռացման և ժամանակավոր անվտանգ պահպանման ծրագիր (որը պետք է ներառվի որպես ԲՍԾ-ի մաս) և իրականացվի մինչև շինարարական աշխատանքների տեղանքի մոբիլիզացումը:
- Դվինի հնագիտական վայրի համար կմշակվի առանձին ՄԺԿԴ
- Մնացած տեղանքների համար նախատեսված ՄԺԿԴ-ն կներառվի որպես տեղանքին հատուկ ԲՍԿԴ-ների մաս:

Պատահական գտածոյի ընթացակարգ (համաձայն ԲՍՍ 8-ի)

Եթե հողային աշխատանքների ընթացքում հայտնաբերվի պատահական գտածո, կապալառուն պարտավոր կլինի դադարեցնել բոլոր գործողությունները և անմիջապես տեղեկացնել ՀՏՀ-ին: ՀՏՀ-ն անհապաղ կհաղորդի տեղեկատվություն ԿԳՄՍ նախարարություն և նախարարությունից կպահանջի պաշտոնական ուղեցույց հետագա գործողությունների ընթացքի վերաբերյալ: Աշխատանքները կվերսկսվեն

ԿԳՄՍ-ի գրավոր ծանուցումից հետո, որը կհաստատի, որ արտեֆակտների պեղման և հեռացման և/կամ դրանց տեղում պահպանման համար անհրաժեշտ բոլոր անհետաձգելի գործողություններն ավարտվել են:

5.5 Գործունեության հնարավոր սոցիալական ազդեցություններ

Հարկադիր աշխատանքի և երեխաների աշխատանքի դիսկը նվազագույն է: Այնուամենայնիվ, առանձին աշխատողները կարող են բախվել սեռի, Էթնիկական պատկանելության, կրոնի կամ անձնական այլ հատկանիշների խտրականության: Թեև սեռական շահագործման, չարաշահումների և ոտնձգությունների դեպքերը հազվադեպ են Հայաստանի շինարարության ոլորտում, այդ հնարավորությունը չի կարելի ամբողջությամբ բացառել: Քաղաքացիական աշխատանքները կարող են ներառել նաև ցածր որակավորում ունեցող միգրանտ աշխատողներ, որոնք կարող են ենթարկվել այնպիսի ռիսկերի, ինչպիսիք են շահագործումը, խտրականությունը և իրավական պաշտպանության բացակայությունը: Մյուս ռիսկերն ու ազդեցությունները ներառում են.

Ծրագրի աշխատողների բոլոր կատեգորիաները կարող են ենթարկվել իրենց գործատուների կողմից անարդար վերաբերմունքի և աշխատանքային միջավայրում վատ վերաբերմունքի: Այնուամենայնիվ, հայտնի է, որ շինարարական կապալառուների կողմից աշխատող աշխատողներն առավել ենթակա են նման ռիսկերին, օրինակ

- Գործատուները կարող են ընտրել օգտագործել ոչ ֆորմալ աշխատուժ և չկնքել պայմանագրեր աշխատողների հետ.
- Կարող են լինել աշխատավարձերի վճարման հետաձգումներ
- Աշխատողներից կարող է պահանջվել արտաժամյա աշխատանք՝ առանց հավելավճարի, առանց ժամանակին ընդմիջումների, առանց հանգստի արձակուրդի կամ այլ չարաշահումների:
- Ոչ բոլոր գործատուներն են ապահովում համապատասխան բնակարանային, սննդի, սանիտարահիգիենիկ պայմաններ և աշխատատեղերում հանգստի վայրեր:
- Աշխատանքային ճամբարներում վատ կենսապայմանները կարող են հանգեցնել վարակի տարածման և ոչ վարակիչ հիվանդությունների առաջացման:

Համայնքի առողջություն և անվտանգություն

- Աշխատանքային տեղամասին անմիջական հարևանությամբ գտնվող համայնքների համար անհանգստություն, որը կարող է ներառել աշխատանքային ժամերից դուրս աղմուկ, ճանապարհների և մասնավոր սեփականության մուտքերի սահմանափակում, վատ կառավարվող երթևեկության դեպքում հետիոտների և մեքենաների առողջությանը հնարավոր վնասներ և տեղական երթևեկության խաթարում: Շինարարական մեքենաների տեղաշարժը շինհրապարակներում տեղական բնակավայրերի և ճանապարհների միջոցով կարող է հանգեցնել երթևեկության ընդհանուր ռեժիմի խաթարմանը և ճանապարհատրանսպորտային պատահարների ավելացմանը:
- Ծրագրի իրականացումը չի պահանջում աշխատուժի մեծ հոսք, այնուամենայնիվ, աշխատատեղերի վրա և շրջակայքում աշխատողների կենտրոնացումը կարող է տարբեր բացասական ազդեցություններ առաջացնել մոտակա համայնքների վրա: Անկախ նրանից, թե աշխատողներն ապրում են գլխարկներով, թե տարածք են վարձում տեղի բնակիչների տներում, նրանք կապի մեջ կմտնեն տեղացիների հետ: Սա կարող է լարվածություն առաջացնել մշակութային, Էթնիկական, կրոնական կամ այլ տարբերությունների պատճառով: Նույնը կարող է նկատվել սեռական ճանապարհով փոխանցվող և այլ վարակիչ հիվանդությունների առաջացման դեպքում: Սա ներառում է ՄԻՎ/ԶԻՎ-ի և վարակների տարածման ռիսկը, հատկապես վերջինիս համաժողովրդական բռնկումների դեպքում:
- Եթե կապալառուները որոշեն օգտագործել անվտանգության ծառայությունները աշխատավայրերը և դրանցում գտնվող իրենց ունեցվածքը պահպանելու համար, տեղական համայնքները կարող են տուժել անվտանգության ծառայության անձնակազմի կողմից լիազորությունների չարաշահումից: Շինարարական աշխատանքները կարող են առաջացնել ուղղակի ֆիզիկական ազդեցություններ և թրթռումներ, որոնք կարող են վնասել մոտակա տները՝ հանգեցնելով կառուցվածքային անկայունության և անվտանգության վտանգների:

Հողերի օտարում, հողօգտագործման սահմանափակումներ եւ հարկադիր տարաբնակեցում

Ակնկալվում է, որ Ծրագրի համար հողի օտարման պահանջներն ընդհանուր առմամբ նվազագույն են լինելու, սակայն Գյումրու կլաստերում կարող են լինել զգալի ազդեցություններ: Մասնավորապես, Հայաստանի ամենամեծ բացօթյա շուկաներից մեկի վերակառուցումը կարող է հանգեցնել մի քանի տասնյակ փողոցային վաճառողների ժամանակավոր կամ մշտական տեղահանման: Ներկայիս շուկայակ անկանոն է կազմակերպված, փողոցների մայթերի երկայնքով գործում են ինչպես պաշտոնական, այնպես էլ ոչ պաշտոնական վաճառողներ: Կախված հին շուկայի և նրա հարակից տարածքների վերականգնման նախագծից, տարաբնակեցման ազդեցությունները կարող են տարբերվել՝ սկսած մեկ տասնյակից պակաս վաճառողների տեղահանումից, որոնք գտնվում են դեպի շուկայի շենքի մոտ գտնվող մուտքի ճանապարհին մինչև մի քանի տասնյակ վաճառողների հնարավոր:

Այլ կլաստերներում տարաբնակեցման ազդեցությունները ակնկալվում է, որ կլինեն նվազագույն և ժամանակավոր, որոնք հիմնականում կապված են ենթակառուցվածքների բարելավման հետ, ինչպիսիք են ճանապարհները, ավտոկայանատեղերը և քրի ու կոյուղու համակարգերը: Ակնկալվում է, որ հողօգտագործման սահմանափակումները կսահմանափակվեն, քանի որ շեշտը դրված է գոյություն ունեցող ենթակառուցվածքների վերականգնման վրա: Այնուամենայնիվ, շինարարության ընթացքում կարող են լինել փոքր բիզնեսի խափանումներ, ներառյալ մուտքի, աղմուկի, փոշու և տեղական միջավայրի փոփոխությունները:

Շահագրգիռ կողմերի ներգրավում և տեղեկատվության հրապարակում

- **խոցելի եւ անապահով խմբերի սահմանափակ մասնակցություն.** խոցելի և անապահով խմբերը, ինչպիսիք են ցածր եկամուտ ունեցող անձինք, հաշմանդամություն ունեցող անձինք և հեռավոր կամ մարգինալացված համայնքներում գտնվողները, կարող են բախվել վերապատրաստման ծրագրերին և Ծրագրի այլ բաղադրիչներին հասանելիության խնդիրներին: Սա կարող է պայմանավորված լինել առկա հնարավորությունների մասին տեղեկատվության կամ տեղեկացվածության պակասով, ինչպես նաև արդյունավետ մասնակցության սահմանափակ կարողություններով (օրինակ՝ կրթություն կամ հմտություններ): Այս խոչընդոտները վտանգում են այս խմբերը՝ նվազեցնելով Ծրագրի ընդհանուր ներառականությունը: Կանանց մասնակցությունը Ծրագրին կարող է սահմանափակվել նաև ստեղծվող աշխատատեղերի բնույթով, հատկապես շինարարության ոլորտում, որտեղ կանայք կազմում են Հայաստանում աշխատուժի 5%-ից պակաս: Սա զգալի մարտահրավեր է ծրագրի օգուտների բաշխման հարցում գենդերային հավասարության ապահովման հարցում:
- **Ծրագրի օգուտների հնարավոր անհավասար բաշխում.** կարող է առաջանալ զբաղվածության հնարավորությունների անհավասար հասանելիության ռիսկը, երբ ավելի արտոնյալ անհատները կամ համայնքները՝ ավելի լավ հմտություններ, ռեսուրսներ տիրապետողները կամ ծրագրի վայրերին մոտ գտնվողները, կարող են անհամաչափորեն օգուտ քաղել Ծրագրի ներքո ստեղծված աշխատատեղերից:

Շահագործման փուլ

- **Պատմական եւ մշակութային վայրերի գերօգտագործման վտանգ.** թեև զբոսաշրջության աճը շահավետ է, այն կարող է անտեղի ճնշում գործադրել պատմական և մշակութային հուշարձանների վրա, հատկապես, եթե այցելուների թիվը գերազանցում է այդ վայրերի կրող հզորությունը: Սա կարող է հանգեցնել զգայուն տարածքների ֆիզիկական վնասման, գերբեռնվածության և այցելուների փորձի վատթարացման: Երկարաժամկետ հեռանկարում չստուգված այցելությունները կարող են հանգեցնել այդ վայրերի դեգրադացմանը՝ դրանք ավելի քիչ գրավիչ դարձնելով զբոսաշրջիկների համար և ազդել տարածաշրջանում զբոսաշրջության կայունության վրա:
- **Մարտահրավերներ խոցելի եւ անապահով խմբերի համար.** Որոշ խոցելի խմբեր, ներառյալ հաշմանդամություն ունեցող անձինք, կարող են դժվարությունների հանդիպել վերականգնված և կառուցված տարածքների լիարժեք առավելություններին օգտվելու հարցում:

5.6 Սոցիալական ազդեցությունների մեղմման միջոցառումներ

Կապալառուներից կապահանջվի համաձայնեցնել գործատուի հետ, ընդունել և պահպանել Վարքագծի կանոնները: Կապալառուի յուրաքանչյուր աշխատակից կկարդա և կստորագրի վարքագծի կանոնները, որը հաստատում է սույն փաստաթղթի պահանջները հարգելու պարտավորությունը: Կապալառուի անձնակազմին լրացուցիչ հրահանգներ կտրվեն աշխատանքային տեղամասերից դուրս վարքագծի վերաբերյալ, որտեղ նրանք չփվում են տեղի բնակիչների հետ: Կապալառուները կմշակեն և կներառեն համայնքային հաղորդակցության պլան ԲՍԿ-ներում և կիրականացնեն այն պայմանագրի ողջ ընթացքում: Կապալառուների կողմից կատարվող պահանջները հավասարապես պարտադիր կլինեն ենթակապալառուների համար: Տեղի բնակիչները կտեղեկացվեն ձեռնարկվելիք աշխատանքների ժամկետների և բնույթի մասին: ՀՀ-ն կգործի, որպեսզի թույլ տա ծրագրի ազդեցության տակ գտնվող անձանց (ՎԵԱ) արտահայտել իրենց մտահոգությունները, ներկայացնել բողոքներ և հարցեր տալ: ՀՀ-ն կգործարկի Ծրագրի ԲՄ-ն՝ ապահովելու բոլոր մուտքերը, դրանց փաստաթղթավորումը և ժամանակին արձագանքումը և փակումը:

Աշխատանքային կառավարման պլանը կիրականացվի ՉԿ-ի կիրականացման ողջ ընթացքում, որը ներառելու է ՀՀ-ն, խորհրդատվական և շինարարական ընկերությունները: Կապալառուները պարտավոր կլինեն ներառել Ծրագրի աշխատանքային պլանի պահանջները տեղանքին հատուկ ԲՍԿ-ներում և խստորեն կհետևեն դրանց: Կապալառուները կկնքեն պաշտոնական աշխատանքային պայմանագրեր բոլոր անձնակազմի հետ և կգործեն համաձայն ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի և ՎԿԸ-ի: Աշխատանքային վայրերում արգելվելու է հարկադիր աշխատանքը, մանկական աշխատանքը, խտրականության և չարաշահման ցանկացած ձև: Կապալառուները պատասխանատու կլինեն իրենց աշխատակիցներին արդար աշխատավարձ տրամադրելու և ժամանակին վճարելու համար, այդ թվում՝ արտաժամյա աշխատանքի համար, աշխատանքային օրվա ընթացքում և հերթափոխների միջև ընդմիջում ապահովելու, աշխատողներին աշխատանքային ճամբարներում մնալու դեպքում պատշաճ հանրակացարաններ ապահովելու, ինչպես նաև համապատասխան սանիտարական պայմաններ, սննդի և հանգստի տարածքներ ապահովելու համար: Կապալառուները պարտավոր կլինեն մշակել, ընդունել և գործարկել ԲՄ իրենց անձնակազմի համար, ներառյալ ՍԾ/ՍԲ և գենդերային բռնության հետ կապված բողոքները լուծելու համար:

Հարկադիր տարաբնակեցման պլանավորում և կառավարում: Թե՛ ժամանակավոր, թե՛ մշտական ազդեցությունները կլուծվեն մեղմացման և փոխհատուցման միջոցառումների միջոցով: ՀՀ-ն պատրաստել է ՏՄ, որը սահմանում է սկզբունքներն ու ընթացակարգերը, որոնք պետք է հետևել նախագծի այն գործողությունների համար վերաբնակեցման ծրագրերի (ՏԴ) մշակման ժամանակ, որոնք ներառում են հողի ձեռքբերում կամ առաջացնում են տնտեսական կամ ֆիզիկական տեղահանում: ՏՄ-ի նպատակն է նվազագույնի հասցնել տեղահանման ազդեցությունները և ապահովել համապատասխանությունը ազգային օրենսդրությանը և ՀԲ-ի ԲՍՍ-ներին: Այն ուղղագծում է ՏԴ-ների հիմնական քայլերը, ներառյալ գույքագրումների անցկացումը, շահագրգիռ կողմերի ներգրավումը և բողոքարկման մեխանիզմների ստեղծումը, փոխհատուցման ռազմավարությունների մշակումը և մոնիթորինգի գործընթացների սահմանումը: Շրջանակը շեշտում է խոցելի խմբերի ներառումը և ապահովում է նախագծից տուժածների համար արդար փոխհատուցում և կենսապահովման վերականգնում: Երբ նախագծի տարածքը սահմանվի անհատական ներդրումների միջոցով, տեղանքին հատուկ ՏԴ-ներ կմշակվեն ՏԴ-ի և ԲՍՍ-ի համաձայն՝ տարաբնակեցման ցանկացած ազդեցություն պատշաճ կերպով կառավարելու համար:

Հետադարձ կապ և բողոքների լուծման մեխանիզմ. Տեղեկացնել ազդակիր համայնքներին Ծրագրի ՀԲՄ-ի մասին. ապահովել բողոքարկման ընթացակարգերի մատչելիությունը (ներառյալ խոցելի և եզրային խմբերի, հեռավոր համայնքների համար) և բոլոր շահակիրներին ու շահակիր համայնքներին տրամադրել ՀՀ-ի և բողոքարկման գործընթացին աջակցող այլ կոնտակտային անձանց անհրաժեշտ կոնտակտային տվյալները: ՉԿ-ի շահակիրների հետադարձ կապի և բողոքարկման մեխանիզմները կներառեն յուրաքանչյուր համայնքում տեղական համակարգող, հետադարձ հեռախոսահամար և ՀՀ-ի կամ ՏԿ-ի բողոքարկման կոմիտե՝ տեղական մակարդակով չլուծված բողոքների քննարկման համար:

Շահակիրների ներգրավվածություն. մշակվել է Ծրագրի ՇԿ-ը, որն ուղղագծում է տարբեր ներգրավվածության մեխանիզմների ռազմավարությունը, ներառյալ նախնական ժամանակացույցերը, նշանակված պարտականությունները և ՇԿ գործողությունների իրականացման համար նախատեսված ռեսուրսները: ՇԿ-ը շեշտը դնում է մասնակցային պլանավորման, թափանցիկ հաղորդակցության,

կարողությունների զարգացման աշխատաժողովների և ՀԲՄ-ի վրա՝ ապահովելու համար, որ բոլոր մակարդակներից ստացված հետադարձ կապը ներառված լինի ինչպես Ծրագրի նախագծման, այնպես էլ դրա իրականացման մեջ, մասնավորապես՝ շրջակա միջավայրի և սոցիալական ռիսկերի կառավարման հետ կապված: Ծրագրի առաջընթացին զուգընթաց, սոցիալական ապահովության մեթոդներն ու գործունեությունը կբարելավվեն, ներառյալ գենդերային զգայուն ռազմավարությունների ընդունումը, և ՇԿԴ-ն պարբերաբար կվերանայվի՝ ներառելով ավելի մանրամասն պլաններ և անհատականացված մոտեցումներ՝ տարբեր շահակիր խմբերի ներգրավման համար:

Շահագործման փուլ

Այցելուների կառավարման համակարգերի ներդրում. սահմանել օրական այցելուների սահմանափակումներ և օգտագործել ժամանակացույցով սահմանված մուտքի տոմսեր՝ օրվա ընթացքում:

Ներդրումներ պահպանության գործում: Խոցելի տարածքների պահպանության ու վերականգնման համար նախատեսել ֆինանսական միջոցներ՝ դրանց ամբողջականությունը պահպանելու նպատակով:

Մատչելիության նախաձեռնություններ: Բարելավել ենթակառուցվածքները, որպեսզի բոլոր զբոսաշրջիկները, ներառյալ՝ հաշմանդամություն ունեցող անձինք, կարողանան օգտվել նշված տարածքներից և ծառայություններից:

Կրթական արշավներ: Իրականացնել իրազեկման արշավներ՝ տեղացիներին և զբոսաշրջիկներին տեղեկացնելու համար պատշաճ աղբահանության, ինչպես նաև շրջակա միջավայրը մաքուր պահելու կարևորության մասին:

Կանոնավոր սպասարկման գրաֆիկ: Ապահովել հանրային ծառայությունների և ենթակառուցվածքների պարբերական տեխնիկական սպասարկում՝ ծառայությունների ընդհատումները կանխելու նպատակով:

Համայնքային հետադարձ կապի մեխանիզմ: Ստեղծել հաղորդակցության ուղիներ, որոնց միջոցով բնակիչներն ու այցելուները կարող են տեղեկացնել հանրային ծառայությունների հետ կապված խնդիրների մասին՝ ապահովելով արագ արձագանք և լուծում:

5.7 Ենթածրագրերի բնապահպանական և սոցիալական դիտազննում եւ շրջանակի սահմանում

ՀՏԶ-ի նախագծման խորհրդատուն, բնապահպանական և սոցիալական մասնագետները համատեղ իրականացնում են նախատեսվող ենթածրագրերի բնապահպանական և սոցիալական դիտազննում (Հավելված 2): Սերիսինգային հաշվետվությունները տեղեկատվություն են տրամադրում հիմնական ռիսկերի և կիրառելիք մեղմացնող միջոցառումների մասին: Շրջակա միջավայրի դիտազննման հաշվետվությունը ավարտվում է բնապահպանական տեսանկյունից ենթածրագրի համապատասխանության հաստատմամբ կամ մերժմամբ և ենթածրագրին բնապահպանական կատեգորիա հատկացնելով: Այն նաև սահմանում է ենթածրագրի համար անհրաժեշտ բնապահպանական վերանայման և շրջակա միջավայրի կառավարման պլանավորման գործիքներ:

Շրջակա միջավայրի դիտազննման գործընթացը պետք է ապահովի այն ներդրումների բացառումը որոնք չեն կարող ֆինանսավորվել ՉՄԵԾ-ի շրջանակներում, որոնք են

- (i) Ծրագրի ԲՍԴԴ-ով սահմանված պահանջներին անհամապատասխանություն
- (ii) միջազգային ջրային ուղիների ՕՔ 7.50-ի պահանջներին անհամապատասխանում.
- (iii) բարձր ռիսկային բնապահպանական կամ սոցիալական ազդեցություններ. և
- (iv) ցանկացած կարևոր բնական միջավայրի կամ մշակութային ժառանգության տարածքների վրա բացասական ազդեցություն:

ԲՍ դիտազննման հաշվետվությունը նախանշում է, թե արդյոք ենթածրագիրը ենթադրում է հարկադիր տարաբնակեցման որևէ ձև, բացահայտում է ՏԴ-ների մշակման անհրաժեշտությունը, մատնանշում են

ենթածրագրի հիմնական սոցիալական օգուտներն ու կորուստները և բացահայտում սոցիալական մեղմացման միջոցառումները:

ՉՄԵԾ 2.2 ենթաբաղադրիչով ֆինանսավորման համար առաջարկվող ենթածրագրերի ստուգումը ներառում է մասնավոր հատվածի ներդրումային նախաձեռնությունների վերանայումը, որոնց համար Ծրագրի շրջանակներում պահանջվում է հանրային ենթակառուցվածքի ապահովում:

Ներդրումային նախաձեռնությունները ստուգվում են մի քանի չափորոշիչներով՝ հաստատելով կամ չհաստատելով (Հավելված 3): Արգելվում են ներդրումների հետևյալ տեսակները՝ ներդրումները հատուկ պահպանվող տարածքներում, մշակութային ժառանգության հուշարձանների ընդհանուր կամ անհատական պահպանության գոտիներում գործողություններ, որոնք ազդում են փխրուն էկոհամակարգերի, կարևոր կենսամիջավայրերի և բացառիկ գեղագիտական արժեք ունեցող կանաչ դաշտերի վրա, գործողություններ, որոնք պահանջում են անտառների, ճահիճների և ալպյան/ենթալպյան մարգագետինների վերափոխում և խիստ աղտոտող արդյունաբերություններ:

Նաև ենթածրագրերը չեն կարող ֆինանսավորվել ՉՄԵԾ-ից, եթե մասնավոր ներդրման տարածքի հողի օգտագործման իրավունքը պատկանում է կամ օգտագործվում է պաշտոնապես կամ ոչ պաշտոնական որևէ մեկի կողմից՝ բացի ներդրողից: Մասնավոր ներդրումների համար իրավասու առաջարկները առաջնահերթություն են ստանալու՝ ելնելով դրանց ակնկալվող տնտեսական հեռանկարներից, դրական սոցիալական արտաքին ազդեցություններից և շրջակա միջավայրի համար բարենպաստ լինելուց: Երբ ներդրումային առաջարկն ընտրվում է ՉՄԵԾ-ի հասույթից համապատասխան հանրային ենթակառուցվածքային տարրերի ֆինանսավորման տեսքով աջակցության տրամադրման համար, անհրաժեշտ հանրային աշխատանքների բնապահպանական և սոցիալական գնահատումը և կառավարման պլանավորումը հետևում են ստորև ներկայացված ընդհանուր կանոններին:

5.8 Բնապահպանական և սոցիալական ռիսկերի դասակարգում

Ենթածրագրի համար կիրականացվի ԲՍ ռիսկերի դիտարկում՝ որոշելու անհրաժեշտ գնահատման և պլանավորման մակարդակը՝ հարակից ռիսկերի և հնարավոր ազդեցությունների նշանակությանը համաչափ: Բնապահպանական և սոցիալական ռիսկերի վերանայումը երկբայլ գործընթաց է, որը սկսվում է բացառման չափանիշների դիտազննումով, որին արդեն իսկ կհաջորդի դիտարկվող տեղանքին հատուկ ռիսկերի դիտազննումը: Վերջինս հաշվի կառնի i) առաջարկվող ենթածրագրի գործունեության տեսակը, գտնվելու վայրը, զգայունությունը և մասշտաբը. ii) շրջակա միջավայրի և սոցիալական պոտենցիալ ռիսկերի և ազդեցությունների բնույթն ու մեծությունը. iii) պատասխանատու իրականացնող կազմակերպությունների կարողությունը՝ կառավարելու նման ռիսկերն ու ազդեցությունները ԲՍՍ-ներին համապատասխան ձևով iv) ռիսկի այլ ոլորտներ, որոնք կարող են առնչություն ունենալ շրջակա միջավայրի և սոցիալական մեղմացման միջոցառումների և արդյունքների իրականացման համար՝ կախված կոնկրետ ենթածրագրից և այն համատեքստից, որում այն պատրաստվում է:

Հետևյալ չափանիշները ՀՏԶ-ի համար ուղեցույց կհանդիսանան դասակարգելու ենթածրագրի ռիսկերը

Աղյուսակ 9. Ռիսկերի դասակարգում ըստ ՀԲ-ի ԲՍՇ ուղեցույցների

Ռիսկերի դասակարգում	Նկարագրություն	Գործիք(ներ)
---------------------	----------------	-------------

Ռիսկերի դասակարգում	Նկարագրություն	Գործիք(ներ)
Բարձր*	Մարդկանց առողջության կամ շրջակա միջավայրի վրա բացասական ռիսկերի և ազդեցությունների լայն շրջանակ ինչպիսիք են 1) երկարաժամկետ, մշտական և (կամ) անդառնալի և ծրագրի բնույթից ելնելով ամբողջությամբ խուսափելու անհնարինություն, 2) բարձր ուժգնությամբ և/կամ տարածական չափով 3) զգալի անբարենպաստ կուտակային ազդեցություններ կամ անդրսահմանային ազդեցություններ. և 4) մարդու առողջության և/կամ շրջակա միջավայրի վրա լուրջ անբարենպաստ հետևանքների մեծ հավանականություն (օրինակ՝ վթարների հետևանքով, թունավոր թափոնների հեռացում և այլն): Ծրագրի որոշ էական ԲՍ ռիսկեր և անբարենպաստ ազդեցություններ չեն կարող մեղմվել, կամ հատուկ մեղմացնող միջոցառումները պահանջում են բարդ և/կամ չապացուցված մեղմացում, փոխհատուցման միջոցներ կամ տեխնոլոգիա, կամ բարդ սոցիալական վերլուծություն և իրականացում:	Ծանոթություն. Բարձր ռիսկային ենթածրագրերը Ծրագրի շրջանակներում չեն ֆինանսավորվի:
Էական	Ծրագիրը կարող է լինել ոչ այնքան բարդ, որքան Բարձր ռիսկի ծրագրերը, և ԲԼՍ ազդեցությունները կարող են լինել ավելի փոքր (մեծից միջին), և գտնվելու վայրը կարող է լինել ոչ այնքան զգայուն տարածքում, սակայն որոշ ռիսկեր և ազդեցություններ կարող են էական լինել: Սա կախված է նրանից, թե ռիսկերն ու պոտենցիալ ազդեցություններն ունեն հետևյալ բնութագրերը մեծամասամբ կամ ամբողջությամբ. 1) առավելագույնս ժամանակավոր, կանխատեսելի և/կամ դառնալի, և նախագծի բնույթից ելնելով խուսափելու կամ վերականգնել հնարավորությունը, 2) սոցիալական անբարենպաստ ազդեցությունները կարող են առաջացնել սոցիալական կոնֆլիկտի սահմանափակ աստիճան, վնասելով կամ վտանգելով մարդու անվտանգությունը 3) միջին ուժգնությամբ և/կամ տարածական չափով 4) հավանականությունը միջին կամ ցածր է, որ լուրջ բացասական ազդեցություններ կլինեն մարդու առողջության և/կամ շրջակա միջավայրի վրա (օրինակ՝ վթարների, թունավոր թափոնների դուրսբերման պատճառով և այլն), և առկա են հաստատված, հուսալի մեխանիզմներ, որոնք կարող են կանխել կամ նվազեցնել նման դեպքերը: Բացի այդ, միգրացիոն և/կամ փոխհատուցող միջոցները կարող են ավելի հեշտությամբ մշակվել և, հավանաբար, ավելի արդյունավետ կլինեն, քան բարձր ռիսկի ենթախնդիրների դեպքում:	ԲՍՈՒ, ՇՄՍԱԳ

Ռիսկերի դասակարգում	Նկարագրություն	Գործիք(ներ)
Զափավոր	Հնարավոր ռիսկերը և բացասական ազդեցությունները մարդու և/կամ շրջակա միջավայրի վրա, ամենայն հավանականությամբ, Էական չեն: Այսպիսով, նախագիծը չի համարվում բարդ և/կամ մեծ, չի ներառում մարդկանց կամ շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր բարձր պոտենցիալ ունեցող գործունեություն, և գտնվում է շրջակա միջավայրի կամ սոցիալական զգայուն տարածքներից հեռու: Որպես այդպիսին, հնարավոր ռիսկերն ու ազդեցությունները և խնդիրները, հավանական է կունենան հետևյալ բնութագրերը 1)կանխատեսելի է և ակնկալվում է որ ժամանակավոր է և/կամ դառնալի 2) ցածր մագնիտուդով; 3) տեղանքին հատուկ, առանց Ծրագրի իրական տարածքից դուրս ազդեցությունների հավանականության 4) մարդու առողջության և/կամ շրջակա միջավայրի վրա լուրջ անբարենպաստ հետևանքների ցածր հավանականությունը (օրինակ՝ չներառել թունավոր նյութերի օգտագործում կամ հեռացում, անվտանգության նախազգուշական միջոցները ակնկալվում է, որ բավարար են վթարները կանխելու համար և այլն): Ծրագրի ռիսկերն ու ազդեցությունները կարող են հեշտությամբ մեղմացվել կանխատեսելի ձևով:	Տեղանքին հատուկ ԲՍԿՊ, կամ որոշ դեպքերում ԲՍՈԼ (նկարագրված է ստորև)
Ցածր	Մարդկային բնակչության և/կամ շրջակա միջավայրի վրա պոտենցիալ անբարենպաստ ռիսկերն ու ազդեցությունները, հավանաբար, նվազագույն կամ աննշան կլինեն: Այս ծրագրերը, որոնք ունեն քիչ կամ բացակայող անբարենպաստ ռիսկեր, ազդեցություններ և խնդիրներ, չեն պահանջում հետագա բնապահպանական և սոցիալական գնահատում նախնական գնումից հետո: Մարդկության և/կամ շրջակա միջավայրի վրա անբարենպաստ ռիսկերն ու ազդեցությունները, հավանաբար, նվազագույն կամ աննշան կլինեն: Այս նախագծերը, որտեղ անբարենպաստ ռիսկերն ու ազդեցությունները և խնդիրները շատ քիչ են կամ բացակայում են, չեն պահանջում լրացուցիչ շրջակա միջավայրի և սոցիալական գնահատում նախնական դիտազննումից հետո:	Հատուկ սոցիալական և բնապահպանական գործիքներ չեն պահանջվում:

* Բարձր ռիսկային նախագծերը նախատեսվում է բացառել իրավասության ստուգման գործընթացում:

5.9 Հողերի օտարման եւ տարաբնակեցման դիտազննում

Դիտազննման գործընթացում կգնահատվի, թե արդյոք ենթածրագրի իրականացումը պահանջում է հողերի ձեռքբերում և/կամ հավանական է, որ հանգեցնի ֆիզիկական և/կամ տնտեսական տարաբնակեցման այն մասնավոր կողմերի, ովքեր ներկայումս օգտագործում են առաջարկված տարածքը: Եթե կա այդպիսին, ապա կմշակվի տարաբնակեցման պլան (ՏՊ):

ՏՊ-ի կառուցվածքի և դրա մշակման գործընթացային պահանջների մանրամասն նկարագրությունը ներկայացված է տարաբնակեցման շրջանակային փաստաթղթում (ՏԾ):

Մասշտաբը և անհրաժեշտ մանրամասները և խորհրդակցությունները կախված կլինեն տարաբնակեցման հետ կապված շրջանակից և ռիսկերից: Հետևաբար, ՏՊ-ն կուղղի համապատասխան գործընթացները ձեռք բերելու և փոխհատուցելու հողի և ծրագրի ազդակիր գույքի համար, այդ թվում ժամանակավոր սահմանափակումներ՝ հողի օգտագործման և ծառայողական պայմանագրերի համար:

5.10 Բնապահպանական եւ սոցիալական ռիսկերի գնահատման ու կառավարման գործիքներ

Ենթածրագրերը, որոնք կարող են ունենալ զգալի, բարդ, երկարաժամկետ և/կամ ԲԼՍ անդառնալի ազդեցություն, ինչպես նաև այն ազդեցությունները, որոնք կարող են տարածվել ենթածրագրի տարածքից դուրս, կդասակարգվեն որպես բարձր ռիսկային և կմերժվեն:

Ենթածրագրերը, որոնք, հավանական է, որ կունենան փոքր և միջին ուժգնության ազդեցություն, որոնց մեղմացումը հնարավոր և իրագործելի է ենթածրագրի շրջանակներում, կդասակարգվեն որպես չափավոր ռիսկային: Այնուամենայնիվ, նման ենթածրագրերը կարող են տարբերվել կապված ռիսկերի առումով և հետևաբար, տարբեր ջանքեր են պահանջում առկա տեղեկատվության ստուգման և մեղմացնող միջոցառումների պլանավորման համար: Հազվագյուտ դեպքերում չափավոր ռիսկի ենթածրագիրը կարող է ունենալ ԲՍ ռիսկեր, որոնք նախապես հայտնի չեն և պահանջում են լրացուցիչ խորը հետազոտություն՝ դրանց ամբողջական նույնականացման համար:

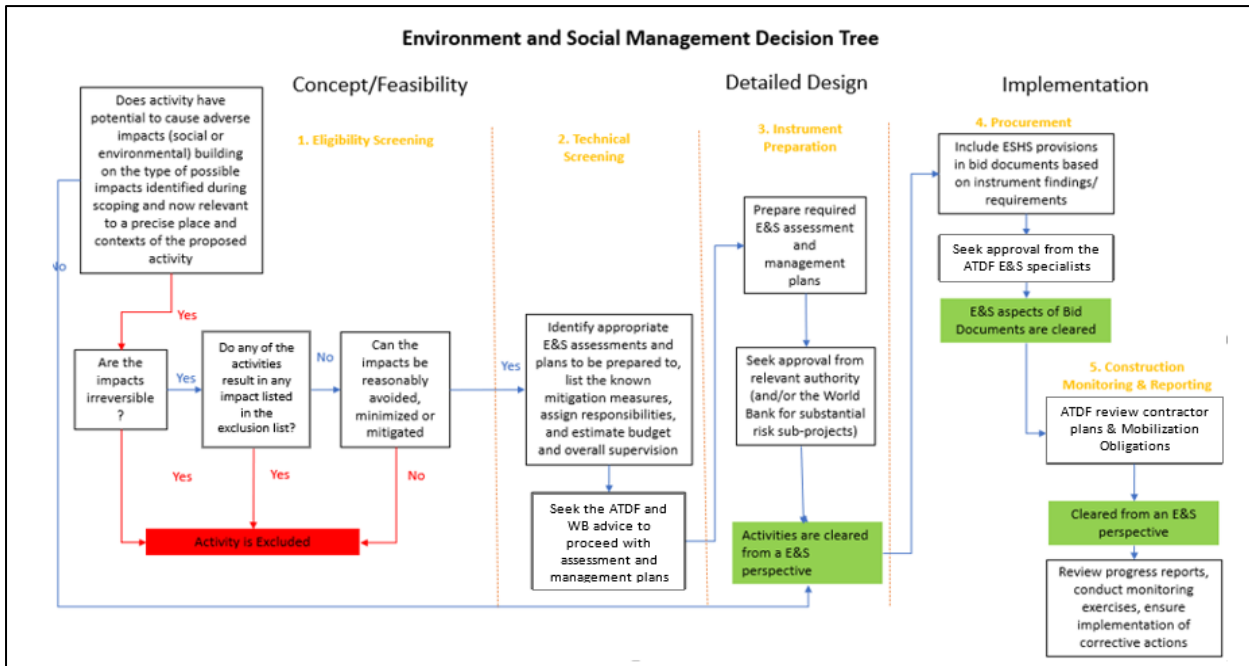
Բազմաթիվ սպասվող ազդեցություններով ենթանախագծերը, որոնք դասակարգվում են որպես զգալի ռիսկային և որոնց համար կիրառելի են ԲՍՍ5, ԲՍՍ6 և ԲՍՍ8 պահանջները ի լրումն ԲՍՍ1-ի բնապահպանական գնահատման ենթակա կլինեն ԲՍՈԼ-ի կամ ԲՍԱԳ-ի: Այս գործիքը կներառի ներածական մաս՝ հիմնական տեղեկատվությամբ, ակնկալվող ազդեցությունների ակնարկով և հիմնավորված մեղմացման միջոցառումների շարքով, ինչպես նաև ԲՍԿՊ՝ պատրաստված աղյուսակի ձևաչափով (ԲՍՈԼ-ի կառուցվածքը ներկայացված է Հավելված 4-ում):

Չափավոր ռիսկայնության ենթածրագրերը փոքրամասշտաբ ազդեցություններով, որոնք պայմանական են և որոնց մասին նախապես տեղեկատվություն կա ԲՍԿՊ պարզեցված ստուգաթերթի լրացումը բավարար է (ձևանմուշը ներկայացված է Հավելված 5-ում): Սա կլինի առանձին ԲՍԿՊ՝ հիմնված ենթածրագրի հիմնական տվյալների վրա, ներառելով սովորական նվազեցման միջոցառումները և մոնիտորինգի պլանը, որոնք բոլորը լրացվելու են աղյուսակի ձևաչափով:

Ենթածրագրերի ռիսկերի գնահատումը ներառում է ակնկալվող տարաբնակեցման ազդեցությունների մասին որոշում և Տարաբնակեցման պլանի (ՏՊ) պատրաստման անհրաժեշտությունը:

Տեղանքին հատուկ ԲԼՍ ԲՍԿՊ-ները կպատրաստվեն և կներառվեն համապատասխան ենթածրագրի մրցութային փաստաթղթերում, որպես բաղադրիչ՝ նախքան շինարարական աշխատանքները իրականացնելը: Վերջնականացնելուց հետո համապատասխան գործիքը կիրականացվի Ծրագրի ողջ ընթացքում: Ենթածրագրի գործիքները կվերանայվեն և կհստակեցվեն ՀԲ-ի կողմից:

Գծապատկեր 1 Ենթածրագրերում բնապահպանական եւ սոցիալական ռիսկերի կառավարման որոշումների կայացման գործընթաց

5.11 Մշտադիտարկում, վերահսկում եւ հաշվետվություն

ԶՄԵԾ-ի ծրագրի իրականացման միջոցառումները պետք է ներառեն դրույթներ սույն ԲՍԿԾ-ի, ԲՍԱԳ-ի և տեղանքին հատուկ ԲՍԿԴ-ների հետ, որոնք պատրաստված են բոլոր առանձին ենթածրագրերի համար, ԲՍԱԳ մոնիտորինգի ընթացքում ձեռք բերված տեղեկատվության գրանցումը և վերահսկողության արդյունքների հաշվետվությունների մեխանիզմները:

ԲԼՍ մոնիտորինգի և հաշվետվության միջոցառումները նկարագրված են ստորև:

- Տեխնիկական վերահսկողության խորհրդատուն իր թիմում կունենա բնապահպանության և սոցիալական մասնագետներ՝ ամսական կտրվածքով բնապահպանական, սոցիալական, առողջության և անվտանգության գործունեությունների մշտադիտարկման համար, ԲՍԿԴ-ի պահանջներին համապատասխան: Խորհրդատուի ԲԼՍ մասնագետները դաշտային այցեր կիրականացնեն տեղամասեր առնվազն ամսական մեկ անգամ: Մշտադիտարկումը պետք է իրականացվի նույն մակարդակի մասնագիտությամբ և պատասխանատվությամբ, ինչպես աշխատանքների այլ տեխնիկական ասպեկտները:
- ԱԴ-ները կներառեն խորհրդատուի հստակորեն շարադրված առաջադրանքները կապալառուների բնապահպանական և սոցիալական կատարողականի կառավարման ոլորտներում, ԲՍԱԳ-ի վերաբերյալ կապալառուներին մասնագիտական աջակցություն և ուղղորդում տրամադրելու և գործատուին հաշվետվություն ներկայացնելու ոլորտներում: Տեխնիկական վերահսկիչները լիազորված կլինեն ժամանակին բացահայտել ԲՍԱԳ-ի ցանկացած խնդիր, որը կարող է առաջանալ Ծրագրի իրականացման ընթացքում, և աջակցել կապալառուներին՝ լուծելու նման խնդիրները: Կապալառուն կզեկուցի Տեխնիկական վերահսկիչին ձեռնարկված աշխատանքների բոլոր ասպեկտների մասին, ներառյալ ԲՍԱԳ-ն: Տեխնիկական վերահսկիչները կստուգեն կապալառուներից ստացված տեղեկատվությունը և աշխատատեղերում արված իրենց դիտարկումների հետ մեկտեղ կպատրաստեն ՀՏԶՀ-ի ամսական հաշվետվությունները: Վերահսկող ընկերության բնապահպանական մասնագետը կիրականացնի ամսական այցելություններ (առնվազն 1 անգամ): Տեխնիկական վերահսկողների հաշվետվությունները պետք է ներառեն լրացված դաշտային ամենամսյա բնապահպանական և սոցիալական ԲՍ մշտադիտարկման ստուգաթերթը (ձևանմուշը տրված է սույն ԲՍԿԾ-ի Հավելված 6-ում): Եթե

կապալառուները չձեռնարկեն արագ և բավարար ուղղիչ գործողություններ, տեխնիկական վերահսկիչները գրավոր ծանուցում են աշխատանքների կապալառուներին հետամուտ են լինում իրականացմանը: Կապալառուների կողմից ուղղիչ գործողություններ իրականացնելու տեւական ծախսողման դեպքում տեխնիկական հսկիչները պետք է գործը քննարկեն պատվիրատուի հետ (ՀՏԶ) և առաջարկեն գործողություններ խնդրի լուծման համար: ԲՍԿ-ի պահանջներին անհամապատասխանելիության կրկնելիության դեպքում ՀՏԶ-ն կարող է կիրառել խիստ միջոցներ ընդհուպ Կապալառուի և Նույնիսկ Տեխնիկական վերահսկողության խորհրդատուի նկատմամբ վճարման պահումը:

- Աշխատանքների արտաքին տեխնիկական վերահսկիչի ծառայությունները ամենօրյա դաշտային աշխատանքների համար են, մինչդեռ Ծրագրի շրջանակներում ԲՍ համապատասխանության համար ընդհանուր պատասխանատվությունը կրում է ՀՏԶ-ն,
- ՀՏԶ ԲԼՍ մասնագետները պատասխանատու կլինեն տեխնիկական վերահսկողության կողմից ստացված բնապահպանական բոլոր դաշտային մոնիտորինգի հաշվետվությունների ներկայացման և պահպանման համար: Մշտադիտարկման բոլոր տեղեկությունները հասանելի են ՀՀ կառավարության պաշտոնյաներին և ՀԲ-ին՝ ըստ պահանջի:
- ՀՏԶ-ի ԲԼՍ մասնագետների կողմից կիրականացնի վերահսկող ընկերության աշխատանքի որակի հսկողություն և կանոնավոր դաշտային այցելություն շինհրապարակներ (ամսական առնվազն 1 անգամ) վերահսկողի կողմից տրամադրված մոնիտորինգի տեղեկատվության և ստուգման նպատակով: ՀՏԶ-ն կուսումնասիրի և հետադարձ կապ կպահի վերահսկող ընկերության հաշվետվությունների հետ կապված, ինչպես նաև կձեռնարկի ժամանակին և արդյունավետ գործողություններ՝ վերահսկողի հաշվետվություններում բարձրացված խնդիրների վերաբերյալ:

ՀԲ-ն Ծրագրի իրականացման աջակցություն է տրամադրում Վարկառուին Ծրագրի ողջ ընթացքում, որը ներառում է ԱԴ-ների և մրցութային փաստաթղթերի վերանայում և հաստատում, որպեսզի ապահովի ԲՍԱԿ-ի ասպեկտների պատշաճ ընդգրկումը այս փաստաթղթերում, Ենթածրագրերի համար պատրաստվելիք տեղամասին հատուկ բնապահպանական և սոցիալական գործիքներ, և ՀՏԶ-ի իրականացման առաջընթացի կիսամյակային հաշվետվությունները, որոնք կներառվեն ԲՍԱԿ կատարողականի գլխում: Համաշխարհային բանկը կարող է պահանջել և վերանայել տեխնիկական վերահսկիչի կողմից ՀՏԶ-ին ներկայացվող ամենամյա առաջընթացի հաշվետվությունները: Համաշխարհային բանկի թիմը պարբերաբար դաշտային այցելություններ կիրականացնի Ծրագրի տեղամասեր՝ գույքագրման, որակի վերահսկման և խնդիրների լուծման համար:

ՀՏԶ-ի մասնագետները ՀՏԶ-ի առաջընթացի հաշվետվություններում ՀԲ-ին հաշվետվությունները ներկայացնելու համար կօգտագործեն վերահսկողի խորհրդատուի առաջընթացի ամսական հաշվետվությունները: ՀՏԶ-ի մասնագետները կփաստաթղթավորեն տեխնիկական վերահսկողների ամսական հաշվետվությունները, որոնք հասանելի կլինեն Համաշխարհային բանկին ըստ պահանջի:

5.12 Հաշվետվություն պատահարի մասին

Տեխնիկական վերահսկիչները պատասխանատու են անհապաղ զեկուցելու Ծրագրին առնչվող ցանկացած միջադեպի կամ պատահարի մասին ՀՏԶ-ի ղեկավարությանը, որն ունի կամ կարող է ունենալ զգալի բացասական ազդեցություն շրջակա միջավայրի, ազդակիր համայնքների, հանրության կամ աշխատողների վրա: Սա ներառում է նաև միջադեպեր, որոնք հանգեցնում են աշխատողների կամ հանրության մահվան կամ լուրջ վնասվածքներ, բռնության, խտրականության կամ բողոքի ակցիաներ, անսպասելի ազդեցություն մշակութային ժառանգության կամ կենսաբազմազանության վրա. շրջակա միջավայրի աղտոտում; հարկադիր կամ մանկական աշխատանքի դեպքեր. տեղահանում առանց համապատասխան իրավական ընթացակարգերի (հարկադիր վտարում); սեռական շահագործման, չարաշահման կամ սեռական ոտնձգության (SH) մասին մեղադրանքներ կամ հիվանդության բռնկումները: ՀՏԶ-ն ցանկացած միջադեպի մասին կտեղեկացնի ՀԲ-ին դեպքի մասին իմանալուց հետո 48 ժամվա ընթացքում: Միջադեպի անմիջական, հիմքում ընկած բուն պատճառները պարզելու համար կիրականացվի

միջադեպի հետաքննություն: Այս ուսումնասիրության հիման վրա ՀՏԶ-ն Բանկի հետ համաձայնեցված կմշակի Ուղղիչ գործողությունների պլան (ՈւԳՊ), որը նախանշում է անհրաժեշտ միջոցները՝ միջադեպը վերացնելու և դրա կրկնությունը կանխելու համար: Ներկայացնել վերանայված հաշվետվությունը և ՈւԳՊն Բանկին սկզբնական ծանուցումից հետո 10 օրվա ընթացքում, եթե Բանկը գրավոր համաձայնություն չտրամադրի այլ ժամկետի համար:

5.13 Արտակարգ իրավիճակների արձագանքման բաղադրիչ

Արտակարգ իրավիճակների արձագանքման բաղադրիչի (ԱԻԱԲ) ձեռնարկը կպատրաստվի մինչև ուժի մեջ մտնելը և կներառի ԱԻԱԲ-ի (Բաղադրիչ 3) իրականացման համար ԲՍ գնահատման և կառավարման միջոցառումների նկարագրությունը՝ համաձայն ԲՍՍ-ների: ԱԻԱԲ-ի ԲՍ գնահատումը և կառավարումը կկատարվի ձեռնարկում նշված ժամկետների համաձայն:

6. ԲՍԿԾ-ի իրականացման նախնական բյուջե

ԲՍԿԾ-ի արդյունավետ իրականացումն ապահովելու համար անհրաժեշտ է համապատասխան ֆինանսավորում՝ առանցքային միջոցառումների համար, ներառյալ՝ բնապահպանական և սոցիալական (ԲՍ) գնահատումներ, մշտադիտարկում, կարողությունների զարգացում, շահակիրների ներգրավում և ռիսկերի մեղմացման միջոցառումներ:

Ընդհանուր նախնական բյուջեն՝ 203,500 ԱՄՆ դոլար է, որը ներառում է հիմնական, հետևյալ հիմնական ոլորտները՝

- ԲՍ դիտազննում և ռիսկերի գնահատում
- Շրջակա միջավայրի մոնիտորինգ և համապատասխանություն
- Թափոնների կառավարում
- Հաշվետվություն և փաստաթղթավորում
- ԲՍ մեղմացման միջոցառումների իրականացում

Մեղմացման միջոցառումների բյուջեն՝ 122,400 ԱՄՆ դոլար (հաշվարկված որպես շինարարության ընդհանուր արժեքի 3%՝ 18-ամսյա ժամկետով՝ ծրագրի մեկնարկից սկսած):

Բացի այդ, ԲՍԿԾ-ի իրականացման հետ կապված մոնիտորինգի և վերապատրաստումների բյուջեն ներառված է ՇՆԿՊ բյուջեում՝ \$5,000 հատկացմամբ: Հողի օտարման և տարաբնակեցման միջոցառումների բյուջեն՝ ներառված ՏԾ-ում: Միջոցառումների կազմակերպման բյուջեն, ներառյալ դասընթացները և շնորհանդեսները, ինչպես նաև տեղական կապերի անձանց հետ ծառայությունների պայմանագրերի բյուջեն՝ ներառված ՇԿՆՊ-ի բյուջեում:

Մանրամասն բյուջետային պլանավորումը ներկայացված է **Հավելված 7-ում**, իսկ ԲՍ մեղմացման միջոցառումների պլանի մատրիցան՝ **Հավելված 9-ում**:

7. ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԿ ԾՐՁԱՆԱԿ

7.1 Իրականացման պայմանավորվածություններ

ԷՆ-ը կտրամադրի Ծրագրի ընդհանուր որոշումների կայացումը և ռազմավարական դեկլարությունը: ՏԿ-ն, որը գտնվում է ԷՆ-ի ներքո, ծառայում է որպես երկրում զբոսաշրջության զարգացման և խթանման լիազորություններ ունեցող առաջնային պետական մարմին: Այս կարգավիճակում ՏԿ-ն կարևոր դեր կկատարի Ծրագրի շրջանակներում ներդրումների ձևակերպման և բացահայտմանն աջակցելու գործում և կլինի ԷՆ-ի գլխավոր գործընկերը, որը պատասխանատու է Ծրագրի շրջանակներում համակարգման և բաղաբաղականության աջակցության համար:

ՀՏԶՀ-ն¹⁵ ծառայելու է որպես Ծրագրի իրականացման գործակալություն: ՀՏԶՀ-ն պատասխանատու կլինի Ծրագրի բոլոր գործողությունների և հավատարմագրային պարտականությունների կատարման համար, ներառյալ գնումների և ֆինանսական կառավարումը, ԲՍ ռիսկերի ստուգումը, գնահատումը, վերահսկողությունը և մոնիտորինգը, ինչպես նաև տեխնիկական գնահատման, նախագծման և շինարարական աշխատանքների հետ կապված բոլոր պարտականությունները, ներառյալ աշխատանքների վերահսկումը, մոնիտորինգը, գնահատումը և հաշվետվողականությունը:

Կստեղծվի բարձր մակարդակի Ծրագրի Կառավարման Կոմիտե (ԾԿԿ), որը կապահովի Ծրագրի իրականացման ընդհանուր վերահսկողությունը և միջգերատեսչական համակարգումը: ԾԿԿ-ն կնախագահի փոխվարչապետը և բաղկացած կլինի բոլոր համապատասխան շահագրգիռ կողմերից և հաստատություններից, ներառյալ համապատասխան ոլորտային նախարարություններից, պետական կառույցներից և տեղական և տարածքային մարմիններից, ըստ անհրաժեշտության: ԾԿԿ-ի հիմնական նպատակներն են Ծրագրի վերաբերյալ ռազմավարական քննարկումներն, բարձր մակարդակի որոշումների կայացումը և միջգերատեսչական համագործակցության հեշտացումը՝ հաշվի առնելով Ծրագրի բազմաոլորտային բնույթը: Ակնկալվում է, որ ՏՏԵԶ-ի ներքո գործող ԾԿԿ-ն և նրա ընդհանուր գործառույթները կտեղափոխվեն Ծրագրի մեջ, իսկ ԾԿԿ-ի կազմը և ներկայացվածությունը կմշակվեն Ծրագրի գործառնական ձեռնարկում:

ԲՍԿԸ-ի իրականացումը պահանջում է մի քանի դերակատարների ներգրավում իրենց դերերով և պարտականություններով, ինչպիսիք են.

- **ԾԿԿ.** ապահովում է վերահսկողություն և ռազմավարական ուղղություն TRIP-ի համար
- **Ծրագրի աշխատանքային խումբ.** Ղեկավարում է Ծրագրի գործողությունները՝ ապահովելով դրա բաղադրիչների ժամանակին և արդյունավետ իրականացումը, ներառյալ ԲՍԿԸ-ն:
- **ԶԿ.** Պատասխանատու է պետական մարմինների հետ հարաբերությունների համակարգման համար, այդ թվում՝ ազգային և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, անհրաժեշտության դեպքում Կառավարության որոշումներ մշակելու և շրջանառության մեջ դնելու հայտնի տիրույթի և ֆինանսական կառավարման վերաբերյալ:
- **ՀՏԶՀ.** ՀՏԶՀ-ն կունենա հատուկ թիմ, որը բաղկացած կլինի անհրաժեշտ փորձագետներից և մասնագետներից, ներառյալ մեկ բնապահպանական և մեկ սոցիալական մասնագետ՝ ՀԲ-ի հետ համաձայնեցված ՉՄԵԾ-ի հաջող իրականացման համար: ՀՏԶՀ-ի ԲՍ մասնագետները կկառավարեն և կվերահսկեն Ծրագրի կողմից ֆինանսավորվող գործունեության բնապահպանական, սոցիալական,

¹⁵ ՀՏԶՀ-ն ստեղծվել է Սոցիալական ներդրումների հիմնադրամի վերակառուցման հիման վրա՝ ՀՀ հեռակարային զարգացման 2014-2025 թվականների ռազմավարական ծրագրի տարածքային զարգացման բաղաբաղականության շրջանակներում: 1996 թվականից ի վեր ՀՏԶՀ-ն իրականացրել է համայնքային ենթակառուցվածքների վերականգնման լայնածավալ գործունեություն և իրականացրել 1130 նախագիծ: ՀՏԶՀ-ն իրականացրել է զարգացման ծրագրեր երկրի բոլոր մարզերում, մասնավորապես՝ նորակառույց և վերանորոգված դպրոցներ, համայնքային կենտրոններ, ջրամատակարարման և ոռոգման խողովակաշարեր, առողջապահական կենտրոններ, զբոսաշրջային ենթակառուցվածքներ և այլն:

առողջության և անվտանգության պահանջները և կկառավարեն վարձու խորհրդատուների և աշխատանքների կապալառուների աշխատանքը:

- **Նախագծման խորհրդատու(ներ).** Նախագծման փուլում խորհրդատուն պատասխանատու է տեղական և պետական մարմիններից բոլոր անհրաժեշտ թույլտվությունները ստանալու համար, ներառյալ քրոգտագործման, թափոնների հեռացման և առաջարկվող ենթածրագրի նախագծման պետական ՇՄԱԳ-ի կիրառման հետ կապված թույլտվությունները: Ի լրումն, խորհրդատուից պահանջվում է ունենալ ԲՍ մասնագետներ, ովքեր կգնահատեն ենթածրագրի նախագծման հետ կապված ԲՍ ռիսկերը և անհրաժեշտության դեպքում կմշակեն տեղամասին հատուկ ԲՍԿՊ (որը կսահմանվի տեխնիկական առաջադրանքի ներքո):
- **Տեխնիկական վերահսկող խորհրդատու(ներ).** Տեխնիկական վերահսկողության խորհրդատուները ապահովում են դաշտային մշտադիտարկում ԲԱՍ համապատասխանության վերահսկման նպատակով և պատրաստում հաշվետվություններ՝ լրացնելով ՀՏԶՀ-ի կարողությունները: Տեխնիկական վերահսկողությունը իրականացնող ընկերության բնապահպանության մասնագետը ամսական կտրվածքով կվերահսկի բնապահպանական, սոցիալական, առողջապահական և անվտանգության ոլորտի գործունեությունը ԲՍԿՊ-ի պահանջներին համապատասխան: Այս խորհրդատուները պետք է լիցենզավորված լինեն Հայաստանի օրենսդրության համաձայն և կվերահսկեն շինարարությունը՝ միաժամանակ ապահովելով, որ Ծրագիրը համապատասխանում է բնապահպանական, սոցիալական, առողջապահական և անվտանգության չափանիշներին (ԲՍԱԱ) և ԲՍԿՊ-ներով սահմանված պահանջներին: Նրանք կբացահայտեն և ընդլայնեն ԲՍԱԱ-ի խնդիրները ՀՏԶՀ-ին և անհրաժեշտության դեպքում կծեռնարկեն ուղղիչ գործողություններ: Խորհրդատուներից պահանջվում է ունենալ բնապահպանական, սոցիալական և աշխատանքային առողջության և անվտանգության (ԱԱԱ) մասնագետներ՝ վերահսկելու շինարարական աշխատողներին և անհրաժեշտության դեպքում ուսուցում տրամադրելու համար:
- **Շինարարական կապալառու(ներ).** Կապալառուները պետք է ստանան բոլոր անհրաժեշտ թույլտվությունները և ապահովեն շինարարության ընթացքում մեղմացնող միջոցառումների իրականացումը և ԲՍԿՊ-ի համապատասխանությունը:
- **ՀԲ.** Տրամադրում է շարունակական իրականացման աջակցություն, ներառյալ ԲՍ գործիքների վերանայումը և հաստատումը: Նաև իրականացնում է պարբերական դաշտային այցելություններ՝ վերահսկելու առաջընթացը և ապահովելու Ծրագրի համապատասխանությունը ԲՍՍ-ներին:
- **Տեղական համայնք, Տեղական աշխատանքային խմբեր և հասարակական կազմակերպություններ.** Այս շահակիրները կարող են աջակցել շինարարության ընթացքում ԲՍ համապատասխանության վերահսկմանը: ՀՀ-ների, ՏԱԽ-ների հետ համագործակցությունը կնպաստի բնակիչների հետ ավելի հարթ հաղորդակցությանը և ավելի ընդգրկուն հանրային խորհրդակցությունների կազմակերպմանը:

7.2 Ինստիտուցիոնալ շրջանակ

Էկոնոմիկայի նախարարություն

ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարությունը (ԷՆ) գործադիր իշխանության կենտրոնական մարմին է, որը մշակում է կառավարության տնտեսական քաղաքականությունը իր իրավասության ներքո գտնվող ոլորտներում: Նախարարությունը պատասխանատու է տնտեսական քաղաքականության իրականացման և գնահատման համար: Զբոսաշրջության կոմիտեն Հայաստանի Հանրապետության ԷՆ-ին առընթեր պետական գործակալություն է: Մշակում և իրականացնում է Կառավարության քաղաքականությունը զբոսաշրջության ոլորտում:

Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն

Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության (ՏԿԵՆ) հիմնական մանդատը ՀՀ տարածքային քաղաքականության մշակումն ու իրականացումն է, համայնքային ծառայությունների մատուցման պետական քաղաքականության մշակումը, տարածքային զարգացման հավասարության ապահովումը, մարզպետների կողմից իրականացվող սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերի իրականացման նկատմամբ վերահսկողությունը և կառավարության տարածքային մարմինների (կառավարիչների) գործունեության որակի ապահովումը: ՏԿԵՆ-ը նաև վերահսկում է համայնքի բյուջեի կատարողականը, մշակում է քաղաքացիների բողոքները տարածքային և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության վերաբերյալ: Նախարարության հանրային տեղեկատվական

բաղաբականության շրջանակներում կապ է պահպանում զանգվածային լրատվության միջոցների հետ և մշակում է Ազգային արխիվի պահպանման պետական բաղաբականություն:

Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն

Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը (ԿԳՄՄՆ) պահպանում է մշակութային ժառանգությունը, խթանում և զարգացնում է ժամանակակից արվեստը: Իր լիազորությունների շրջանակում մշակում է օրենսդրություն, նպատակային ծրագրեր, ռազմավարություններ, հայեցակարգեր և մշակութային զարգացման կարճաժամկետ ծրագրեր, համագործակցում է օտարերկրյա պետական և միջազգային կազմակերպությունների, ինչպես նաև տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, ստեղծարարական միությունների և մշակույթի և արվեստի հետ կապված հասարակական կազմակերպությունների հետ: Գոյություն ունեն երկու անկախ կազմակերպություններ, որոնք գործում են ԿԳՄՄՆ-ի ներքո՝

Մշակութային ժառանգության պաշտպանության գործակալություն

Մշակութային ժառանգության պաշտպանության գործակալությունը պաշտպանում է ֆիզիկական մշակութային ռեսուրսների նկատմամբ սեփականության իրավունքները՝ կանխելով անօրինական արտահանումն ու ներմուծումը և սեփականության անօրինական փոխանցումը, ինչպես նաև ղեկավարում է միջազգային մշակութային համագործակցությունն ու փոխանակումը:

Պատմության եւ մշակույթի ժառանգության պաշտպանության գործակալություն

Պատմական և մշակութային ժառանգության պահպանության գործակալությունը պատասխանատու է պատմական և մշակութային ժառանգության պահպանման և կայուն օգտագործման համար: Զբոսաշրջային նոր արտադրանքի մշակումը, այցելուների փորձի դիվերսիֆիկացման միջոցների ներդրումը և ժառանգության վայրեր այցելությունների ավելացմանն ուղղված ներդրումները պետք է իրականացվեն ԿԳՄՄՆ-ի հետ համագործակցությամբ:

Շրջակա միջավայրի նախարարություն

Ազգային մակարդակում ՇՄՆ-ն ունի շրջակա միջավայրի պաշտպանության, բնական ռեսուրսների կայուն օգտագործման և վերականգնման և շրջակա միջավայրի բարելավման լիազորություն: Այս գործառնություններն իրականացնում են նախարարության հիմնական մարմինը, ինչպես նաև ենթակա գերատեսչությունները, այդ թվում՝

Շրջակա միջավայրի պահպանության եւ հանքարդյունաբերության տեսչական մարմին ՊՈԱԿ

Բնապահպանության և հանքարդյունաբերության տեսչական մարմինը իրականացնում է օդի և ջրերի աղտոտվածության, հողօգտագործման, կենսաբազմազանության պահպանման և անտառների պաշտպանությանն առնչվող օրենքների և կանոնակարգերի կիրարկումը, իրականացնում է հսկողություն և (կամ) օրենքով սահմանված այլ գործառնություններ: Տեսչական մարմինը կարող է պատժամիջոցներ կիրառել շրջակա միջավայրի պահպանության, ինչպես նաև ընդերքի և օգտակար հանածոների ռեսուրսների օգտագործման և վերարտադրության հետ կապված:

Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձագիտական կենտրոն ՊՈԱԿ

Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության փորձագիտական կենտրոն ՊՈԱԿ-ը պատասխանատու է ՇՄԱԳ-ի և բնապահպանական թույլտվությունների համար:

Հիդրոոդերեկութաբանության եւ մոնիտորինգի կենտրոն ՊՈԱԿ

«Հիդրոոդերեկութաբանության և մոնիտորինգի կենտրոն» ՊՈԱԿ-ը պատասխանատու է ջրի հոսքի, ջրի հաշվեկշռի և ջրի մակարդակի տատանումների մոնիտորինգի, շրջակա միջավայրի աղտոտվածության և օդի եղանակի կանխատեսման, ինչպես նաև մակերևութային ջրերի որակի մոնիտորինգի համար:

«Հայանտառ» ՊՈԱԿ

«Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի գործունեության հիմնական նպատակն է անտառաշինական ծրագրերով նախատեսված գործողությունների իրականացման միջոցով ապահովել անտառային հողերի կայուն

կառավարում՝ ուղղված անտառների արտադրողականության բարձրացմանը և կենսաբազմազանության պաշտպանությանը:

«Դիլիջան ազգային պարկ» ՊՈԱԿ

«Դիլիջան ազգային պարկ» ՊՈԱԿ-ը ստեղծվել է 21.02.02 (Ստեղծվել է «Դիլիջան» պետական արգելոցի բազայի վրա, որը ստեղծվել է ՀԽՍՀ Նախարարների խորհրդի N Դ-341 որոշմամբ, ՀՀ կառավարության N 165 որոշմամբ): Զբաղեցնում է 33765 հա տարածք: Գտնվում է ՀՀ Տավուշի մարզում՝ Հայաստանի հյուսիսում, Փամբակի, Արեգունու, Միափորի, Գուգարաց լեռնաշղթաների լանջերին, ծովի մակարդակից 1070-2400 մ բարձրությունների վրա:

Դիլիջան ազգային պարկի բուսական աշխարհը ներառում է 902 տեսակի անոթավոր բույսեր՝ կովկասյան մեզոֆիլ հաճարենու և կաղնու անտառներ, եզակի սոսի պուրակ, 172 ողնաշարավոր կենդանիներ, բնության և պատմաճարտարապետական հուշարձաններ:

Մարզպետարաններ

ՀՀ մարզպետը մարզում իրականացնում է պետական կառավարում, իրականացնում է կառավարության տարածքային քաղաքականությունը, մարզպետի աշխատակազմի միջոցով համակարգում է պետական գործադիր մարմինների տարածքային ծառայությունների գործունեությունը: Մարզպետարանի աշխատակազմը (մարզպետարան) իր գործունեությունն իրականացնում է ՀՀ օրենսդրությանը և այլ իրավական ակտերին համապատասխան: Մարզպետարանները կտեղեկացվեն իրենց մարզում իրականացվելիք գործողությունների մասին, կարող են խորհրդակցել համապատասխան ՀԶԾ-ների Նախապատրաստման ժամանակ և կարող են աջակցել Ծրագրին՝ լուծելու իրենց մարզերում ենթաձրագրերի իրականացման հետ կապված որոշ խնդիրներ:

Տեղական ինքնակառավարման մարմիններ

Տեղական ինքնակառավարման մարմինները (ՏԻՄ) աջակցում են Ծրագրի թիմին դաշտային ուսումնասիրություններում՝ կազմակերպելով հանրային խորհրդատվական հանդիպումներ համայնքներում: Նրանք կաջակցեն բողոքների լուծմանը և անհրաժեշտության դեպքում կմասնակցեն այլ հարցերի: Տեղական իշխանությունները կարող են նաև համայնքային հողեր տրամադրել ժամանակավոր օգտագործման կամ մշտական ձեռքբերման համար՝ Ծրագրի գործունեության համար օգտագործելու նպատակով՝ ներառյալ մուտքի ճանապարհները, շինարարական ճամբարները, խողովակաշարերի տեղադրումը և այլն:

Հայաստանի առաքելական եկեղեցի

ՀՀ-ն աշխարհիկ պետություն է, և եկեղեցին ազգային կառավարման համակարգի մաս չէ: Այնուամենայնիվ, եկեղեցին ունի օգտատիրոջ իրավունքներ որոշ ֆիզիկական պատմական և մշակութային ժառանգության ակտիվների նկատմամբ, որոնք ներկայումս օգտագործվում են ծառայության և երկրպագության համար: Հետևաբար, Կլաստերների հայեցակարգերն ու Նախագծերը, որոնք կնախատեսեն գործունեություն ֆիզիկական ակտիվների վրա կամ դրանց շուրջ, որոնք եկեղեցու տնօրինման տակ են գտնվում, կներկայացվեն, կքննարկվեն և կհամաձայնեցվեն եկեղեցու հետ:

Զբոսաշրջային ուղղությունների կառավարման կազմակերպություններ

Զբոսաշրջային ուղղությունների կառավարման կազմակերպությունները (ԶՈԻԿԿ) իրականացնում են մի շարք սահմանված գործառնություններ, որոնց թվում համակարգում է զբոսաշրջության շահագրգիռ կողմերին որոշակի տարածաշրջանում կամ զբոսաշրջության վայրում: ԶՈԻԿԿ-ների հիմնական գործառնությունները ներառում են նաև զբոսաշրջության հայեցակարգի կամ ռազմավարության և շուկայավարման պլանների մշակումը կամ այդ գործընթացի հեշտացումը, ինչպես նաև ոլորտային հատուկ ուսումնասիրություններ և հավաքագրված կամ ձեռք բերված տվյալների վերլուծություն՝ որոշումների հիման վրա: ԶՈԻԿԿ-ն նաև համախմբում է բոլոր շահագրգիռ կողմերին՝ կենտրոնանալու ընդհանուր նպատակի, նպատակակետի զարգացման և շուկայում այն դիրքավորելու համար՝ ի շահ բոլոր շահագրգիռ կողմերի, այդ թվում՝ տեղական բնակչության: ԶՈԻԿԿ-ի մեկ այլ հիմնական գործառնությամբ որակի ապահովումն է: ԶՈԻԿԿ-ն մշտապես ձգտում է բարելավել նպատակակետում մատուցվող ապրանքների և ծառայությունների որակը՝ գնահատելով համապատասխան կարիքները, տրամադրելով համապատասխան դասընթացներ և խորհուրդներ և, հնարավորության դեպքում, ներմուծելով և կառավարելով որակի ստանդարտ համակարգեր:

8. ՇԱՅԱԿԻՐՆԵՐԻ ՆԵՐԳՐԱՎՈՒՄ ԵՎ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅՆԱՑՈՒՄ

8.1 Շահակիրների ներգրավում եւ տեղեկատվության հանրայնացում

Հանրային խորհրդատվություն ու համակարգում, ինչպես նաև հանրությանը համար տեղեկատվության հասանելիությունը կարգավորող Հայաստանի օրենքները ներկայացված են ստորև.

- Շրջակա միջավայրի մասին ՀՀ օրենսդրության հիմունքներն ապահովում են քաղաքացու իրավունքը՝ պահանջել ամբողջական տեղեկատվություն բնապահպանական իրավիճակի վերաբերյալ և ժամանակին ստանալ այն:

- ՇՄԱԳ-ի մասին օրենքը պահանջում է պարտադիր հրապարակել ծրագրված նախագծերի/ծրագրերի վերաբերյալ տեղեկատվություն, ներառյալ տեղեկատվություն դրանց բնապահպանական հետևանքների մասին և պահանջում է անդրադարձ հանրայնացված փաստաթղթերի վերաբերյալ հանրության հետադարձ արձագանքին:

- Տեղեկատվության ազատության մասին օրենքը ապահովում է տեղեկատվության մատչելիությունը և թափանցիկությունը, ինչպես նաև սահմանում է տարբեր տեսակի իրավաբանական մարմիններից տեղեկատվություն հայցելու և տրամադրելու ընթացակարգերը:

ՉՄԵԾ շրջանակներում ԲԼՍ կառավարումը, ինչպես նաև ռիսկերի և ազդեցության նվազեցմանն ուղղված մասնակցային մոտեցումը կարևոր է՝ ապահովելու ԲԼՍ փաստաթղթերի որակն ու իրականության համապատասխանությունը: Սույս ԲՍԿԾ նախագիծը հանրայնացվել է ՀՏԶՀ-ի կայքի միջոցով 2025թ-ի մարտի 5-ին հայերեն¹⁶ և անգլերեն¹⁷ լեզուներով

Հանրային քննարկումների առաջին փուլը տեղի է ունեցել 2025 թվականի փետրվարին՝ ՀՏԶՀ-ի երևանյան գրասենյակում, որին մասնակցել են ՉԿ-ի, պետական մարմինների, մարզային կառավարման մարմինների, ՀԿ-ների, ակադեմիական հաստատությունների և ՀՏԶՀ-ի աշխատակիցները: Շրջակա միջավայրի և սոցիալական մասնագետները ներկայացրել են ՉՄԵԾ-ը և դրա Բնապահպանական և սոցիալական գործիքները՝ ներառյալ ԲՍԿԾ, ՎԿԸ, ՏԾ, ՇՆՊ և ԲՍՀՊ:

Ընդհանուր առմամբ 17 մասնակից է եղել, այդ թվում՝ 8 կին: Մասնակիցները քննարկել են ծրագրի նպատակները, կլաստերի ընտրության չափանիշները և շրջակա միջավայրի և անվտանգության պահանջների ինտեգրումը ենթածրագրերի նախագծման և իրականացման մեջ: Բարձրաձայնվել են հիմնականում հետևյալ թեմաները՝ շահակիրների ներգրավվածությունը, ՉՄԵԾ թիրախային կլաստերներում իրականացվող այլ ընթացիկ և պլանավորված նախագծերի հետ համակարգումը, կառույցների շահագործումը և պահպանումը, համայնքի կարողությունների զարգացումը, ԲԼՍ-ի տևողությունը և ռիսկերի դասակարգման ընթացակարգերը:

Հարց է հնչել կապված օդի աղտոտվածության մշտադիտարկման վերաբերյալ: Պարզաբանվեց, որ կապալառուն բողոքների առկայության դեպքում կիրականացնի փոշու մասնիկների չափումներ: Քննարկումից հետո թարմացվել է 6.4 բաժինը՝ ներառվել է օդի որակի և աղմուկի մշտադիտարկման միջոցառումների վերաբերյալ դրույթ:

Հանրային քննարկումների երկրորդ փուլը կազմակերպվել է 2025 թվականի օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին բոլոր թիրախային կլաստերներում՝ Դիլիջան, Դվին (Արարատ), Ջերմուկ/Արենի/Եղեգիս (Վայոց Ձոր), Գորիս և Շիրակ: Ընդհանուր առմամբ հանրային քննարկումներին ներկա է եղել 139 մասնակից (65 կին),

¹⁶ [ԲՍԿԾ հայերեն](#)

¹⁷ [ԲՍԿԾ անգլերեն](#)

որոնք ներկայացնում էին համայնքային և մարզային վարչակազմերը, հասարակական կազմակերպությունները, զբոսաշրջության ոլորտի ներկայացուցիչները և տեղի բնակիչները: Հանրային լսումների ընթացքում քննարկվել են Ծրագրի Բնապահպանական և սոցիալական գործիքները և դրանց ինտեգրումը ենթաժրագրի նախագծման և իրականացման մեջ: Հարցերն ու քննարկումները վերաբերել են նաև կլաստերային հարցերի, համայնքային աշխատանքային խմբերի ստեղծման և այլ հարակից թեմաներին: Քննարկումները չեն ներառել որևէ հարց, որը պահանջում էր վերանայում կամ արդիականացում ներկայիս Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլանում: Բոլոր քննարկումների մանրամասն արձանագրությունները կցված են սույն Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլանին (Հավելված 9):

ՇՄՍԱԳ-ների և ԲՍԿՊ-ների նախագծերը պետք է ուղարկվեն ՀԲ՝ վերանայման և հաստատման համար: Բանկի կողմից հաստատումը ստանալուց հետո ՀՏԶՀ-ն կհանրայնացնի ՇՄՍԱԳ-ը կամ ԲՍԿՊ-ն ազդակիր համայնքում: ԲՍԿՊ-ի նախագիծը կտեղադրվի ՀՏԶՀ-ի և ազդակիր համայնքի կայքերում՝ հայտարարություն տեղադրելուց հետո 10 օրվա ընթացքում համայնքում կայանալիք հանրային քննարկման մասին հայտարարությամբ: Հանրային քննարկումից հետո ԾԹ-ն վերջնական տեսքի կբերի ԲՍԿՊ նախագիծը՝ կցելով հանրային քննարկման արձանագրությունը և համայնքից ստացված պահանջվող փաստաթղթերը՝ նամակներ թափոնների հեռացման վայրի, համայնքի համաձայնությունը համայնքային հողերի վրա Ծրագրի իրականացման վերաբերյալ և հետագայում նաև շինարարության թույլտվությունը: Թարմացված ԲՍԿՊ-ն կուղարկվի Համաշխարհային Բանկ՝ վերանայման համար, վերջնական հաստատում ստանալուց հետո կիրառարկվի ՀՏԶՀ-ի կայքում:

Կպատրաստվի հանրային քննարկման մանրամասն արձանագրություն: Կկազմվեն բոլոր կայացած հանդիպումների արձանագրությունները՝ ներառյալ օրակարգը, բարձրացված հարցերը, մասնակիցների ցանկը, ամսաթիվը և վայրը: Անձնական տվյալները հասանելի կլինեն միայն ներքին օգտագործման համար:

Կապալառուների կողմից ևս կիրականցվեն հանրային քննարկումներ շինարարության փուլում: Դաշտային այցելությունների, ոչ պաշտոնական քննարկումների, պաշտոնական նամակների և այլնի ընթացքում բարձրաձայնված բնապահպանական և սոցիալական խնդիրները կարձանագրվեն: Արձանագրությունները կպահվեն ՀՏԶՀ գրասենյակում և ըստ պահանջի հասանելի կլինեն Համաշխարհային բանկին:

ՉՄԵԾ-ի համար պատրաստվել է նաև առանձին Շահակիրների ներգրավման պլան (ՇՆՊ)՝ ԲՍՍ10-ի պահանջներին համապատասխան: Այն նույնականացնում է բոլոր հնարավոր շահակիրներին և սահմանում նրանց ներգրավման գործողությունները:

8.2 Բողոքների մեխանիզմ

Բողոքների մեխանիզմը (ԲՄ) կգործի Ծրագրի ընթացքում: ԲՄ-ն կապահովի, որ քաղաքացիները կարողանան հարցումներ և բողոքներ ներկայացնել և իրենց բողոքները ժամանակին և արդյունավետ կերպով լուծել՝ առանց ուղղակիորեն դատարան դիմելու:

ԲՄ-ն մանրամասն նկարագրված է ՉՄԵԶ համար պատրաստված ՇՆՊ-ում: Այն ապահովում է թափանցիկ և վստահելի գործընթաց արդար, արդյունավետ և տևական արդյունքների համար: Այն նաև վստահություն և համագործակցություն է ձևավորում՝ որպես համայնքի ավելի լայն խորհրդատվությունների անբաժանելի բաղադրիչ, որը հեշտացնում է ուղղիչ գործողությունների իրականացումը:

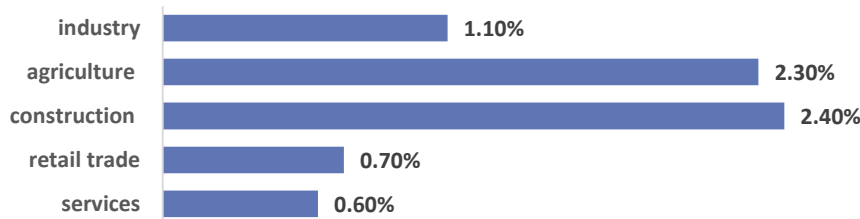
9. ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հավելված 1

Ընտրված մարզերի եւ կլաստերների հիմնական սոցիալ-տնտեսական բնութագրերը¹⁸

Վայոց ձորի մարզը եւ Արենի, Եղեգիս ու Ջերմուկ կլաստերները

Վայոց ձորի մարզը գտնվում է հանրապետության հարավային հատվածում: Մարզը պետական սահմանով արևելքից և արևմուտքից սահմանակից է Ադրբեջանին: Հյուսիսից՝ Գեղարքունիքի մարզին, հարավից՝ Սյունիքի մարզին, իսկ հյուսիսարևմուտքից՝ Արարատի մարզին: Վայոց ձորի մարզը շրջապատված է բարձր լեռներով, ջրբաժան լեռնաշղթաներով, որոնք յուրահատուկ բնական պատկերներ հանդիսանալով նրա և հարևան տարածքների միջև, այն դարձնում են աշխարհագրական մի ամբողջություն: Վայոց ձորի մարզը ՀՀ ամենանոսր բնակչություն ունեցող մարզն է: Այն առանձնանում է նաև գյուղական նոսր բնակչությամբ: 2022թ.-ին մարզի տնտեսության հիմնական ոլորտների տեսակարար կշիռները ՀՀ տնտեսության համապատասխան ոլորտների ընդհանուր ծավալում կազմել են.

Մարզի տնտեսության ընդհանուր ծավալում գերակշռողը գյուղատնտեսությունն է: Գյուղացիական տնտեսությունները հիմնականում զբաղվում են անասնաբուծությամբ: Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ծավալում որոշակի տեսակարար կշիռ ունեն նաև թռչնաբուծությունը, խաղողագործությունը, պտղաբուծությունը և բանջարաբուծությունը: Արդյունաբերության ոլորտում հիմնականում զարգացած է «Ջերմուկ» հանքային ջրերի և խաղողի գինու արտադրությունները:

Արենին գյուղ է, որը հանդիսանում է Վայոց ձորի մարզի Արենի համայնքի կենտրոնը: Արենին առավել հայտնի է իր գինու արտադրությամբ, որտեղ գինու մեծ մասն արտադրվում է տեղում: Գտնվում է մայրաքաղաք Երևանից մոտ 110 կմ հեռավորության վրա՝ Արփա գետի հովտում, գետի ձախ ափին:

Արենի գյուղի մոտ մոտ 400 մ² մակերեսով քարանձավը տարբեր դարաշրջանների եզակի հնագիտական գտածոների վայր է: 2011 թվականի հունվարին հնագետները հայտարարեցին ամենավաղ հայտնի գինեգործարանի՝ Արենի-1 գինեգործարանի հայտնաբերման մասին՝ նույն քարանձավում աշխարհի ամենահին կաշվե կոշիկի՝ Արենի-1 կոշիկի հայտնաբերումից յոթ ամիս անց: Տարածքում եղանակը բնութագրվում է հետևյալ կերպ. ձմեռները չափավոր ցուրտ են և համեմատաբար կարճ, իսկ գարունները տաք են, երկարատև և խոնավ: Ամառները բնութագրվում են շոգ, չոր եղանակով, որը տևում է երկար ժամանակ: Աշունը տաք է, ավելի քիչ ամպամած օրերով: Բնակչությունը զբաղվում է այգեգործությամբ, դաշտավարությամբ, թռչնաբուծությամբ և անասնապահությամբ: Համայնքի զարգացման առաջնահերթ ուղղություններից է խաղողագործությունն ու գինեգործությունը, ինչպես նաև պտղաբուծությունը, ինչի շնորհիվ համայնքում բնակչության զբաղվածությունը համեմատաբար բարձր է, ինչը էապես նպաստում է արտագաղթի կանխմանը: Արենի գյուղում գործում է 2 գինու գործարան, որտեղ արտադրվում է հայտնի «Արենի» գինին: 2011 թվականի մարդահամարի տվյալներով Արենիի բնակչությունը կազմում է 1772 մարդ:

Եղեգիսը գյուղ է Հայաստանի Վայոց ձորի մարզի Եղեգիսի քաղաքապետարանում: Այն ունի հարուստ պատմական անցյալ՝ Եղեգիսի շրջակայքում են գտնվում միջնադարյան Չորաց եկեղեցին, Ցախաց քար վանքը

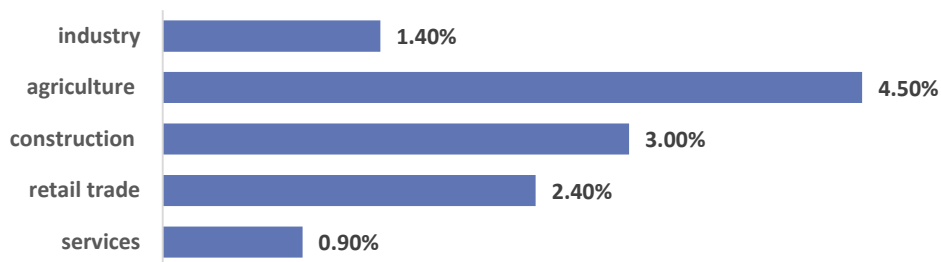
¹⁸ <https://armstat.am/en/?nid=111>

և Սմբատաբերդ ամրոցը, ինչպես նաև 13-րդ դարի հրեական գերեզմանոցը: Այն ներառում է Եղեգիս խոշորացված համայնքի վեց բնակավայր՝ Եղեգիս, Արատես, Գողթանիկ, Արտաբույնք, Շատին և Յորս: Եղեգիսն առաջարկում է մշակութային ուսումնասիրությունների հնարավորություններ և գրավում է բնական գեղեցկությամբ: Տեսարժան վայրերը ներառում են հնագույն եկեղեցիներ, վանական համալիրներ, լեռնային հեծանվային և արշավային արահետներ և անվճար դահուկներով զբոսանքի հնարավորություններ: Թիրախային բնակավայրերի բնակչությունը կազմում է 6431 մարդ:

Ձերմուկ քաղաքը (2023թ. տարեսկզբին՝ 3.9 հազ. բնակիչ) գտնվում է 2070 մ բարձրությամբ լավային սարավանդի վրա (հեռավորությունը Երևանից՝ 175 կմ, մարզկենտրոնից՝ 53 կմ): Ձերմուկը լայն ճանաչում ունի որպես առողջարանային քաղաք: Քաղաքի անվանումը կապված է հանքային տաք աղբյուրների՝ ջերմուկների հետ: Ձերմուկ քաղաքի տնտեսության առաջատար ոլորտը «Ձերմուկ» հանքային ջրի, արտադրությունն է: Ձերմուկը մեծությամբ մարզ տարածքի ամենափոքր քաղաքն է:

Տավուշի մարզ եւ Դիլիջանի կլաստեր

Տավուշի մարզը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքի հյուսիս-արևելյան հատվածում: Այն հարավ-արևելքում և հարավում սահմանակից է Գեղարքունիքի և Կոտայքի մարզերին, արևմուտքում՝ Լոռու մարզին, իսկ պետական սահմանով՝ Վրաստանին, հյուսիսում և արևելքում՝ Ադրբեջանին: Տավուշի մարզը տարածվում է Փոքր Կովկասի լեռնաշղթաների արտաքին շարի վրա (Վիրահայոց, Գուգարաց և Միափորի լեռներ): Մարզը համեմատաբար աղքատ է օգտակար հանածոներով: Արդյունաբերական նշանակություն ունեն բենտոնիտային կավը, կրաքարերը, վիմագրական քարը, դոլոմիտը, ֆելզիտը: Աղստև գետի հովիտը հարուստ է հանքային ջրերով, որտեղ կազմակերպված է դրանց արտադրությունը: 2022թ. Տավուշի մարզի տնտեսության հիմնական ոլորտների տեսակարար կշիռները ՀՀ տնտեսության համապատասխան ոլորտների ընդհանուր ծավալում կազմել են.

Մարզը ՀՀ վառ արտահայտված գյուղատնտեսական շրջաններից է: Անասնաբուծության մեջ առաջատար ոլորտներ են համարվում խոշոր եղջերավոր անասնաբուծությունն ու խոզաբուծությունը, իսկ բուսաբուծության մեջ՝ հացահատիկային մշակաբույսերի մշակությունն ու խաղողագործությունը: Վերջին տարիներին զարգացում է ապրում պտղաբուծությունը, ինչով մարզը նախկինում մեծ համբավ է վայելել: Վերջին տարիներին հիմնվել են պտղատու այգիներ, որոնց մեջ գերակշռում են թուզն ու արքայանարինջը: Տարեցտարի զարգացում է ապրում նաև մեղվաբուծությունը: Մարզի տնտեսության առաջատար ոլորտը մշակող արդյունաբերությունն է: Առավել գերակշռող են սննդի արդյունաբերությունը և փայտամշակումը: Մարզում արտադրվող արդյունաբերական արտադրանքից արտաքին շուկա են հանվում գինիներ, պահածոներ, հանքային ջուր, քարե և փայտե, վերջերս նաև տեքստիլ արտադրատեսակներ:

Դիլիջանը համայնք է Տավուշի մարզում: Խոշորացված Դիլիջան համայնքը ներառում է հետևյալ բնակավայրերը՝ Դիլիջան քաղաք, Հաղարծին, Թեղուտ, Գոշ, Հովք, Աղավնավանք և Խաչարձան գյուղերը: Առողջարանային Դիլիջան քաղաքը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության հյուսիս-արևելյան մասում՝ Աղստև գետի հովտում, ծովի մակարդակից 1100-1510մ բարձրության վրա, շրջապատված Փոքր Կովկասի լեռներով: Քաղաքը բարեկարգ մայրուղիներով կապված է մայրաքաղաք Երևանի (96 կմ), Վանաձորի և Իջևանի (35-40 կմ) հետ: 1986 թվականից երկաթուղով միացված է Հանրապետության երկաթուղային ցանցին (Դիլիջան-Երևան հատված 144 կմ): Դիլիջանի առողջապահական ռեսուրսներն իրենց հատկություններով շատ մոտ են, և որոշ առումներով գերազանցում են Բորժոմիի, Կիսլովոդսկի, Եսենտուկիի և Պյատիգորսկի հայտնի առողջարանները: Ներկայումս մեծ ջանքեր են գործադրվում քաղաքի հեղինակությունը վերականգնելու հանգստի, առողջության վերականգնման և միջազգային զբոսաշրջության զարգացման ոլորտում:

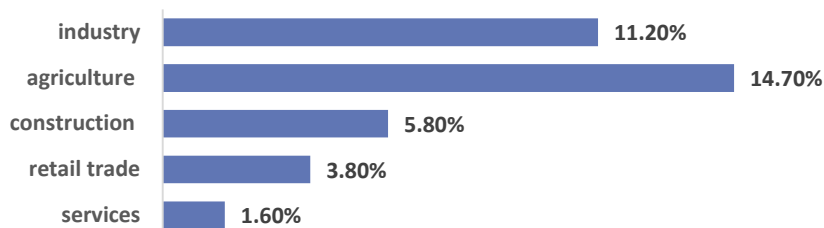
Քաղաքի կենտրոնում գտնվող Շարամբեյան փողոցը պահպանվել է որպես Դիլիջանի հին քաղաքի սիրտը՝ համալրված արհեստավորների արհեստանոցներով, պատկերասրահով և թանգարանով: Արշավը, լեռնային հեծանվավազքը և պիկնիկը հանգստի սիրված ձևերից են: 2011 թվականի մարդահամարի տվյալներով Դիլիջանն ունի 17712 բնակչություն: Դիլիջանը ներկայումս Հայաստանի ամենաարագ զարգացող քաղաքային բնակավայրն է:

Դիլիջան ազգային պարկ.

Դիլիջանի անտառները զբաղեցնում են ավելի քան 34000 հա տարածք: Դիլիջանի շուրջ բնական միջավայրի հարստացման նպատակով 1958 թվականին հիմնադրվել է պետական անտառային արգելոցը, որն ավելի ուշ 2002 թվականից հայտնի է դարձել որպես «Դիլիջան ազգային պարկ»: Անտառները զբաղեցնում են ազգային պարկի տարածքի 94%-ը մոտ 40 տեսակի ծառերով և 18 տեսակի թփերով՝ հիմնականում կաղնու, հաճարենի, բոխի, թխկի, կնձնի, ուռենի և այլն:

Արարատի մարզը եւ Դվինի կլաստերը

Արարատի մարզը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքի հարավ-արևմուտքում: Մարզը հյուսիս-արևմուտքից սահմանակից է Արմավիրի մարզին, հյուսիսից՝ Երևան քաղաքին և Կոտայքի մարզին, արևելքից՝ Գեղարքունիքի և Վայոց ձորի մարզերին, հարավից՝ Ադրբեջանին, իսկ հարավարևմուտքից, պետական սահմանով՝ Թուրքիային: Արարատի մարզը հանրապետության տնտեսապես զարգացած մարզերից է: 2022թ. մարզի տնտեսության հիմնական ոլորտների տեսակարար կշիռները ՀՀ տնտեսության համապատասխան ոլորտների ընդհանուր ծավալում կազմել են.

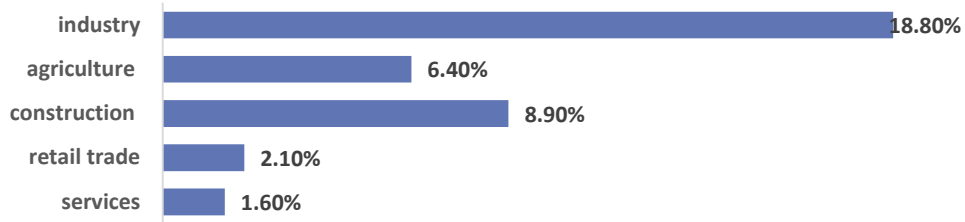

Տնտեսության հիմքը գյուղատնտեսությունն է, որը հիմնականում մասնագիտացած է խաղողագործության, պտղաբուծության և բանջարաբուծության մեջ:

Դվինը Հայաստանի պատմական մայրաքաղաքներից մեկն է: Հիմնադրվել է IV դարի առաջին կեսին: Հայաստանի միջնադարյան Դվին մայրաքաղաքի ավերակները գտնվում են Վերին Դվին, Հնաբերդ, Վերին Արտաշատ, Նորաշեն, Այգեստան գյուղերի տարածքներում՝ Երևանից մոտ 30 կմ հարավ: Ծրագրով նախատեսված աշխատանքները կիրականացվեն Հնաբերդի վարչական տարածքում: Հնաբերդ գյուղը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության Արարատի մարզի Արտաշատ համայնքում, Արտաշատ քաղաքից մոտ 5 կմ հյուսիս-արևելք: Դվինը որպես հին մայրաքաղաք և մշակութային արժեք ներկայացնող տարածք գրավիչ է զբոսաշրջիկների համար:

Սյունիքի մարզը եւ Գորիսի կլաստերը

Սյունիքի մարզը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքի հարավում: Այն հյուսիսից սահմանակից է Վայոց ձորի մարզին, հարավից պետական սահմանով՝ Իրանին, արևմուտքից և արևելքից՝ Ադրբեջանին: Սյունիքի մարզը զբաղեցնում է Չանգեզուր բնաշխարհի տարածքը, որը ներառում է Որոտան, Ողջի գետերի վերին ու միջին հոսանքների ավազանը և Չանգեզուրի՝ Մեծ Կովկասից հետո Հարավային Կովկասում ամենաբարձր լեռնաշղթայի, արևելյան լանջերը: Սյունիքի մարզը, գրավելով ռազմավարական և աշխարհաքաղաքական նշանակության կարևոր դիրք, ունենալով բնահումքային հարուստ պաշարներ, արտադրական մեծ ներուժ և հանդիսանալով հանրապետության ամենախոշոր վարչական ու տնտեսական մարզերից մեկը, միաժամանակ մնում է համեմատաբար քիչ բնակեցված և տնտեսապես թույլ յուրացված, ինչը մասամբ պայմանավորված է մայրաքաղաքից ունեցած մեծ հեռավորությամբ և տրանսպորտային հաղորդակցության այլընտրանքային միջոցների բացակայությամբ: 2022թ.-ին մարզի տնտեսության հիմնական ոլորտների տեսակարար կշիռները ՀՀ տնտեսության համապատասխան ոլորտների ընդհանուր ծավալում կազմել են.

Մարզի տնտեսության ընդհանուր ծավալում գերակշռողն արդյունաբերության և գյուղատնտեսության ոլորտներն են: Մարզի արդյունաբերության հիմնական ոլորտը հանքարդյունաբերությունն է, սննդամթերքի և էլեկտրաէներգիայի արտադրությունը: Մարզում արտադրվող էլեկտրաէներգիայի գերակշիռ մասը բաժին է ընկնում Որոտանի ՀԷԿ-ի կասկադին: Գյուղատնտեսությունը հիմնականում մասնագիտացած է բուսաբուծության (մասնավորապես՝ հացահատիկային մշակաբույսերի և կարտոֆիլի արտադրություն) և անասնաբուծության (մասնավորապես՝ խոշոր և մանր եղջերավոր կենդանիների բուծում) մեջ:

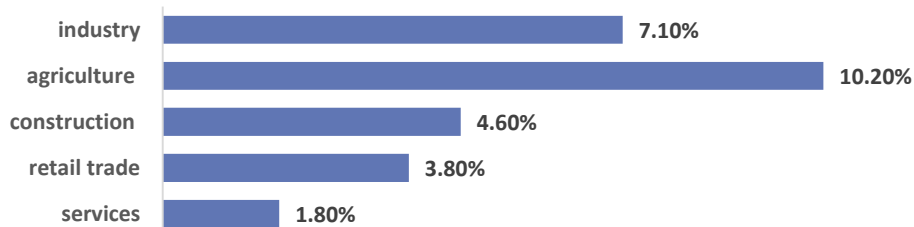
Գորիս – Լինելով Սյունիքի մարզի երկրորդ քաղաքը (2023թ. սկզբի տվյալներով՝ 19,5 հազ. մարդ), այն գտնվում է Երևանից 236 կմ հեռավորության վրա, իսկ մարզկենտրոնից՝ 65 կմ հեռավորության վրա: Տնտեսության հիմնական ճյուղը արդյունաբերությունն է: Գտնվում է Գորիս գետի հովտում (Վարարակն) մայրաքաղաք Երևանից 235 կմ հեռավորության վրա, մարզկենտրոն Կապանից՝ 67 կմ: Քաղաքի միջին բարձրությունը ծովի մակարդակից 1398 մ է:

Գորիս գետը Որոտան գետի ամենամեծ ձախափնյա վտակներից է: Գորիս գետի երկարությունը 29 կմ է, դրենաժային ավազանը՝ 146 կմ²: Գորիսն իր պատմության ընթացքում կուտակել է մեծ թվով մշակութային ժառանգության հուշարձաններ՝ պաշտամունքային և պաշտպանական կառույցներ, վարչական, մասնավոր և հասարակական շենքեր: Դրա ամենաարժեքավոր մասը հին քաղաքն է և քաղաքի ներկայիս կենտրոնի պատմական միջուկը, որտեղ յուրահատուկ ճարտարապետությունը ներդաշնակորեն կապված է շրջակա բնական և քաղաքային լանդշաֆտի հետ: Քաղաքի 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի շինությունները բարձր են դասվում Հայաստանի քաղաքաշինական պատմության ամենաարժեքավոր օբյեկտների շարքում:

Հին Կյորեսի քարե բուրգերը, որոնք գտնվում են ժամանակակից քաղաքի արևելքում, Գորիսի ամենագրավիչ վայրերից են: Հին քաղաքում է գտնվում 4-րդ դարի Սուրբ Հռիփսիմե բազիլիկան: Բազիլիկան վերանորոգվել է 16-րդ դարում: Այնուամենայնիվ, այն փակ է եղել խորհրդային ժամանակաշրջանում մինչև 2010թ. հիմնովին վերանորոգումը: Վերջապես այն վերաբացվել է հանրության համար 2013 թվականի հոկտեմբերին:

Շիրակի մարզ եւ Գյումրու կլաստեր

Շիրակի մարզը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության հյուսիս-արևմուտքում: Այն արևմուտքից պետական սահմանով սահմանակից է Թուրքիային, իսկ հյուսիսից՝ Վրաստանին, արևելքից սահմանակից է Լոռու և հարավից՝ Արագածոտնի մարզերին: 2022թ-ին մարզի տնտեսության հիմնական ոլորտների տեսակարար կշիռները ՀՀ տնտեսության համապատասխան ոլորտների ընդհանուր ծավալում կազմել են.

Շիրակի մարզի արդյունաբերության առաջատար ոլորտներն են սննդամթերքի ու խմիչքների և ոչ մետաղական հանքային արտադրատեսակների արտադրությունը: Հայտնի են Արթիկի, Անիի տուֆն ու պեմզան: Բեռնաուղևորափոխադրումները մարզում իրականացվում են ավտոմոբիլային տրանսպորտով: Մարզում են գտնվում Շիրակի օդանավակայանը և Բավթայի մաքսակետը: Մարզի տարածքով են անցնում

Հայաստանի Հանրապետությունը Վրաստանին կապող գլխավոր երկաթգիծը և ավտոմոբիլային խճուղին: Այստեղ իրար են միանում Հայաստանի և Թուրքիայի երկաթուղային և ավտոճանապարհային ցանցերը:

Գյումրի – Շիրակի մարզկենտրոն Գյումրի քաղաքը (110.8 հազ. բնակիչ 2023թ. սկզբի դրությամբ) գտնվում է Երևանից 118 կմ հեռավորության վրա, բարձրությունը ծովի մակարդակից մոտ 1550 մ է: Գյումրին քաղաքային համայնք է և Հայաստանի մեծությամբ երկրորդ քաղաքը, որը ծառայում է որպես Շիրակի մարզի (մարզ) վարչական կենտրոնը երկրի հյուսիս-արևմտյան մասում: Քաղաքի բնակչությունը 2011 թվականի մարդահամարի տվյալներով կրճատվել է մինչև 121,976 մարդ: Գյումրի քաղաքը հայտնի է որպես Հայաստանի մշակութային կենտրոն՝ ծագումով Գյումրեցի բազմաթիվ արվեստագետների և արհեստավորների շնորհիվ: Քաղաքը հատկապես աչքի է ընկնում Կոմայրի պատմական մեծ թաղամասով: Տարածքը հիշատակվում է որպես Կոմայրի պատմական ուրարտական արձանագրություններում, որոնք թվագրվում են մ.թ.ա. 8-րդ դարով:

Թիրախային կլաստերային համայնքների կենսաֆիզիկական ելակետային տվյալները

Արենի

Վայոց ձորի մարզի Արենի գյուղը գտնվում է Արփա գետի ստորին երկու ավերին: Կլիման չորային է, հողատարածքի մեծ մասը ոռոգվում է գետի ջրով: Ձմեռները չափավոր ցուրտ են և համեմատաբար կարճ, իսկ գարունները տաք են, երկարատև և խոնավ: Ամառները բնութագրվում են շոգ, չոր եղանակով, որը տևում է երկար ժամանակ: Գերակշռում է մշտական պարզ եղանակ: Աշունը տաք է, ավելի քիչ ամպամած օրերով:

Բնական միջավայրերը ներառում են կիսաանապատներ, կրային խոտհարքներ և գիհու անտառներ, որոնք փոխարինվում են ժայռերով, ձորերով և ժայռային ելքերով: Արենի համայնքի շրջակա միջավայրը համարվում է թիթեռների տարածք, որտեղ կարելի է տեսնել հազվագյուտ թիթեռների լայն տեսականի՝ *Papilio alexanor*, *Colias chlorocoma*, *Colias aurorina*, *Pseudochazara schahrudensis*, *Tomares romanovi*, *Callophrys paulae* և մի շարք այլ տեսակներ: Տարածքը հետաքրքիր է նաև թռչունների դիտազննումների համար, որտեղ բնակվում են Egyptian Vulture, White-throated Robin, Eastern Rock Nuthatch, Black-headed Bunting և մի շարք այլ տեսակներ:

Արենի համայնքը գտնվում է Դարեղեգեսի ֆլորիստիկ շրջանում, որը Հայաստանում երրորդն է բուսատեսակների թվով՝ 1740: Ֆլորիստիկ շրջանը գտնվում է 900-3500 մ բարձրության վրա, բնորոշվում է տափաստանային, մարգագետնային և նոսրանտառային, ենթալպյան և ալպյան մարգագետիններով: Էնդեմիկ բույսերի թիվը 38 է, Կարմիր գրքում գրանցված բուսատեսակներինը՝ 98, համաձայն «Կենսաբազմազանության մասին կոնվենցիայի» ՀՀ հիմնադրող ազգային զեկույցի 2014 թ.:

Բնական պայմանների բազմազանության պատճառով մարզի կենդանական աշխարհը համեմատաբար հարուստ է: Վայոց ձորն իր դիրքով հանդիսանում է միջերկրածովյան կենսաաշխարհագրական տարածաշրջանի, Իրանի, Փոքր Ասիայի և Պոնտոս-Կովկասյան կենսաբազմազանության շրջանների խաչմերուկ: Հայաստանի Հանրապետությունում գրանցված 460 կենդանիների տեսակներից այստեղ տարածված է 225-ը: Դրանցից են բեզուարյան այծը, հայկական լեռնային ոչխարը (մուֆլոն), վայրի խոզը, գորշ արջը, աղվեսը, գայլը, նապաստակը, թռչուններից՝ սովորական լորը, կաքավը, անգղը, արծիվը, իսկ ձկնատեսակներից՝ կարմրածայտը, բեզլուն և այլն: Հաճախ հանդիպում են ինչպես թունավոր, այնպես էլ անվտանգ օձեր, որոնցից ամենանշանավորը լեռներում ապրող հայկական իժն է, որը գրանցված է Հայաստանի կենդանիների «Կարմիր գրքում»:

Դիլիջան

Դիլիջան քաղաքը գտնվում է Աղստև գետի հովտի արևմտյան մասում՝ Երևանից 96 կմ հեռավորության վրա: Քաղաքը գտնվում է 1250-1500 մ բարձրության վրա: Արդյունաբերական հիմնական ոլորտը վերամշակող արդյունաբերությունն է՝ հիմնականում սննդամթերքի և հանքային ջրի արտադրությամբ: Քաղաքի տարածքը ծածկված է անտառապատ խորը ձորերով, զառիթափ ժայռերով և անտառներով: Քաղաքի տարածքն իր շրջակայքով կազմում է Դիլիջան ազգային պարկը: Կլիման բնութագրվում է մեղմ ամառով և մեղմ ձմեռով: Ձմռանը օդի հարաբերական խոնավությունը մշտապես պահպանվում է: Միջին տարեկան տեղումների քանակը կազմում է մինչև 661 մմ, օդի միջին տարեկան ջերմաստիճանը +8,2°C է: Բացարձակ նվազագույն ջերմաստիճանը -23°C է, իսկ բացարձակ առավելագույնը՝ +38°C: Ձյան ծածկույթի միջին հաստությունը 10 օրվա ընթացքում 66 սմ է, հողի ցրտահարության խորությունը՝ 80 սմ:

Դիլիջան քաղաքի հիմնական ջրային պաշարը Աղստև գետն է: Աղստև գետը Կուր գետի խոշոր վտակներից է և աջ ափից թափվում է վերջինիս մեջ: Գետավազանի ընդհանուր մակերեսը 1270 կմ² է, երկարությունը՝ 106 կմ: Գետի միջին թեթևությունը կազմում է 16%, ավազանի միջին բարձրությունը՝ 950 մ, իսկ գետային ցանցի խտության գործակիցը՝ 0,78կմ/կմ²: Աղստև գետը տիպիկ լեռնային գետ է: Գետը խառը սկզբում է ձյան, անձրևի և ստորերկրյա ջրերի միջոցով: Աղստև գետի տարեկան հոսքի բաշխումը բնութագրվում է ուժեղ արտահայտված, երկարատև գարնանային վարարումներով և մշտական ցածր հոսքերով: Գարնանային հեղեղումների ժամանակ ջրի մակարդակի բարձրացումը սկսվում է մարտին, իսկ ցածր հոսքի սեզոնը՝ հուլիսի կեսերին:

Բուսական աշխարհը ներկայացված է *Fagus orientalis* Lipsky, *Quercus iberica* Stev., *Carpinus betulus* L., *C. orientalis* Mill տեսակներով: Դաշտային հատվածներում հանդիպում են հացահատիկային բազմախոտային և մարգագետնատափաստանային խմբեր: Անտառային բուսական աշխարհի կողքին քարքարոտ թփուտային հատվածներում տարածված են մասուրի թփերը: Հիմնական բժշկական դեղաբույսերն են *Hypericum perforatum* L., *Leonurus cardiaca* L., *Thymus kotschyanus* Boiss: Et Hohen., *Equisetum arvense* L. և այլն:

Ողնաշարավոր կենդանիներից են անտառային կատուն, բարձր ցեղատեսակի եղջերուները, սկյուռը և եվրոպական եղնիկը: Կաթնասունների կենդանական աշխարհն ընդգրկում է գորշ արջը, վայրի խոզը, գայլը, աղվեսը և կզերը: Սողունները լայն տարածում ունեն: Անտառը հարուստ է թռչուններով՝ *tomtits*, *chaffinches*, *bullfinches*: Փետրավոր գիշատիչներից են բվերը արծվաբվերը և սովորական բզեզները: Անողնաշարավորներից են անձրևի որդերը, մրջյունները, մեղուները, մորեխները, ծղրիղները, մորեխները, փայտի ոջիլները, մեծ կապույտ թիթեռները, մոծակները, ճանճերը և ծովախեցգետինները:

Տարածաշրջանի աշխարհագրական դիրքի, ռելիեֆի անկանոնության, լանջերի տարբեր տեղակայման, ֆլորիստիկ շրջանների փոխազդեցության պատճառով այն հայտնի է իր հարուստ լանդշաֆտային կենսաբազմազանությամբ: Այս բազմազանությունը պահպանելու նպատակով Դիլիջանի պետական պարկը ստեղծվել է որպես բնության հատուկ պահպանվող տարածք:

ԴՎԻՆ

Արարատյան դաշտում կլիման խիստ ցամաքային է: Օդի միջին տարեկան ջերմաստիճանը տատանվում է -27°C (Արագած) մինչև +11,9°C (Արարատ): Գարունը կարճ է ու տաք: Ապրիլին ջերմաստիճանը +4-ից +120C է: Աշունը նույնպես տաք է, բայց անձրևոտ և ամպամած օրերի թիվն ավելի շատ է: Հոկտեմբերին ջերմաստիճանը տատանվում է +6°-ից +14°C-ի սահմաններում: Տարեկան արևային շրջանը ամռանը ամսական 2680 ժամ է կամ 360 ժամ, իսկ ձմռանը՝ ամսական 60-100 ժամ: Շոգ և չոր եղանակը գերակշռում է ամառվա 5-6 ամիսներին: Ամռանը տեղումները 220-235 մմ են, օդի հարաբերական խոնավությունը՝ 30%, երբեմն՝ մինչև 5%: Ձմեռը չափավոր ցուրտ է՝ սահմանափակ ձյան ծածկով: Այն տևում է դեկտեմբերի սկզբից մինչև մարտի առաջին շաբաթը: Ձնհալով օրերի թիվը որոշ տարիներին շատ մեծ է (ամսական 15-16 օր): Տարածքը հիմնականում անապատային է հատուկ հողֆիլ բույսերով՝ *Salsola ericoides* Bieb.; *S. denderoides* Pall.; *S. nitraria* Pall.; *Halocnemum strobilum* (Pall.), - *Salsola canan* C. Koch; *S. tomentosa* (Moq.) Spach; *S. gemmascens* Pall.; *Gypsophila aretioides* Boiss.; *Halanthium rarifolium* C. Koch; *Cephalorrhynchus takhtadzhanii* (Sosn.) Կիրպ և փսամֆիլ բույսեր - *Calligonum polygonoides* L.; *Achillea tenuifolia* Lam.; *Salsola tamamschjanæ* Iljin; *Stipagrostis plumose* (L.) Munro ex T. Anders.; *Astragalus paradoxus* Bunge.

Տարածքի կենդանական աշխարհը բնորոշ է չոր, մայրցամաքային կիսաանապատային գոտուն: Մինչդեռ որոշ կենդանատեսակներ հանդիպում են գրեթե բոլոր լանդշաֆտային գոտիներում՝ իրենց էկոլոգիական առաձգականության պատճառով: Այս տարածաշրջանին բնորոշ են հետևյալ կենդանիները՝ վայրի խոզ, եղեգնյա կատու, նուտրիա, շնագայլ, նապաստակ, բորկա, ոչխար, բեզարյան այծ, գորշ արջ: Թռչունների մեջ ամենատարածվածը կապույտ աղավնին և կաթավն է: Սողուններից և երկկենցաղներից՝ միջերկրածովյան կրիան, լեբետիկա իժը, իսկ ոչ ողնաշարավորներից՝ խաղողի խիունջը: Արաքս գետը վայրի խոզի բնակավայրն է: Այս կենդանու որսը թույլատրված է այս շրջանում: Այս շրջանի լեռնային գոտում հանդիպում են Հայաստանի Կարմիր գրքում գրանցված հետևյալ տեսակները՝ կաթնասուններից՝ հայկական մուֆլոն (*Ovis orientalis* ssp. *Gmelinii* Blyth), կովկասյան ջրասամույր (*Lutra lutra* L.), մանուկ (*Otocolobus manul* Pall), *Rhinolophus hipposideros* Bechstein և այլն::

Եղեգիս

Կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչներից անողնաշարավորները կազմում են մոտ 1900 տեսակ: Տաքսոնոմիական առավել ուսումնասիրված խմբերից են փափկամարմինները (Mollusca), միջատները՝ բզեզները (Coleoptera), orthowings (Orhtoptera) և թիթեռները (Lepidoptera-Rhopalocera): Դիտարկվող տարածքը հարուստ է կաթնասուններով, տարբեր վայրի կենդանիներով և թռչուններով: Կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչներից այս բնակավայրերում կան բնակավայրերին հատուկ թռչուններ, միջատներ՝ բզեզներ և թիթեռներ և այլն, վայրի խոզ, արջ, նապաստակ, աղվես, գայլ, որոր, քարայծ, եղնիկ, կաթավ, լոր և այլն, որոնք հանդիպում են լեռնային և ենթալպյան գոտիներում: Գետերին հարող տարածքներում կան գորտեր, դողդուներ, մողեսներ:

Գորիս

Գորիսն ունի բարեխառն կլիմա, մեղմ ձմեռներով: Տարեկան միջին ջերմաստիճանը 8,4°C է: Ամալիտուդը 16,9°C է: Բացարձակ նվազագույն ջերմաստիճանը -27°C է, իսկ բացարձակ առավելագույնը՝ 33°C: 25°C-ից բարձր ջերմաստիճան ունեցող օրերի թիվը 59 է, իսկ -10°C-ից ցածր՝ 69: Օդի միջին տարեկան բացարձակ խոնավությունը 8,6 ԳՊա է (գիգապասկալ), իսկ հարաբերական խոնավությունը՝ 69%: Այն կարող է իջնել մինչև 39%, օրինակ՝ ամռանը կեսօրին, իսկ տարեկան 7-8 օր նույնիսկ կարող է իջնել 30%-ից: Տեղումների տարեկան միջին քանակը 709 մմ է, իսկ առավելագույն ցուցանիշը դիտվում է մայիսին՝ 104 մմ: Քամու միջին տարեկան արագությունը 1,7 մ/վ է: Ուժեղ քամիները (≥ 15 մ/վրկ) Գորիսում դիտվում են տարեկան միջինը 15 օր, սակայն երբեմն կարող են տևել մինչև 33 օր:

Գորիսում պահպանվող տարածքներ չկան, իսկ քաղաքին մոտ որոշ բնական տարածքներ վտանգի տակ են: Ոմանք անտառահատման վտանգի տակ են, իսկ արոտավայրերը տուժում են գերարածեցման պատճառով: Այս երևույթը նվազեցնում է հողի օգտակարությունը, արտադրողականությունը և կենսաբազմազանությունը և հանդիսանում է անապատացման և երոզիայի պատճառներից մեկը, քանի որ այն տեղի է ունենում, երբ արոտավայրերը ենթարկվում են ինտենսիվ արածեցման կամ վերականգնման բավարար ժամկետներ չեն պահպանվում:

Գյումրի

Գյումրին գտնվում է Հայաստանի հյուսիս-արևմտյան մասում, Ախուրյան գետի ձախ ափին, Շիրակի լեռնաշխարհի կենտրոնական մասում, 1475-1605 թթ. բարձրության վրա: Գյումրի քաղաքը մայրաքաղաք Երևանից գտնվում է մոտ 120 կմ հեռավորության վրա: Քաղաքն ունի աշխարհագրորեն հարմար դիրք, որը ձգվում է Չերքեզեի, Ջաջուռի և այլ ձորերով: Ռելիեֆը հարթավայրային է, ծածկված լճային ալյուվիալ և հրաբխային-նստվածքային գոյացություններով՝ մոտ 350 մ խորությամբ: Քաղաքի ընդհանուր մակերեսը կազմում է 4429 հա: Գյումրին տարեկան ստանում է 2500 ժամ արևային լույս և ջերմություն: Գոյություն ունեն մեծ թվով հոսող աղբյուրներ՝ մոտավորապես 1700 յ/վրկ ընդհանուր հզորությամբ: Շիրակի մարզը Հայաստանի ամենացուրտ մարզն է: Կլիմայի ձևավորման հիմնական գործոններից են հյուսիսային և հյուսիս-արևմտյան օդային հոսանքները, որոնք նպաստում են ցուրտ եղանակի ձևավորմանը: Տարածքը գտնվում է կլիմայական գոտում, որտեղ հունվարի միջին ջերմաստիճանը տատանվում է -50 C-ից -120C: Ձմեռը ցուրտ է, կայուն և երկարատև ձնածածկույթով: Երբեմն ձմռանը լինում են ուժեղ սառնամանիքներ, երբ օդի ջերմաստիճանը հասնում է -41°C: Ամառը կարճ է, զով և խոնավ՝ փոփոխական եղանակով: Ամառային միջին ջերմաստիճանը հուլիսին 160C է: Տարեկան տեղումները 500-550 մմ են; ձյան ծածկույթի հաստությունը հասնում է 61 սմ-ի, հողի սառեցման խորությունը՝ մինչև 110 սմ: Քամու միջին արագությունը 3.0-6.0մ/վրկ է, գերակշռում են արևելյան քամիները: Գեոմորֆոլոգիական տեսակետից հետազոտվող տարածքը գտնվում է Երոզիայի ենթարկված եղանակային լանջերի և հարավային լեռնաշխարհի (սարահարթի) սահմաններում:

Ծրագրի տարածքը գտնվում է Շիրակի մարզի ֆլորիստիկ շրջանում: Շիրակի մարզում բուսական աշխարհը շատ բազմազան է: Շիրակի մարզում կա Հայաստանի Կարմիր գրքում գրանցված շուրջ 40 հազվագյուտ և անհետացող բուսատեսակներ: Տարածքի բուսականությունը հիմնականում պատկանում է տափաստանային տիպին: Գետերի հովիտներում աճում են Robinia, Acer, f.oxycarpa և այլ ծառատեսակներ: Գերակշռում են լեռնատափաստանային սևահողերը՝ խոտաբույսերի և հացահատիկային բույսերի տարածմամբ: Հանդիպում են տարբեր հատիկավոր բույսեր: Շիրակի մարզի ֆլորիստիկ գոտում ներկայումս բացակայում է անտառային բուսականությունը: Ոչ անտառածածկ հողերը նախկինում անտառածածկ են եղել, ինչի վկայությունն է թփուտի առկայությունը: Ենթածրագրի տարածքում հանդիպում են հետևյալ տիպերը՝

Populus, Robinia, Acer, Morus, Armeniaca, Crataegus, Pyrus salicifolia, Fraxinus excelsior, F.oxycarpa, Spiraea crenata, Berberis orientalis, Cotoneaster integerrima, Lonicera iberica, Jacobar, Ephraminans: Ulmus, Prunus, Elaeagnus, Salix, Rosa:

Շիրակի մարզում կան նաև կենդանիների և թռչունների հազվագյուտ տեսակներ: «Արփի լիճ» ազգային պարկի ստեղծումը մեծ նշանակություն ունեցավ հազվագյուտ բուսատեսակների, կենդանատեսակների և թռչունների պահպանման համար: Նկարագրված տարածքում Ֆաունան ներկայացված է տափաստանային, բարձրլեռնային տարածված կենդանատեսակներով: Այն ներկայացված է ընտանի կենդանիների և թռչունների բազմացմամբ: Երկկենցաղներից և սողուններից այստեղ հանդիպում են դոդոշներ, գորտեր, մողեսներ և օձերի բազմաթիվ տեսակներ: Այստեղ տարածված են կենդանիների տեսակներ, օրինակ՝ կաթնասուններ՝ *Lepus europaeus*, *Canis lupus* և այլ կրծողներ: Ծրագրի տարածքում չկան Էկոլոգիապես խոցելի կամ հատուկ պահպանվող տարածքներ:

Գյումրի քաղաքը հարուստ է պատմամշակութային և հնագիտական հուշարձաններով: Քաղաքի ճարտարապետական դիմագիծը բացահայտող եկեղեցիներն են՝ Սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցին, Սուրբ Աստվածածնի տաճարը, Սուրբ Նշան, ռուսական մատուռը, երկու ուղղափառ եկեղեցիները, որոնք գտնվում են զորամասում: Քաղաքի կենտրոնական մասը՝ իր պատմաճարտարապետական և հնագիտական հուշարձաններով, ինչպես նաև Ախուրյանի կիրճը, որպես բնական լանդշաֆտի պահպանության վայր, ընդգրկված է «Կումայրի» պետական պատմաճարտարապետական արգելոց թանգարանի սահմաններում:

Ծրագրի տարածքը գտնվում է Շիրակի մարզի ֆլորիստիկական տարածքում: Բուսական աշխարհը շատ բազմազան է Շիրակի մարզում: Շիրակի մարզում կա Հայաստանի Կարմիր գրքում գրանցված մոտ 40 հազվագյուտ և անհետացող բուսատեսակներ: Տարածքի բուսականությունը հիմնականում պատկանում է տափաստանային տիպին: Գետերի հովիտներում աճում են *Robinia*, *Acer*, *f.oxycarpa* և այլ ծառատեսակներ: Գերակշռում են լեռնատափաստանային սևահողերը՝ խոտաբույսերի և հատիկավոր բույսերի տարածմամբ: Հանդիպում են տարբեր հատիկավոր բույսեր: Ներկայումս Շիրակի մարզի ֆլորիստիկական գոտում բացակայում է անտառային բուսականությունը:

Քաղաքի կենտրոնական մասը՝ իր պատմաճարտարապետական և հնագիտական հուշարձաններով ընդգրկված է «Կումայրի» պետական պատմաճարտարապետական արգելոց թանգարանի սահմաններում, ինչպես նաև Ախուրյանի կիրճը հանդիսանում է բնական լանդշաֆտի պահպանության վայր, :

Ձերմուկ

Ձերմուկը գտնվում է Հայաստանի հարավ-արևելյան մասում՝ Վայոց ձորի մարզում, 2080-2100մ բարձրության վրա: Տարածքը բնութագրվում է հրաբխային ակտիվությամբ՝ լավայի հոսքերով, բազալտային գոյացություններով և հանքային աղբյուրներով հարուստ լանդշաֆտով: Երկրաբանական կազմը ներառում է տուֆ, կրաքար և այլ հրաբխային ապարներ՝ ապահովելով բերրի հող և ազդելով աղբյուրների հանքային պարունակության վրա: Ձերմուկի կլիման խոնավ մայրցամաքային է՝ լեռնային ազդեցություններով, ինչը ստեղծում է ջերմաստիճանի սեզոնային զգալի տատանումներ: Ձմեռները ցուրտ են և ձյունառատ, հունվարին միջին ջերմաստիճանը հասնում է -10°C, իսկ ամառները մեղմ են, հուլիսին միջին ջերմաստիճանը մոտ 20°C է: Տարեկան տեղումները կազմում են մոտ 600–800 մմ, ինչը նպաստում է գետերի հոսքերի ավելացմանը և քաղաքը շրջապատող փարթամ կանաչապատմանը: Տարածաշրջանով հոսում է Արփա գետը՝ ապահովելով ջրային ռեսուրսներ և միջավայր տեղական տեսակների համար: Տարածքը հայտնի է իր հանքային աղբյուրներով, որոնք հարուստ են կարբոնատներով, որոնք ունեն բուժական և տնտեսական նշանակություն: Ձերմուկի հանքային ջուրը կարևոր պաշար է, որը հայտնի է իր բուժիչ հատկություններով: Այն օգտագործվում է տեղական սպա և առողջության արդյունաբերության մեջ և շշալցվում է վաճառքի նպատակով:

Գերակշռում են հրաբխային հողերը, որոնք ունեն բարձր հանքային պարունակություն, նպաստում են հատուկ մշակաբույսերի գյուղատնտեսական ներուժին: Տարածաշրջանի բուսական աշխարհը բնութագրվում է լեռնատափաստանային և ալպյան բուսականությամբ: Անտառները հարուստ են կաղնու, հաճարենու, սոճու և գիհի ծառատեսակներով, որոնք բնական միջավայր են ապահովում տարբեր կենդանիների տեսակների համար և Էական դեր են խաղում Էրոզիայի դեմ պայքարում: Հանքանյութերով հարուստ հողերի և յուրահատուկ կլիմայի շնորհիվ այստեղ աճում են եզակի բուսատեսակներ, ինչպես օրինակ Ձերմուկի ուրցը, որոնք տարբերվում են իրենց Էկոլոգիական և բուժիչ արժեքով: Անտառներն ու գետերի հովիտները բնական միջավայր են տարբեր կենդանատեսակների համար՝ ներառյալ հայկական մուֆլոնը (վայրի ոչխար), կովկասյան ընձառյուծը, աղվեսը, արջը, լուսանը և տարբեր թռչունների տեսակներ, ինչպես ոսկե արծիվը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ և ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐ

Տարածաշրջանում իրականացվող պահպանման գործունեության շնորհիվ նպաստավոր միջավայր է ստեղծվում այս տեսակների համար: Որոշ տեսակներ պաշտպանված են Հայաստանի և միջազգային իրավունքի համաձայն՝ հաշվի առնելով Ձերմուկի մերձությունը կարևոր էկոլոգիական գոտիներին և նրա դերը տարածաշրջանային կենսաբազմազանության մեջ: Իր հայտնի առողջարաններով և հանքային բաղնիքներով՝ Ձերմուկը զբոսաշրջության առանցքային ուղղություն է:

Հավելված 2 Ենթածրագրերի բնապահպանական և սոցիալական դիտազննում և դասակարգում

Բնապահպանական եւ սոցիալական ազդեցությունների որոշում

N	Դիտազննման ստուգաթերթ	Այո	Ոչ	Բացատրել
1.	Ակնկալվում է, որ ենթածրագիրը կունենա էական, համալիր, երկարաժամկետ և/կամ անշրջելի էկոլոգիական ազդեցություն և/կամ այնպիսի ազդեցություն, որը կտարածվի ենթածրագրի տեղամասի սահմաններից դուրս:			
2.	Կա՞ր դաշտային ուսումնասիրություններ, լաբորատոր փորձաքննություն կամ այլ խորքային հետազոտություն իրականացնելու անհրաժեշտություն՝ լրացուցիչ տեղեկատվություն ստանալու և/կամ առկա տեղեկատվությունը ստուգաճշտելու/թարմացնելու համար՝ ակնկալվող ռիսկերի բնույթը և շրջանակը պարզելու նպատակով:			
3.	Ենթածրագրի տեղամասը գտնվում է հատուկ պահպանվող բնական տարածքի մերձակայքում:			
4.	Հավանական է, որ ենթածրագիրը ազդեցություն կունենա բնական միջավայրերի կամ այնպիսի էկոհամակարգերի վրա, որոնք վճռորոշ նշանակություն ունեն, փխրուն են կամ ունեն առանձնահատուկ էսթետիկ/վերականգնողական նշանակություն:			
5	Անհրաժեշտ է ենթածրագրի համար առանձին ԿԿՊ-ի պատրաստում:			
6	Արդյո՞ք ենթածրագրում ներառվելու են տեսակների ընտրություն պահանջող վերատնկումներ, կանաչապատում և բնության վրա հիմնված լուծումներ:			
7	Տեղի համայնքները մասնակցե՞լ են ենթածրագրի հայեցակարգի ձևակերպմանը: Բարձրաձայնե՞լ են այդ համայնքները բնապահպանական այնպիսի հարցեր, որոնք կարող են ազդել ենթածրագրի			

	իրականացման վրա կամ առաջանալ ենթածրագրի իրականացման արդյունքում:			
8.	Առկա՞ և ստուգելի՞ է ենթածրագրի տեղամասի պատկանելիության, սեփականության և հողօգտագործման վերաբերյալ տեղեկատվություն: (Նախնական գնահատումն անհնար է ավարտին հասցնել առանց այս տեղեկատվության)			
9	Ենթածրագիրն արդյո՞ք կնվազեցնի այլ անձանց՝ իրենց տնտեսական ռեսուրսներից օգտվելու հնարավորությունը, այդ թվում՝ հող, արոտավայր, ջուր, հանրային ծառայություններ և այլ ռեսուրսներ, որոնցից նրանք կախում ունեն:			
10.	Արդյո՞ք ենթածրագրի կառուցապատումը կհանգեցնի ֆիզիկական անձանց կամ ընտանիքների վերաբնակեցման կամ հողի (պետական կամ մասնավոր, ժամանակավոր կամ ընդմիշտ) օտարման:			
11	Կարո՞ղ է ենթածրագրի իրականացումը հանգեցնել մշակաբույսերի, պտղատու ծառերի և տնային տնտեսությունների ենթակառուցվածքների (օրինակ՝ օժանդակ կառույցներ, ցանկապատ, ջրագիծ, բացօթյա արտաթնոցներ և խոհանոցներ և այլն) ժամանակավոր կամ մշտական կորստի:			
12.	Արդյո՞ք ենթածրագրի աշխատանքներն իրականացվելու են որևէ պատմական, հնագիտական կամ մշակութային ժառանգության վայրի մոտ կամ ներսում:			
13	Արդյո՞ք ենթածրագրով պահանջվում են աշխատանքներ Աղստև գետի վրա, և արդյո՞ք աշխատանքների շրջանակը համահունչ է OP 7.50-ի պահանջներով սահմանված			
14	Ենթածրագրի համար պահանջվում է՞ բժշկական թափոնների կառավարում:			

*Եթե 7-9-րդ հարցերի պատասխանը «Այո» է, ապա ԲՍՍ5 Հարկադիր տարաբնակեցումը կիրառելի է, և մեղմացնող միջոցառումները պետք է հետևեն ԲՍՍ5-ին և տարաբնակեցման շրջանակի ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆՆ ՈՒ ԵՎ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅԱՆԸ:

*Եթե 10-րդ հարցի պատասխանը «Այո» է, ապա ԲՍՍՑ Մշակութային ժառանգությունը կիրառելի է, և ՄԺԿՊ-ն և հնարավոր պատահական գտածոները պետք է կառավարվեն ԲՍԿՇ-ում նախատեսված համապատասխան ընթացակարգերի համաձայն:

Դասակարգում և եզրակացություն.

1. Ենթածրագիրը մերժվել է	☐
2. Ենթածրագրն ընդունված է	☐
Ենթածրագրի նախապատրաստումը պահանջում է.	
1. Շրջակա միջավայրի կառավարման ստուգաթերթի ԲՍԿՊ-ի լրացում փոքր շինարարական և վերականգնողական աշխատանքների համար	☐
2. Բնապահպանական և սոցիալական վերանայման իրականացում, ներառյալ Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլանի մշակումը.	☐
3. Կատարել շրջակա միջավայրի և սոցիալական ազդեցության գնահատում և Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլանի պատրաստում	☐

Հավելված 3 Պետական-մասնավոր ենթակառուցվածքային ներդրումների թույլատրելիության գնահատում

Ցուցանիշ	Չգալի պոտենցիալ ազդեցություն	Ցածր պոտենցիալ ազդեցություն
Մասնավոր բիզնեսի տեսակը	Արտադրական օբյեկտ, էլեկտրաէներգիայի արտադրություն, բնական պաշարների արդյունահանում	Հյուրընկալության և տուրիստական փոքր և միջին մասշտաբի ծառայություն, գյուղմթերքի արտադրություն, արվեստներ և արհեստներ
	Ստորև ընտրել երկու վանդակներից մեկը	
Հողի օտարման անհրաժեշտություն	Ներդրողներից բացի կան այլ կողմեր, որոնք տիրապետում և/կամ ֆորմալ կամ ոչ ֆորմալ կերպով օգտագործում են մասնավոր ներդրման համար պահանջվող հողակտորը	Ոչ մի կողմ ներդրողից բացի չի տիրապետում և/կամ ֆորմալ կամ ոչ ֆորմալ կերպով չի օգտագործում մասնավոր ներդրման համար պահանջվող հողակտորը
	Ստորև ընտրել երկու վանդակներից մեկը	
Տեղադրությունը կամ հարևանությունը հետևյալ վայրերին	Հատուկ պահպանվող տարածքներ և դրանք կապակցող բնական միջանցքներ, անտառներ, խոնավ հողեր, կենդանիների բնակավայրեր/կերակրման տարածքներ, չվող թռչունների կայանման և հանգստի վայրեր, զառիթափ լանջեր, բարձր լեռնային և նախալեռնային գոտիներ, կանաչ դաշտեր	Քաղաքային կամ գյուղական բնատեսարաններ, որոնք ձևավորվել են նախկին մարդածին ազդեցության արդյունքում, արտադրական տեղամասեր, մարած հանքավայրեր
	Ստորև ընտրել երկու վանդակներից մեկը	
Օգտագործումը կամ հնարավոր աղտոտումը	Խոշոր գետեր և հեղեղատներ, անդրսահմանային ջրային մարմիններ և դրանց վտակներ, լճեր, ավելի փոքր ջրային մարմիններ, որոնք բարձր արժեք ունեն	Փոքր գետեր և գետահոսքեր, արհեստական ջրամբարներ և ավազաններ, որոնք նշանակություն չունեն տեղական համայնքների և/կամ կենսաբազմազանության համար

	Ստորև ընտրել երկու վանդակներից մեկը	
Ստորգետնյա ջրերի պաշարների առկայությունը ներդրումային տեղամասում	Օգտակար հանածոների և/կամ թերմալ ջրերի պաշարներ, ստորգետնյա ջրերի բարձր մակարդակ	Օգտակար հանածոների և/կամ թերմալ ջրերի պաշարներ հայտնի չեն, ստորգետնյա ջրերի նորմալ մակարդակ
	Ստորև ընտրել երկու վանդակներից մեկը	
Տեղադրությունը	Ակնառու էսթետիկ նշանակություն ունեցող բնատեսարաններ, կանաչ դաշտեր, վերականգնողական տարածքներ	Քաղաքային կամ գյուղական բնատեսարաններ, որոնք ձևավորվել են նախկին մարդածին ազդեցության արդյունքում, արտադրական տեղամասեր, մարած հանքավայրեր
	Ստորև ընտրել երկու վանդակներից մեկը	
Բնական աղետների կամ երկրաբանական վնասների վտանգը	Տեղանքում կամ շրջակայքում պարբերաբար արձանագրվել են խորը էրոզիա, սողանքներ, ձյունակույտեր, հեղեղներ	Տեղանքում կամ շրջակայքում պարբերաբար չեն արձանագրվել բնական աղետներ և երկրաբանական վտանգներ
	Ստորև ընտրել երկու վանդակներից մեկը	
Ներդրումային տեղամասեր, որոնք ունեն	Պատմական/մշակութային հուշարձաններ, համայնքների ավանդույթների իրականացման վայրեր (հոգևոր, թաղման, արարողակարգային)	Մշակութային ռեսուրսներ չկան
	Ստորև ընտրել երկու վանդակներից մեկը	

Եթե ցուցիչներից որեւէ մեկը նշվում է որպես «զգալի», ապա մասնավոր ներդրումները չեն կարող «Պետական-մասնավոր ենթակառուցվածքային ներդրումների» աջակցության համար համապատասխան համարվել

Հավելված 4 Ենթածրագրի բնապահպանական և սոցիալական ուսումնասիրության(ԲՍՈՒ) ուրվագիծ

- Ենթածրագրի նկարագրություն
- Ենթածրագրի տեղամասի և դրա շրջակայքի կենսաֆիզիկական և սոցիալական միջավայրի նկարագրություն
- Ակնկալվող Էկոլոգիական և սոցիալական ազդեցությունները (կառուցապատման և շահագործման փուլերում)
- Բնապահպանական և սոցիալական բացասական ազդեցությունների մեղմացման միջոցառումներ (կառուցապատման և շահագործման փուլերում)
- Ենթածրագրի հաստատման և իրականացման կարգավորման իրավական և վարչական շրջանակը
- Բնապահպանական և սոցիալական ազդեցության մեղմացման պլան

Գործողություն	Սպասվող ազդեցություն	Մեղմացման միջոցառում	Միջոցառումների արժեք	Պատասխանատվությունը միջոցառումների իրականացման համար	Պատասխանատվությունը մշտադիտարկման համար
Շինարարության փուլ					
1.					
.....					
ո.					
Շահագործման փուլ					
1.					
....					
ո.					

- Բնապահպանական և Սոցիալական մշտադիտարկման պլան

Գործողություն	Ինչ (Արդյո՞ք պարամետրը պետք է վերահսկվի)	Որտեղ (Որտե՞ղ է պարամետրը մշտադիտարկվելու)	Ինչպես (Ինչպե՞ս է պարամետրը մշտադիտարկվելու)	Երբ (Որոշել հաճախակա նությունը կամ ժամկետը)	Ինչու (Ինչու՞ է պարամետրը մշտադիտարկվելու)	Ով (Ո՞վ է պատասխանատու մշտադիտարկման համար)
Շինարարության փուլ						
1.						
...						
ո.						
Շահագործման փուլ						
1.						

...						
n.						

Հավելված 5 Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլանի հիմնական բովանդակություն

1. Բովանդակություն

1.1 Տարածքի նկարագրություն

Այս բաժինը ներկայացնում է ծրագրի տարածքի աշխարհագրական, բնապահպանական և սոցիալ-տնտեսական համատեքստի ակնարկ, ներառյալ դրա նշանակությունը տարածաշրջանի համար և դրա համապատասխանությունը ծրագրի նպատակներին:

1.2 Նախագծի նկարագրություն և Գործունեություն

Այս բաժնում կներկայացվեն նախագծի նպատակները, իրականացվող գործունեությունը, սպասվող արդյունքները, ինչպես նաև նախագծում ներգրավված հիմնական շահակիր կողմերը:

1.3 ԲՄԿ-ի շրջանակը

Այս բաժնում կներկայացվի ԲՄԿ-ի շրջանակները, որոնք սահմանում են այն տարածքները, գործընթացները և ազդեցությունները, որոնք պետք է մշտադիտարկվեն և կառավարվեն նախագծի իրականացման ցիկլի ընթացքում:

1.4 ԲՄԿ-ի նպատակը

Այս բաժնում սահմանվում են Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման պլանի (ԲՄԿ) հատուկ նպատակները, ներառյալ՝ ինչպես այն նպատակ ունի մեղմացնել շրջակա միջավայրի և սոցիալական բացասական ազդեցությունները, խթանել դրական ազդեցությունները և ապահովել համապատասխան նորմատիվ ակտերին համապատասխանությունը:

2. Նախագծի Սկզբունքները և Կանոնակարգերը

2.1 Ենթածրագրի իրականացման եղանակը

Այս բաժնում նկարագրվելու է, թե ինչպես են իրականացվելու ենթածրագրերը, ներառյալ կազմակերպչական կառուցվածքը, դերերն ու պարտականությունները և համակարգման մեխանիզմները:

2.2 Փաստաթղթերի վերլուծություն

Գործող փաստաթղթերի, հետազոտությունների և տվյալների վերլուծության գործընթացի նկարագրություն՝ հիմնական բնապահպանական և սոցիալական խնդիրների բացահայտման նպատակով:

2.3 Հանրային քննարկումներ և դաշտային այցելություններ

Տեղական համայնքների և շահագրգիռ կողմերի հետ խորհրդակցական հանդիպումների, ինչպես նաև տարածքային այցերի մանրամասներ՝ նախագծի հնարավոր ազդեցությունները գնահատելու նպատակով:

2.4 Փաստաթղթավորման և Հաստատման Գործընթաց

Գտածոների փաստաթղթավորման, համապատասխան հաստատումների ստացման և պլանավորման ու իրագործման փուլերում գործընթացի թափանցիկության ապահովման ուղիվագիծ:

2.5 Հրապարակում և տեղեկատվության տարածում

Նկարագրություն այն մասին, թե ինչպես է տեղեկատվությունը տարածվելու շահակիրների և հասարակության հետ՝ ապահովելով թափանցիկություն և հաշվետվողականություն:

3. Նախագծի տարածքի ելակետային իրավիճակի նկարագրություն

3.1 Ֆիզիկական միջավայր

- **Կլիմայական և եղանակային պայմաններ:** Տեղեկատվություն ծրագրի տարածքի միջին ջերմաստիճանի, տեղումների և սեզոնային օրինաչափությունների վերաբերյալ:
- **Հասանելիություն:** Տեղեկատվություն ճանապարհային ցանցերի, տրանսպորտային ենթակառուցվածքների և ծրագրի տարածք հասնելու հնարավոր դժվարությունների վերաբերյալ:
- **Բնական ռեսուրսներ:** Տեղեկատվություն տեղանքի ջրային աղբյուրների, հեղեղավտանգ տարածքների և բնական աղետների ռիսկերի մասին:
- **Թափոնների կառավարում:** Կոշտ թափոնների հեռացման և կեղտաջրերի կառավարման վերաբերյալ գործող մեթոդներ:
- **Ենթակառուցվածքների զարգացում:** Գործող ենթակառուցվածքները և տեղական ենթակառուցվածքի աճի կամ անկման հետ կապված միտումները:
- **Առողջություն, հիգիենա և անվտանգություն:** Առողջական խնդիրներ, սանիտարական հարմարություններ և անվտանգության նկատառումներ:
- **Ջրահեռացման համակարգ:** Ծրագրի տարածքում դրենաժային համակարգի ներկա վիճակը, արտահոսքը կարգավորելու կարողությունը և հարակից ցանկացած խնդիր:
- **Արահետներ և դրանց բնութագրերը:** հիմնական արահետներ կամ տրանսպորտային ուղիներ, ներառյալ հետիոտնային ուղիները, տարածք մուտք գործելու համար:
- **Քիմիական նյութերի օգտագործում:** Քիմիական պարարտանյութերի և թունաքիմիկատների կիրառման օրինաչափությունները տարածքում:

3.2 Կենսաբանական միջավայր

- **Բուսական և կենդանական աշխարհ:** Տեղանքի բույսերի և կենդանատեսակների նկարագրություն, հատկապես հազվագյուտ կամ անհետացող տեսակների:
- **Բնական միջավայր և համայնք:** Վերլուծություն Էկոհամակարգերի, տեղական կենսամիջավայրերի և դրանցից կախված համայնքների փոխազդեցությունների և կայունության վերաբերյալ
- **Անտառներ և ռեսուրսներ:** Ծրագրին մոտակա անտառների կամ ռեսուրսների նույնականացում, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն տեղական կենսամակարդակի համար:
- **Էկոլոգիապես զգայուն տարածքներ:** Տեղեկատվություն ճահճուտային Էկոհամակարգերի, վայրի բնության բազմացման կենտրոնների և իրավական կամ Էկոլոգիական պահպանության ենթակա այլ տարածքների մասին:
- **Այլ խնդիրներ:** Նախագծի շրջանակներում առկա կենսաբանական ռիսկերի, Էկոլոգիական հավասարակշռության խախտման հնարավորությունների կամ կենսաբազմազանության վրա ազդող գործոնների վերլուծություն:

3.3 Սոցիալ-տնտեսական և մշակութային միջավայր:

- **Սոցիալական և մշակութային միջավայր:** Համայնքային կառուցվածքի, մշակութային ժառանգության և սոցիալական դինամիկայի վերլուծություն՝ ընդգծելով նախագծի հնարավոր սոցիալական և մշակութային ազդեցությունները:
- **Շահակիր ընտանիքների տեղեկատվություն:** Ծրագրից օգտվող ընտանիքների բնութագրերը և տեղական ռեսուրսների վրա ազդեցությունը

- **խոցելի տնային տնտեսություններ** Սոցիալապես խոցելի խմբերի՝ ներառյալ կանանց, երեխաների, հաշմանդամ անձանց և տնտեսական անապահովություն ունեցող բնակիչների, նույնականացում և նրանց նկատմամբ նախագծի հնարավոր ազդեցության գնահատում:
- **Տարաբնակեցում և տեղափոխում.** տարաբնակեցման, մարդկանց տեղափոխման հետ կապված խնդիրներ, եթե կիրառելի է:
- **Առողջապահական վտանգներ:** Տեղեկատվություն տարածքում տարածված հիվանդությունների, առողջական խնդիրների և տեղական առողջապահական ծառայությունների մատչելիության վերաբերյալ:

4. Բնապահպանական և սոցիալական ազդեցության գնահատում և մեղմացնող միջոցառումների կառավարման պլան

Բնապահպանական և սոցիալական պոտենցիալ ազդեցությունների համապարփակ գնահատում՝ ստուգաթերթով (Ցուցանիշային ռիսկի և ազդեցության ստուգաթերթը ներկայացված է ստորև) գնահատե՞նք ռիսկերը և պլանավորել բացասական հետևանքների մեղմացման ծրագիր (ստորև ներկայացված է ցուցանիշային մեղմացման կառավարման ծրագիրը)՝ կայունության և կարգավորող պահանջներին համապատասխանության ապահովման նպատակով:

5. ԲՄ մշտադիտարկման և հաշվետվության կառուցվածք և պլան

Այս բաժինը նկարագրում է, թե ինչպես են վերահսկվելու բնապահպանական և սոցիալական ազդեցությունները ծրագրի ողջ ընթացքում, ներառյալ հաշվետվությունների հաճախականությունը, հիմնական ցուցանիշները և պատասխանատու կողմերը:

6. Կարողությունների զարգացում և ուսուցում ենթածրագրի իրականացման համար

Մանրամասներ, թե ինչպես կվերապատրաստվեն շահակիր կողմերը, ներառյալ վերահսկողության անձնակազմը և կապալառուները՝ ԲՄԿԴ-ն արդյունավետորեն իրականացնելու համար:

7. ԲՄ մեղմացման և մշտադիտարկման ծախսեր

Բնապահպանական և սոցիալական ազդեցությունների մեղմացման հետ կապված ծախսերի և մշտադիտարկման գործունեության բյուջեի բաշխումը:

8. Բողոքների լուծման մեխանիզմ

Ծրագրի բնապահպանական կամ սոցիալական ազդեցությունների հետ կապված բողոքների կարգավորման գործընթացի մանրամասն նկարագրություն:

9. Եզրակացություններ և առաջարկություններ

Գտածոների, հիմնական վտանգների և առաջարկվող գործողությունների ամփոփում ԲՄԿԴ-ի հաջողությունն ապահովելու համար:

10. Հավելվածներ

Առնչվող անհրաժեշտ փաստաթղթեր, քարտեզներ, տվյալներ, սեփականության վկայականներ, թույլտվություններ և այլ համապատասխան տեղեկատվություն:

ԲՆԱԴԱՅՊԱՆԱԿԱՆ/ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԴԻՏԱՉՆՆՈՒՄ			
Արդյոք շինարարական աշխատանքները ներառելու են հետևյալ գործողություններից որևէ մեկը	Գործողություն/խնդիր	Կարգավիճակ	Կիրառվող գործողությունները
	1) Շինության վերականգնում	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Ա կետը ներքևում
	2) Նոր շինության կառուցում	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Ա կետը ներքևում
	3) Անհատական կոյուղագիծ	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Բ կետը ներքևում
	4) Պատմական շինություն կամ թաղամաս	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Գ կետը ներքևում
	5) Հողի ձեռքբերում ¹⁹	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Դ կետը ներքևում
	6) Թունավոր կամ վնասակար նյութեր ²⁰	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Ե կետը ներքևում
	7) Ազդեցություններ անտառների կամ պաշտպանվող տարածքների վրա	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Զ կետը ներքևում
	8) Բժշկական թափոնների բեռնաթափում/կառավարում	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Է կետը ներքևում
	9) Երթևեկության կառավարում և հոտիոտնային անվտանգություն	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Ը կետը ներքևում
	10) Արտանետումների վերահսկում	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Թ կետը ներքևում
	11) Ջրային մարմինների պաշտպանություն	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Ժ կետը ներքևում
	12) Չպայթած զինամթերքի (ՊՊՄ) ռիսկ	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Ի կետը ներքևում
	13) Սոցիալական ռիսկերի կառավարում	☐ Այո ☐ Ոչ	Տե՛ս Լ կետը ներքևում

¹⁹ Հողերի ձեռքբերումը ներառում է մարդկանց տեղահանումը, կենսապահովման միջոցների փոփոխությունը, սա վերաբերում է հողին, որը գնվում/փոխանցվում է՝ աղելով այն մարդկանց վրա, որոնք ապրում են այդտեղ կամ շահագործում են բիսնես (օրինակ, կրպակ) ազդեցության ենթակա հողի վրա:

²⁰ Թունավոր/վտանգավոր նյութը ներառում է, բայց չի սահմանափակվում միայն ասբեստ, թունավոր ներկ, վնասակար լուծիչներ, կապարի ներկ և այլն:

ԿՈՐԱՆՈՐՈՇԻՉ ՄԵՐՄԱՑՄԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՊԼԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՆՔ	ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ/ՊԱՐԱՄԱՇՏՐ	ՄԵՐՄԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԱՏՈՒԳԱՑԱՆԿ
Օ. Ընդհանուր պայմաններ	Ծանուցում ու աշխատողների անվտանգություն	1) Տեղական շինարարական ու բնապահպանական տեսչությունները և համայնքները ծանուցվել են առաջիկա աշխատանքների մասին 2) Հանրությանը ՉԼՄ-ների և/կամ հրապարակավ հասանելի կայքերի (այդ թվում աշխատանքների կայքի) միջոցով պատշաճ ծանուցվել են աշխատանքների մասին 3) Ձեռք են բերվել շինարարական և/կամ վերականգնողական աշխատանքների համար բոլոր անհրաժեշտ թույլտվությունները 4) Կապալառուն պաշտոնապես համաձայնել է, որ բոլոր աշխատանքները կկատարվեն ապահով ու կարգապահ ձևով, հարակից հատվածի բնակիչների ու շրջակա միջավայրի վրա նվազագույն ազդեցությամբ: 5) Շինարարական աշխատողների պաշտպանական արտահագուստը համապատասխանում է լավագույն միջազգային փորձին (մշտապես կրում են սաղավարտներ, դիմակներ ու պաշտպանիչ ակնոցներ՝ ըստ անհրաժեշտության, ամրագոտիներ ու կոշտ կոշիկներ) 6) Շինհրապարակում ապահովվում են համապատասխան ցուցանակներ, որտեղ նշվում են հիմնական կանոններն ու պահանջները, որոնց պարտավոր են հետևել աշխատողները:
Ա. Ընդհանուր վերականգնման և շինարարական աշխատանքներ	Օդի որակ	1) Ներքին բանդման աշխատանքների ժամանակ, եթե առաջին հարկից բարձր է, պետք է օգտագործել թափոնների թեքատներ 2) Քանդման թափոնները պետք է պահվեն վերահսկվող տարածքում և խոնավացվեն, որպեսզի դրանցից անջատվող փոշին նվազեցվի 3) Օդամղիչ շաղափման/պատերի քանդման ժամանակ փոշին պետք է մեղմել շարունակաբար ջուր ցողելու միջոցով և/կամ աշխատանքների վայրում փոշեպաշտպան ցանցեր կիրառելու միջոցով 4) Հարակից տարածքները (մայթեր, ճանապարհներ) պետք է զերծ պահել թափոններից, որպեսզի փոշին նվազեցվի 5) Աշխատանքների վայրում շինարարական աղբի/թափոնների բաց հրկիզում չպետք է լինի 6) Աշխատանքների վայրում պարապուրդի մեջ գտնվող շինարարական մեքենաների չափից ավելի կուտակումներ չպետք է լինեն
	Աղմուկ	1) Շինարարական աղմուկը սահմանափակվում է թույլտվությամբ նախատեսված անգամներով 2) Գեներատորների, օդի կոմպրեսորների ու հոսանքով աշխատող այլ սարքավորումների գործարկման դեպքում շարժիչի խցիկի կափարիչը պետք է փակված լինի, իսկ այդ սարքավորումները հնարավորինս հեռու տեղակայված լինեն բնակելի հատվածներից
	Ջրի որակ	1) Շինհրապարակում կապահովվեն էռոզիայի ու նստվածքների կանխման միջոցներ, ինչպես օրինակ՝ հարդի հակեր և/կամ տիղմային պատնեշներ, որոնք թույլ չեն տալիս նստվածքների արտահոսք շինհրապարակից, որը կարող է ավելորդ պղտորվածություն առաջացնել մոտակա գետերում ու առվակներում
	Աղբահանություն	2) Քանդման ու շինարարական աշխատանքների արդյունքում ակնկալվող բոլոր հիմնական տեսակների աղբի/թափոնների հավաքման ու հեռացման ուղիներն ու տեղերը պետք է սահմանված լինեն 3) Հանքային ծագման շինարարական աղբը և քանդման թափոնները պետք է տեղում առանձնացվեն ընդհանուր թափոններից, օրգանական, հեղուկ կամ քիմիական թափոններից և պահվեն համապատասխան տարաներում 4) Շինարարական աղբի հավաքումն ու հեռացումը կապահովվի համապատասխան լիցենզիա ունեցող աղբահանություն 5) Աղբահանության մասին գրառումներ պետք է վարվեն՝ որպես այն

ԱՇԽԱՏԱՆՔ	ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ/ՊԱՐԱՄԱՆՏՐ	ՄԵՆԱԳՏՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՍՏՈՒԳԱՑԱՆԿ
		սահմանված կարգով կազմակերպելու ու իրականացնելու ապացույց 6) Նպատակահարմար ու հիմնավորված լինելու պարագայում կապալառուն կարող է վերաօգտագործել կամ մշակել համապատասխան պիտանի նյութերը (բացի ասբեսթից)
Բ. Կեղտաջրերի մաքրման անհատական համակարգ	Ջրի որակ	1) Շինհրապարակից (կառուցում կամ վերակառուցում) սանիտարական թափոնների ու կեղտաջրերի հեռացման վերաբերյալ մոտեցումը պետք է հաստատվի տեղական իշխանությունների կողմից 2) Մինչ ջրերի ընդունման կետը հասնելը կեղտաջրերի անհատական համակարգից եկող հոսքերը պետք է մաքրման ենթարկվեն, որպեսզի համապատասխանեն նվազագույն որակական չափանիշներին ըստ որակի ու մաքրման ազգային ուղենիշների 3) Իրականացվելու է կեղտաջրերի սոր համակարգերի (առաջ/հետո) մոնիթորինգ 4) Շինարարական մեքենաներն ու սարքավորումները կլվացվեն միայն հատուկ նախատեսված վայրերում, որտեղ այդ ջրերը չեն աղտոտի ջրային մակերևույթները
Գ. Պատմական շենք(եր)	Մշակութային ժառանգություն	1) Եթե շենքն համարվում է մշակութային կառույց, կամ շատ մոտ է այդպիսին լինելուն կամ գտնվում է պատմական տարածքում, ապա հարկ կլինի ծանուցումներ տրամադրել և թույլտվություններ/հաստատումներ ստանալ տեղական իշխանություններից և պլանավորել ու իրականացնել շինարարական աշխատանքներն ազգային օրենսդրության համաձայն 2) Պետք է ապահովել, որ համապատասխան դրույթներ նախատեսվեն փորման կամ շինաշխատանքների ընթացքում հայտնաբերված գտածոների կամ այլ «պատահական բացահայտումների գրանցման», պատկան մարմիններին տեղյակ պահելու ու այդ կարգի բացահայտումների պարագայում աշխատանքների հետաձգման կամ ընթացքի փոփոխման վերաբերյալ
Դ. Հողի ձեռքբերում	Հողի ձեռքբերման պլան/շրջանակ	1) Եթե հողի սեփականագրվում չէր ակնկալվում, սակայն անհրաժեշտություն է ի հայտ եկել, կամ եթե օրինական ու ոչ օրինական օգտագործողների համար հողի հասանելիության սահմանափակում չէր ակնկալվում, սակայն կարող է տեղի ունենալ, անհրաժեշտ է անհապաղ խորհրդակցել ՀԲ-ի առաջադրանքի թիմի ղեկավար: 2) Իրականացվում է հողի ձեռքբերման պլանի/շրջանակի մասին հաստատված փաստաթուղթը (եթե ծրագրով դա պահանջվի)
Ե. Թունավոր նյութեր	ԱՊՆ տնօրինում	1) Եթե աշխատանքների վայրում ասբեսթ է հայտնաբերվում, այն պետք է հստակորեն մակնշվի որպես վտանգավոր նյութ 2) Երբ հնարավոր է, ասբեսթը պետք է պատշաճ կերպով մեկուսացվի, որպեսզի վտանգը նվազեցվի 3) Նախքան հանումը (եթե դա անհրաժեշտ է) ասբեսթը պետք է մշակվի խոնավացնող միջոցով՝ ասբեսթի փոշին նվազեցնելու համար 4) Ասբեսթի հետ աշխատանքն ու դրա հեռացումը պետք է իրականացվի հմուտ ու փորձառու մասնագետների կողմից 5) Եթե ասբեսթային նյութերը ժամանակավորապես պահեստավորվում են, ապա թափոնները պետք է ապահով կերպով փակ տարաների մեջ զետեղվեն ու դրանց վրա պետք է համապատասխան նշում կատարվի: Անվտանգության անհրաժեշտ միջոցներ պետք է ձեռնարկվեն տեղանքից դրանք չարտոնված կարգով հեռացնելը թույլ չտալու համար: 6) Վերջնական հեռացման վայրը բետոնապատվելու է լրացուցիչ պաշտպանիչ շերտ ապահովելով և համակարգվելու է տեղական իշխանությունների հետ: 7) Հանված ասբեսթը չի կարող վերաօգտագործվել

ԱՇԽԱՏԱՆՔ	ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ/ՊԱՐԱՄԱՆՏՐ	ՄԵՆԱԳՏՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՍՏՈՒԳԱՑԱՆԿ
	Թունավոր/վտանգավոր թափոնների տնօրինում	1) Բոլոր վտանգավոր/թունավոր թափոնները ժամանակավորապես պահեստավորեք ապահով տարաների մեջ՝ համապատասխան նշում կատարելով դրանց բաղադրության, առանձնահատկությունների ու տնօրինման մասին 2) Վտանգավոր նյութերի տարաները պետք է տեղակայվեն այնպիսի տարայի մեջ, որը պաշտպանված է կաթոցներից, որպեսզի արտահոսք ու լուծազատում չլինի 3) Թափոնները պետք է փոխադրվեն համապատասխան լիցենզիա ունեցող փոխադրողների կողմից ու հասցվեն այդ թափոնները թնօրինող լիցենզավորված կառույց 4) Թունավոր բաղադրիչներով ներկեր կամ լուծիչներ կամ կապարային հիմքով ներկեր չեն կարող գործածվել
2. Ազդեցության ենթարկված անտառներ, ճահճային տարածքներ և/կամ պահպանվող տարածքներ	Պաշտպանության միջոցառումներ	1) Բնաշխարհը, ճահճային տարածքները, պահպանվող տարածքները, որոնք գտնվում են աշխատանքների վայրի անմիջական հարևանությամբ չպետք է վնասվեն ու շահագործվեն։ Անձնակազմին խստով կարգելվի զբաղվել որսով, սնունդ հայթայթելով, ծառահատմամբ կամ այլ վնասակար գործունեությամբ 2) Աշխատանքների վայրի անմիջական հարևանությամբ գտնվող խոշոր ծառերի հաշվառում ու գրանցում կկատարվի, խոշոր ծառերին համապատասխան նշում կարվի, դրանք ցանկապատի մեջ կառնվեն, միջոցներ կծեռնարկվեն դրանց արմատային համակարգը չվնասելու ու ծառերը պաշտպանելու ուղղությամբ 3) մաքրման ենթակա բուսականությունը պետք է հետազոտվի տեսակային կազմի համար, և պետք է խուսափել Կարմիր գրքում ներառված ցանկացած տեսակներից։ 4) Հարակից ճահճային տարածքներն ու գետ/գետակները պետք է պաշտպանվեն շինահրապարակի արտահոսքերից՝ Էռզիայի ու Նստվածքների կանխման համապատասխան միջոցներով, որոնք ներառում, սակայն չեն սահմանափակվում հարդի հակերով ու տիղմի պատնեշներով 5) Հարակից տարածքներում որևէ տեղ հող վերցնելու համար փոսեր փորել, բարիատել կամ որպես աղբավայր օգտագործել առանց համապատասխան լիցենզիայի չի թույլատրվում, հատկապես պաշտպանվող տարածքներում
Է. Կենսաբազմազանության վրա ազդեցություն	Բուսական աշխարհ	Ա)Նվազագույնի հասցնել ազդեցությունները բույսերի վրա՝ պլանավորելով և իրականացնելով հողային աշխատանքների մեծ մասը բուսականության ակտիվ շրջանից դուրս (եթե շինարարական աշխատանքները պետք է կատարվեն բնական լանդշաֆտների ներսում կամ մոտակայքում)։ Բ) Խստորեն վերահսկել բուսականության մաքրումը վերանորոգված գծերի երկայնքով՝ կանխելու նշված տառերով դուրս ազդեցությունները։ Գ) մաքրման ենթակա բուսականությունը պետք է հետազոտվի տեսակային կազմի համար, և Կարմիր Գրքում ներառված ցանկացած տեսակներից պետք է խուսափել։ Դ) Ընտրված տեսակների պահպանման և գոյատևման երկարաժամկետ միջոցառումները պետք է նախատեսվեն և գնահատվեն ծրագրի նախագծում։
	Կենդանական աշխարհ	Ե) Նվազեցնել կենսամիջավայրերի խախտումը՝ շինարարական աշխատանքները սահմանափակելով երթուղային միջանցքով։ Պատշաճ կերպով արգելել մեքենաների/տեխնիկայի տեղաշարժը և շինարարական նյութերի/թափոնների անխնամ տեղադրումը նախատեսվող տարածքից դուրս։ 2) Հողային աշխատանքների ժամանակացույց պետք է մշակվի, որպեսզի կանխվի այդ աշխատանքների իրականացումը

ԱՇԽԱՏԱՆՔ	ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ/ՊԱՐԱՄԱՆԵՐ	ՄԵՆԱԳՏՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՍՏՈՒԳԱՑԱՆԿ
		Կենդանիների ծմբռային հանգստի և բազմացման ընթացքում:
Ը. Բժշկական թափոնների հեռացում	Բժշկական թափոնների տնօրինման ենթակառուցվածք	1) Կապալառուն ազգային կանոնակարգերի համաձայն ապահովում է, որ նոր կառուցված և/կամ վերակառուցված բուժաստատությունների ընթացքում ունենան բժշկական թափոնների տնօրինման ու օգտահանումը համապատասխան ենթակառուցվածքներ իրականացվի չափորոշիչների համաձայն, որոնք ներառում են, սակայն չեն սահմանափակվում հետևյալով. Առանձնացված բժշկական թափոնների տնօրինման հատուկ հարմարություններ (այդ թվում՝ սուր արագաներ, մարդկային հյուսվածքներ կամ մարմնի հեղուկներ) մնացած թափոններից/աղբից առանձին 2) Բժշկական թափոնների առանձին պահեստավորման հարմարություններ 3) Եթե տեղում մշակման աշխատանքներ են նախատեսվում, ապա թափոնների հեռացման համապատասխան տարբերակների առկայություն ու գործարկում Եթե գործունեությունը ներառում է բուժման գործընթաց, ապա պետք է առկա լինեն հեռացման համապատասխան տարբերակներ, ներառյալ պայմանավորվածություններ բժշկական թափոնների մշակման համար լիցենզավորված համապատասխան կազմակերպության հետ:
Ը. Երթևեկության ու հետիոտների անվտանգություն		1) Կապալառուն ազգային կանոնակարգերի համաձայն ապահովում է շինահրապարակի անվտանգությունն ու շինարարությանն առնչվող երթևեկության կարգավորումը: Սա ներառում է, սակայն չի սահմանափակվում հետևյալով. 2) Ցուցանակների, նախազգուշական նշանների, արգելափակոցների ու երթևեկության ուղղությունների շեղումները ցույց տվող նշանների տեղադրում. Շինահրապարակը հստակ տեսանելի կլինի և հանրությունը նախազգուշացված կլինի հնարավոր վտանգների մասին 3) Երթևեկության կառավարման համակարգ ու անձնակազմի ուսուցում, հատկապես շինահրապարակ մուտք գործելու ու մոտակայքում խիտ երթևեկության դեպքերի պարագայում. Հետիոտների համար ապահով անցումների ապահովում այն վայրերում, որտեղ շինարարության հետ կապված երթևեկությունը անհարմարություններ է ստեղծում 4) Աշխատաժամերի համապատասխանեցում տեղի երթևեկության օրինաչափություններին, օրինակ՝ պիկ ժամերին կամ անասունների անցնելու ժամերին խուսափել փոխադրումների մեծ ծավալներից 5) Շինահրապարակում երթևեկության ակտիվ կարգավորում ուսուցանված ու տեսանելի աշխատակիցների կողմից՝ հանրության ապահով անցումն ապահովվելու համար 6) Վերանորոգման աշխատանքների ընթացքում ապահով ու շարունակական հասանելիության ապահովում դեպի գրասենյակային տարածքներ, խանութներ ու տներ, եթե շենքը շարունակում է հասարակության համար բաց մնալ:
Թ.Երրգիայի վերահսկում		- Լանջերի պաշտպանությունը ձեռք է բերվում ափերի խտացման, կարևոր հատվածներում քարերով ամրացման կամ բուսական կայունացման միջոցով: - Հողի բուսաշերտը հեռացնել և պահել՝ հետագայում տարածքի վերականգնման համար օգտագործելու համար - Ավելորդ նյութերն օգտագործել դեգրադացված տարածքների վերականգնման նպատակով:

ԱՇԽԱՏԱՆՔ	ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ/ՊԱՐԱՄԱՆՏՐ	ՄԵՆԱԳՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԱՏՈՒԳԱՑԱՆԿ
Ժ.Աղստև և Վարարակն գետերի պահպանություն	Պղտորություն Աղտոտվածություն	1) Գետերի և/կամ գաբիոնների երկայնքով ափերի երկայնքով Նստվածքային թակարդներ՝ Էրոզիայի ենթարկված Նստվածքները գտելու համար. 2) Էրոզիայի դեմ պայքարի միջոցներ, վերը նշվածի համաձայն 3) Տրանսպորտային միջոցների և մեքենաների սպասարկումն արգելվում է ջրային մարմինների անմիջական հարևանությամբ. 4) Տրանսպորտային միջոցների և սարքավորումների տեխնիկական սպասարկումն ու լիցքավորումը պետք է իրականացվեն հատուկ անթափանց հատակով և արտահոսքերը կանխարգելող տարածքում՝ եթե դրանք տեղի ունենան: 5) Համաձայնագրեր լիցենզավորված ընկերությունների հետ, եթե այդպիսիք կան, նավթամթերքներով ներծծված թափոնների յուղերի և ավազի/խիճի հեռացման և մշակման/ախտահանման համար: 6) Արգելել շինարարական թափոնների, քիմիական կամ վտանգավոր նյութերի արտահոսքը գետ: 7) Վարարումների ռիսկի կառավարման համար պետք է օգտագործվեն տեղական լուծումներ և իրականացվեն տեղական իշխանությունների և կարգավորողների հետ խորհրդակցելով և համակարգելով: 8) Վերականգնման աշխատանքների ընթացքում խուսափել ինվազիվ բույսերի տեսակներից: 9) Նվազագույնի հասցնել շինարարությունը խոցելի տարածքներում ընտրելով համապատասխան վայրեր կամուրջների համար: 10) Օգտագործել այնպիսի շինարարական տեխնիկա, որոնք սահմանափակ ազդեցություն կունենան ջրային միջավայրերի և շրջակա լանդշաֆտի վրա:
Ի. Զպայթած զինամթերքի (ԶՊԶ) ռիսկ	Վտանգ մարդու առողջության և անվտանգության համար	Ցանկացած պեղման աշխատանքների մեկնարկից առաջ Կապալառումն պետք է ստուգի, որ շինարարական տարածքը ստուգվել և մաքրվել է համապատասխան մարմինների կողմից չպայթած զինամթերքի վերաբերյալ:
Լ. Սոցիալական ռիսկի կառավարում	Հանրային կապերի կառավարում	1) Նշանակել տեղական կապի անձ, որը պատասխանատու է տեղական բնակչության հետ կապի և հարցումների/բողոքների ստացման համար: 2) Ներդնել ԲՄ և պահպանել ԲՄ մատյան բոլոր ազդակիր համայնքներում և շինհրապարակներում: 3) Խորհրդակցել տեղական համայնքների հետ՝ արտաքին աշխատուժի և տեղական բնակչության միջև հնարավոր հակամարտությունները բացահայտելու և ակտիվորեն կառավարելու համար: 4) Բարձրացնել տեղական համայնքի իրազեկվածությունը սեռական ճանապարհով փոխանցվող հիվանդությունների ռիսկերի մասին, որոնք կապված են արտաքին աշխատուժի առկայության հետ և ներառել տեղական համայնքներին իրազեկման միջոցառումներում: 5) Ոռոգման սեզոնից հետո պլանային աշխատանքները հնարավորության սահմաններում՝ ծառայության խափանումներից խուսափելու/նվազագույնի հասցնելու համար: Տեղի բնակչությանը տեղեկացնել շինարարության և աշխատանքային գրաֆիկների, ծառայությունների ընդհատումների, երթևեկության շրջանցման երթուղիների և ավտոբուսի ժամանակավոր երթուղիների, պայթեցման և քանդման մասին, ըստ անհրաժեշտության: 6) Սահմանափակել շինարարական աշխատանքները գիշերային ժամերին: Անհրաժեշտության դեպքում ուշադիր պլանավորել գիշերային աշխատանքը և նախօրոք տեղեկացնել տուժած համայնքին: 7) Պատշաճ կերպով սահմանազատել և ցանկապատել

ԱՇԽԱՏԱՆՔ	ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ/ՊԱՐԱՄԱՆՏՐ	ՄԵՂԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՍՏՈՒԳԱՑԱՆԿ
		աշխատավայրը: 8) Մշակովի հողատարածքներում կամ որևէ տեսակի մասնավոր սեփականությունում շինանյութերի և թափոնների ժամանակավոր պահեստավորում չիրականացնել: 9) Տարածքներ հատկացնել շինանյութերի և թափոնների ժամանակավոր պահպանման համար, որպեսզի չխոչընդոտվի երթևեկության և հետիոտների ազատ տեղաշարժին: 10) Կապալառուի կողմից պատահական վնասները վերականգնվում են/վերականգնվում:
	Աշխատանքի կառավարում	1) Հնարավորության սահմաններում չտեղադրել աշխատանքային ճամբարներ տեղական համայնքներին մոտ: 2) Տեղորոշել և գործարկել աշխատողների ճամբարները՝ խորհրդակցելով հարևան համայնքների հետ: 3) Հնարավորության սահմաններում հավաքագրել ոչ հմուտ կամ կիսահմուտ աշխատողների տեղական համայնքներից, այդ թվում՝ կանանց: Որտեղ և երբ հնարավոր է, պետք է տրամադրվի աշխատողների հմտությունների վերապատրաստում՝ տեղական բնակչության մասնակցությունը բարձրացնելու համար: 4) Աշխատանքի վայրում ապահովել համապատասխան սանիտարական պայամներ (զուգարաններ և լվացվելու տարածքներ) տաք և սառը հոսող ջրի, օճառի և ձեռքի չորացման սարքերի համապատասխան միջոցներով: Ստեղծել ժամանակավոր սեպտիկ հորով համակարգ ցանկացած բնակելի աշխատանքային ճամբարի համար՝ առանց մոտակա ջրահոսքերի աղտոտման: 5) Բարձրացնել աշխատողների իրազեկվածությունը տեղի բնակչության հետ ընդհանուր հարաբերությունների կառավարման վերաբերյալ, սահմանել վարքագծի կանոններ՝ համահունչ միջազգային պրակտիկային և խստորեն կիրառել դրանք՝ ներառյալ աշխատողներին աշխատանքից ազատելը և համապատասխան մասշտաբի ֆինանսական տույժերը:

ՄԱՍ Դ: ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՄԱՆ ՊԼԱՆ

Աշխատանք	Ո՞րն է	Աշխատանք	Ո՞րն է	Աշխատանք	Ո՞րն է	Աշխատանք
ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈԻԼ (այս բաժինը լրացնելու համար օգտվեք ստորև ներկայացվող տեղում մոնիթորինգի անցկացման ստուգացանկից)						
1.						
2.						
ո.						
ՇԱՅԱԳՈՐԾՄԱՆ ՓՈԻԼ						
1.						
2.						
ո.						

Հավելված 6 Դաշտային բնապահպանական և սոցիալական մշտադիտարկման ձևաչափ

Գտնվելու վայրը					
Կապալառուի անվանումը					
Վերահսկողի անվանումը					
Տեղայցի ամսաթիվը					
Շինարարական աշխատանքների կարգավիճակը					
Ստուգման ենթակա փաստաթղթեր ու աշխատանքներ	Կարգավիճակ				
	Այո	Մասամբ	Ոչ	Կիրառելի չէ	
Կապալառուն ունի բնական պաշարներ արդյունահանելու լիցենզիա					
Կապալառուն ունի բետոնի/ասֆալտի գործարան շահագործելու թույլտվություն					
Կապալառուն ունի համաձայնագիր թափոնների վերջնական հեռացման վերաբերյալ					
Կապալառուն ունի համաձայնագիր ծառայություն մատուցողի հետ տարածքից կենցաղային աղբը հեռացնելու վերաբերյալ					
Շինհրապարակը ցանկապատված է ու համապատասխան նախագգուշացնող նշաններն ամրացված են					
Աշխատանքները չեն խոչընդոտում հետիոտների տեղաշարժին ու մեքենաների երթևեկությանը, կամ ժամանակավոր այլընտրանքային ճանապարհ է ապահովված					
Աշխատանքային ժամերի պահանջներին հետևում են					
Շինարարական տեխնիկան ու սարքավորումները սարքին տեխնիկական վիճակում են (չկան ավելորդ արտանետումներ ու					

աղմուկ, վառելիքի կամ յուղերի արտահոսք)					
Շինանյութերն ու թափոնները տեղափոխվում են ծածկված թափքով մեքենաներով					
Չափից դուրս փոշոտ աշխատանքների պարագայում շինհրապարակը ջրվում է					
Կապալառուի ճամբարը կամ հենակետը ցանկապատված է. նախատեսված են թափոնների ժամանակավոր պահեստավորման ու մեքենաների/տեխնիկայի տեխսպասարկման տեղեր					
Կապալառուի հենակետում կա ջրամատակարարում և սանհանգույց					
Կապալառուի հենակետում կան առաջին օգնության և հրշիջման փաթեթներ					
Աշխատողները կրում են համազգեստ ու համապատասխան պաշտպանական արտահագուստ՝ ըստ տեխնոլոգիական գործընթացի (ձեռնոցներ, սաղավարտներ, շշուղիները պաշտպանող դիմակներ, ակնոցներ և այլն)					
Մեքենաների ու սարքավորումների տեխսպասարկման ու վառելիք լցնելու տեղերում կա անթափանց ծածկոց՝ վթարային կամ շահագործման արտահոսքերից զերծ պահելու համար					
Մեքենաներն ու սարքավորումները լվացվում են բնական ջրի աղբյուրներից հեռու ու այնպես, որ այդ հեղուկը չթափվի/չհոսի դեպի բնական ջրային միջավայր					
Շինարարական աղբը թափվում է բացառապես այդ նպատակի համար նախատեսված վայրերում					
Բնական շինանյութերի արդյունահանումը տեղի է ունենում լիցենզիայում նշված պայմանների խստիվ պահպանմամբ					
Ավելորդ նյութերը կամ փորման աշխատանքների ժամանակ					

հանված հողը առանձին պահվում են, հետագայում ետլիցքի ու տեղանքը նախկին տեսքի վերադարձնելու համար՝ ըստ անհրաժեշտության					
Աշխատանքները կասեցվել են պատահական գտածոներ հայտնաբերելու դեպքում և մշակութային ժառանգության համար պատասխանատու մարմինները իրազեկվել են այդ մասին					
Ֆիզիկական աշխատանքների ավարտից հետո տեղանքի ու կապալառուի հենակետը մաքրվել են, տարածքը բարեկարգվել է՝ շրջապատի հետ ներդաշնակ					
Բողոքների լուծման տեղեկատվությունը հասանելի է ազդակիր համայնքին (վահանակ, թերթիկներ և այլն)					
Վարվում է Բողոքների գրանցամատյան, բողոքները գրամցվում են					
Պատահական վնասները հասցված կապալառուի կողմից վերացվել են					
Տարաբնակեցման ազդեցությունների առկայության դեպքում փոխհատուցումները տրվել են մինչև շինարարական աշխատանքների մեկնարկը					

**Հավելված 7 Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման
շրջանակի իրականացման նախնական կողմնորոշիչ արժեք**

Գործողություն	Ցուցային արժեք (ԱՄՆ դոլար)	Նշումներ
Շահակիրների հետ քննարկումներ և ներգրավվածություն ԲՍԿԾ-ի համար	-	Նախատեսվող ծախսերը ներառված են ՇՆՊ-ի բյուջեում:
Տեղական ՇՄԱԳ փորձաքննություն և դրական եզրակացության ստացում	-	5 նախատեսված ենթաձեռնարկներից 3-ն արդեն ստացել են փորձաքննության դրական եզրակացություն, իսկ մնացած 2-ի համար դա պարտադիր չէ ըստ ազգային օրենսդրության:
Յուրաքանչյուր ենթաձեռնարկի համար նախագծային կազմակերպության կողմից ԲՍ գործիքների պատրաստում	2000	Ներառում է 5 ենթաձեռնարկի համար ԲՍԿՊ փաստաթղթի պատրաստում:
Շահակիրների ներգրավվածություն և հանրային քննարկումներ ենթաձեռնարկների տեղանքին հատուկ ԲՍ գործիքների վերաբերյալ:	-	Նախատեսվող ծախսերը ներառված են ՇՆՊ-ի բյուջեում:
Կապալառուների հետ քննարկումներ և կարողությունների զարգացում յուրաքանչյուր ենթաձեռնարկի տեղանքի ԲՍԿՊ-ի հետ կապված:	-	Նախատեսվող ծախսերը ներառված են ՇՆՊ-ի բյուջեում:
Հանրային քննարկումներ ենթաձեռնարկի ԲՍ փաստաթղթերի / գործիքների վերաբերյալ	-	Նախատեսվող ծախսերը ներառված են ՇՆՊ-ի բյուջեում:
ԲՍ մեղմացնող միջոցառումներ 5 ենթաձեռնարկների համար՝ 18 ամսվա ընթացքում (օր.՝ ԱՊՄ, տարածքի ջրցանման աշխատանքներ, ցանկապատում և տարածքի սահմանազատում և այլն)	122400	Բնապահպանական, անվտանգության և սոցիալական միջոցառումները հաշվարկվել են ենթաձեռնարկի ընդհանուր շինարարական արժեքի 3%-ի չափով: Միջոցառումների ճշգրիտ արժեքները կհաստատվեն վերջնական նախագծերի հիման վրա և կներառվեն շինարարության ընդհանուր արժեքի մեջ:
ՀՏՁՀ-ի ԲՍ մասնագետների ամսական մշտադիտարկում	17000	Գումարը հաշվարկված է 5 ենթաձեռնարկների համար 18 ամսվա կտրվածքով:
Վերահսկողություն, մշտադիտարկում և հաշվետվություն	6000	Ծախսը հաշվարկված է 5 ենթաձեռնարկների համար 18 ամսվա կտրվածքով (Աղավաճոր, Դվինի թանգարան, Ջերմուկի ջրվեժի բարելավում, Դաշտադեմի թանգարանի նորոգում, Գորիս՝ Սերո Խանգադյան տուն-թանգարան):

ԲՍԱԱ տարեկան վերապատրաստում և կարողությունների զարգացում Ծրագրի կապալառուների և խորհրդատուների համար:	-	Նախատեսվող ծախսերը ներառված են ՇՆՊ-ի բյուջեում:
Աղբի տեղափոխում աղբավայր	56100	Միջինացված արժեքը 5 ենթածրագրերի համար:
Ընդհանուր արժեք (ԱՄՆ դոլար)	203,500	Արժեքի հաշվարկը հիմնված է Ծրագրի ուժի մեջ մտնելուց հետո առաջին 18 ամիսների ընթացքում 5 ենթածրագրերի գնումների պլանի վրա:

Հավելված 8. Շրջակա միջավայրի և սոցիալական մեղմացնող միջոցառումների պլանի մատրիցա

Ծրագրի փուլ	ԲՍ ռիսկեր / ազդեցություններ	Մեղմացնող միջոցառումներ	Մշտադիտարկման հաճախականությունը	Պատասխանատու կառույց
Նախքան շինարարական աշխատանքները	Հողերի ձեռքբերման և վերաբնակեցման խնդիրներ	Իրականացնել հողերի ձեռքբերման և տարաբնակեցման գործընթացը տարաբնակեցման շրջանակի (ՏՇ) համաձայն: Անհրաժեշտության դեպքում ապահովել փոխհատուցում և կենսապահովման միջոցների վերականգնում:	Նախքան շինաշխատանքները	ՀՏՀՀ, ՏԻՄ
	Շահակիրների ներգրավում	Իրականացնել շահակիրների ներգրավման պլանին համապատասխան միջոցառումները, կազմակերպել հանրային քննարկումներ և իրապարակել նախագծի վերաբերյալ տեղեկատվությունը: Implement	Նախքան շինաշխատանքները	ՀՏՀՀ, Համայնքային ներկայացուցիչներ
Շինարարության փուլ	Օդի աղտոտում (փոշի, արտանետումներ տեխնիկայից)	Ձրցանում, տրանսպորտային միջոցների և տեխնիկայի կանոնավոր սպասարկում, ցածր արտանետումներով	Կանոնավոր կերպով	Կապալառու

Ծրագրի փուլ	ԲՍ ռիսկեր / ազդեցություններ	Մեղմացնող միջոցառումներ	Մշտադիտարկման հաճախականությունը	Պատասխանատու կառույց
		տեխնիկայի կիրառում:		
	Ջրային աղտոտում (արտահոսքեր, նստվածքներ, տիղմեր)	Վտանգավոր նյութերի պատշաճ պահեստավորում, նստվածքների թակարդների և մեղմացնող միջոցառումների կիրառություն:	Շաբաթական	Կապալառու
	Հողի աղտոտում (յուղային արտահոսքեր, վտանգավոր թափոններ)	Վտանգավոր թափոնների պատշաճ հեռացում	Շաբաթական	Կապալառու
	Աշխատանքային առողջություն և անվտանգություն	Տարածքում կանոնավոր ստուգումների իրականացում	Ամսական	Կապալառու, ՀՏՀՀ
	Համայնքային առողջություն և անվտանգություն	Շինարարական տեղանքներում տեղադրել ցուցանակներ, անվտանգության արգելապատնեշներ և ձեռնարկել երթևեկության կարգավորման միջոցներ	Շաբաթական	Կապալառու
	Թափոնների կառավարում	Տեղանքի համար մշակել Թափոնների կառավարման պլան (ԹԿՊ) և ապահովել շինարարական թափոնների պատշաճ հեռացումը	Շաբաթական	Կապալառու, ՀՏՀՀ
	Կենսաբազմազանության և մշակութային ժառանգության վրա ազդեցություններ	Հետևել պատահական գտածոների ընթացակարգին, խուսափել զգայուն բնապահպանական տարածքներից.	Ըստ պահանջի	Կապալառու, ՀՏՀՀ, ԿԳՄՍ
Մշտադիտարկում և հաշվետվություն	Կանոնավոր ԲՍ համապատասխանության աուդիտ	Պարբերաբար անցկացնել բնապահպանական և սոցիալական գնահատումներ:	Կիսամյակային	ՀՏՀՀ, ՀԲ

Հավելված 9 Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակի նախագծի վերաբերյալ իրականացված հանրային քննարկման արձանագրություն

Պետական մարմինների և մարզային վարչակազմերի համար կազմակերպված հանրային քննարկման արձանագրություն (1-ին փուլ)

ՉՄԵ ծրագրի Բնապահպանական և սոցիալական գործիքների վերաբերյալ քննարկումը կազմակերպվել է ՀՏՀ-ի կողմից՝ համագործակցելով ՉԿ-ի հետ: Քննարկման նպատակն էր ապահովել թափանցիկություն և ներառականություն բնապահպանական և սոցիալական գործիքների մշակման գործընթացում՝ ներգրավելով հիմնական շահակիրներին բաց երկխոսության մեջ:

Քննարկումը հարթակ էր պետական կառավարման մարմինների, մարզային վարչակազմերի, հասարակական կազմակերպությունների, ակադեմիական հաստատությունների և այլ շահագրգիռ կողմերի ներկայացուցիչների համար՝ ուսումնասիրելու և քննարկելու ՉՄԵ-ի համար մշակված բնապահպանական և սոցիալական փաստաթղթերի նախագծերը՝ Համաշխարհային բանկի ԲՄԾ-ի և Հայաստանի ազգային օրենսդրության պահանջների համաձայն:

Քննարկման ընթացքում մասնակիցներին ներկայացվեցին ծրագրի նպատակները, բաղադրիչները, ինչպես նաև բնապահպանական և սոցիալական ռիսկերի ու ազդեցությունների կառավարման առաջարկվող մոտեցումները: Հավաքագրվեց կառուցողական հետադարձ կապ և առաջարկություններ՝ բնապահպանական և սոցիալական գործիքների որակը, կիրառելիությունը և սեփականության զգացումը բարձրացնելու համար՝ ապահովելով դրանց արդյունավետ ինտեգրումը ծրագրի իրականացման ընթացքում և ապագա տարածքային զարգացման նախաձեռնություններում: Բնապահպանական և սոցիալական գործիքները, ինչպես նաև քննարկմանը մասնակցելու հրավերները նախապես ներկայացվել էին համապատասխան կառույցներին: Ստորև ներկայացված են անցկացված հանրային քննարկման մանրամասները:

Ամսաթիվ՝ 25 փետրվարի, 2025 թ.

Ժամ՝ 14:00 (Երևանի ժամանակով)

Վայր՝ ՀՏՀ գրասենյակ, Երևան, Ուլնեցի փողոց 31/1

Մասնակիցներ՝ պետական մարմիններ, մարզային վարչակազմեր, հասարակական կազմակերպություններ, գիտակրթական հաստատություններ, ՀՏՀ աշխատակազմ:

Մասնակիցների ընդհանուր թիվը՝ 17, որոնցից 8 կին և 9 տղամարդ:

Օրակարգ.

1. Բացման և ողջույնի խոսք
2. ՉՄԵ ծրագրի ներկայացում
3. Բնապահպանական և սոցիալական գործիքների ներկայացում
4. Շահակիրների կարծիքներ և քննարկում
5. Հաջորդ քայլեր և ամփոփիչ խոսք

1. Բացման և ողջույնի խոսք

Քննարկումը սկսվեց ՀՏՀ-ի Բնապահպանական և սոցիալական բաժնի ղեկավար տիկին Քնարիկ Գրիգորյանի ողջույնի խոսքով: Նա ներկայացրեց քննարկման նպատակները՝ կարևորելով թափանցիկությունը, շահագրգիռ կողմերի ներգրավվածությունը և նրանց արձագանքները ծրագրի բնապահպանական և սոցիալական գործիքներում ներառելու կարևորությունը: Տիկին Գրիգորյանը նաև ներկայացրեց ԲՄԾ-ի, որը լինելու է նաև Համաշխարհային բանկի և ՀՀ կառավարության միջև վարկային համաձայնագրի բաղկացուցիչ մասը:

2. Ծրագրի ներկայացում

ՉԿ-ի ներկայացուցիչ տիկին Անահիտ Վոսկանյանը ներկայացրեց ծրագրի նպատակներն ու բաղադրիչները: Նա մասնակիցներին տեղեկացրեց կլաստերների ընտրության չափանիշների մասին, ինչպես նաև բացատրեց ԿԶԴ-երի մշակման գործընթացը: Տիկին Վոսկանյանը նշեց, որ ԿԶԴ-երի

Նախագծերը կփոխանցվեն նպատակային մարզերի վարչակազմերին և համայնքներին՝ առաջարկներ և դիտողություններ հավաքագրելու համար: Նաև ընդգծեց, որ ԶԿ-ն մարզերում կհայտարարի Նախորդ ՏՏԵԶ ծրագրի ավարտը և ՉՄԵԾ-ի պաշտոնական մեկնարկը:

3. ԲՍ գործիքների ներկայացում

ՀՏԶՅ սոցիալական մասնագետ տիկին Վարդանյանը և ՀՏԶՅ շրջակա միջավայրի մասնագետ տիկին Գաբրիելյանը ներկայացրեցին ծրագրի բնապահպանական և սոցիալական փաստաթղթերի ամբողջ փաթեթը՝ ներառյալ.

- Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակը (ԲՍԿՇ)
- Շահակիրների ներգրավման ծրագիրը (ՇԿԴ)
- Տարաբնակեցման շրջանակը (ՏՇ)
- Աշխատողների կառավարման ընթացակարգերը (ԱԿԸ)
- Բնապահպանական և սոցիալական հանձնառությունների պլանը (ԲՍՀԴ)

Նրանք ներկայացրեցին հիմնական բնապահպանական և սոցիալական ռիսկերը, առաջարկվող մեղմացման միջոցառումները, շահակիրների նույնականացումը, ներգրավման մեթոդներն ու միջոցառումները, վերաբնակեցման հնարավոր ռիսկերը և ազդեցությունները, շահառուների իրավունքներն ու հատուցումների ձևերը, ինչպես նաև աշխատանքի առողջության և անվտանգության (ԱՎԱ) հետ կապված ռիսկերը և դրանց նվազեցման միջոցառումները: Ներկայացվեց նաև, թե ինչպես են գործիքները ինտեգրվելու մրցութային փաթեթներում, ինչպես կլինի Նախագծերի աշխատանքների վերահսկումն ու մշտադիտարկումը՝ ՀԲ ԲՍՍ-ների և ՀՀ օրենսդրության պահանջներին համապատասխան:

4. Շահագրգիռ կողմերի կարծիքներ և քննարկում

Շահակիրներին առաջարկվեց ներկայացնելու իրենց առաջարկները, հարցերը և մտահոգությունները: Ստորև ներկայացված են բարձրացված հիմնական հարցերը:

Հարցեր.

1. *Քանի որ փոքր և միջին ձեռնարկությունները (ՓՄՁ) նույնպես դիտարկվում են որպես շահառուներ, ինչպե՞ս են դրանք ազդում ծրագրի վրա և ի՞նչ օգուտ կստանան: (Սյունիքի մարզպետարան)*

Պատասխան (ՀՏԶՅ). Նախատեսվում է իրականացնել մասնավոր ներդրումային ծրագրեր, որոնք կխթանեն բիզնեսի զարգացումը: Փոքր և միջին ձեռնարկությունները կօգտվեն զբոսաշրջիկների հոսքի աճից, իսկ վերականգնված և բարելավված ենթակառուցվածքները կնպաստեն տեղական բիզնեսի զարգացման համար բարենպաստ պայմանների ձևավորմանը:

2. *Հնարավո՞ր է արդյոք նմանատիպ ծրագրերը համադրել համայնքների սուբվենցիոն ծրագրերի հետ: (Տավուշի մարզպետարան)*

Պատասխան (ԶԿ): Բոլոր սուբսիդիայի ենթակա ծրագրերը դիտարկվում են ՏՀ-ի կողմից, սակայն առայժմ իրականացվող կամ ծրագրվող ծրագրերի հետ համընկնող դեպքեր չեն եղել:

3. *Համայնքը ներկայացնում է 5-ամյա զարգացման ծրագիր. արդյո՞ք այդ ծրագրում կա նոր հանձնված օբյեկտի սպասարկման գիծ: (WWF Armenia)*

Պատասխան (ՀՏԶՅ): Շահագործման և պահպանման (O&M) պլանները կզարգացվեն ենթածրագրերի հետ մեկտեղ: Դրանք կհաստատվեն ՇՀՀՀ-ի կողմից և կստորագրվեն համայնքի կողմից՝ մինչև շինարարական աշխատանքների մեկնարկը: Այս քայլը կօգնի համայնքներին ճիշտ պլանավորել բյուջեն և կարողությունները՝ ապահովելով ծրագրի կայուն արդյունքները:

4. *Արդյո՞ք կա համայնքների կարողությունների զարգացման բաղադրիչ, օրինակ՝ վերապատրաստումներ: (WWF Armenia)*

Պատասխան (ԶԿ): Ծրագիրը ներառում է «փափուկ» բաղադրիչ՝ ընդարձակ վերապատրաստումներով, որոնց շրջանակում կքննարկվի նաև բարձրացված հարցը:

5. *Որքա՞ն է տևում Հետադարձ կապի և բողոքների լուծման մեխանիզմը: Օրինակ՝ ենթակառուցվածքի հանձնումից հետո մոտ 3 տարի անց առաջացող խնդիրների լուծման համար ի՞նչ մեխանիզմ է գործում, և ո՞ւմ պետք է դիմել:*

Պատասխան (ՅՏԶ): Ենթակառուցվածքների վերականգնումից կամ կառուցումից հետո երաշխիքային ժամանակահատվածում շինարարական որակի հետ կապված բողոքները կարող են ներկայացվել ՅՏԶ-ին: Սակայն հանձնումից մոտ 3 տարի անց բողոքները կարող են ներկայացվել մարզպետարանների, համայնքների և ոլորտային նախարարությունների թե՛ գծերի միջոցով:

6. Ու՞մ հետ է իրականացվում Դիլիջանի կլաստերի տարածքի ընտրության վերաբերյալ համակարգումը: Պատասխան (ԶԿ): Դիլիջանի կլաստերի կոնցեպտը մշակման փուլում է: Վարձվել են խորհրդատուներ, իրականացվել են տարածքային ուսումնասիրություններ և հետազոտություններ: Ստացված տվյալների հիման վրա խորհրդատվական կազմակերպությունը կատարել է տեղանքի ընտրություն: Ուսումնասիրությունների շրջանակներում նախատեսվում է իրականացնել ֆոկլուս խմբային քննարկումներ և շահագրգիռ կողմերի ու շահառուների հետ խորհրդակցություններ:

7. Արդյո՞ք ենթածրագրերի ազդեցությունների դասակարգում է իրականացվում:

Պատասխան (ՅՏԶ): Այո՛: Ռիսկերի դասակարգումը կիրականացվի Համաշխարհային բանկի ԲՍՍ շրջանակի ուղեցույցներին համապատասխան: Շրջակա միջավայրի և սոցիալական սկրինինգը/դիտազննումը կսահմանի գնահատման պահանջվող մակարդակը: Գործողությունները կդասակարգվեն չորս ռիսկային մակարդակներում՝ Բարձր, Չգալի, Միջին և Ցածր: Յուրաքանչյուր կատեգորիայի նկարագրությունն ու դասակարգման ընթացակարգը մանրամասն ներկայացված են ԲՍԿԾ-ում:

8. Ինչպե՞ս կչափվի օդի աղտոտվածությունը:

Պատասխան (ՅՏԶ): Օդի աղտոտվածության չափումները կիրականացվեն բողոքների առկայության դեպքում: Այդ դեպքերում կապալառուն կիրականացնի փոշու մասնիկների չափումներ²¹:

Մասնակիցների առաջարկները գործիքների և ընթացակարգերի բարելավման վերաբերյալ.

Ա. Փաստաթղթերում «Անշարժ գույքի գնահատման գործունեություն» ձևակերպումը պետք է փոխարինել «Գնահատման գործունեություն» ձևակերպմամբ, քանի որ 2022 թ. հուլիսի 1-ից ուժի մեջ մտած օրենքը տարածվում է անշարժ և շարժական գույքի գնահատման գործունեության վրա, մինչդեռ նախկինում տարածվում էր միայն անշարժ գույքի գնահատման վրա: (ՀՀ կադաստրի կոմիտեի ներկայացուցիչ)

Համապատասխան ուղղումները կատարվել են:

Բ. Նախագծման փուլում անհրաժեշտ է ավելի սերտ համագործակցություն մարզային վարչակազմերի հետ: (Արարատի մարզպետարան)

Մարզային վարչակազմերը ճանաչվել են որպես շահագրգիռ կողմեր, և նրանց ներգրավվածությունը մեկնարկել է հենց այս խորհրդակցության ընթացքում: Ակնկալվում է սերտ համագործակցություն: Մասնավորապես նախատեսվում են մեկնարկային հանդիպումներ մարզերում, որոնց ընթացքում կներկայացվեն ենթածրագրերը: Ենթածրագրերը կարող են հաստատվել համայնքային խորհուրդների կողմից՝ բոլոր պահանջների և սպասարկման պարտավորությունների ներառմամբ: (Վայոց Ձորի մարզպետարան)

Գ. Ենթածրագրերը հիմնավորված կլինեն, եթե դրանք հաստատվեն համայնքային խորհուրդների կողմից:

Դ. Հանձնումից հետո երաշխիքային ժամանակահատվածը կարելի է երկարացնել մոտ 2–3 տարով, քանի որ 1 տարին բավարար չէ: (Շինարարության և ճարտարապետության ազգային համալսարան)
Առաջարկը կդիտարկվի Ծրագրի գործառնական ձեռնարկի մշակման ընթացքում:

5. Հաջորդիվ քայլեր և եզրափակիչ խոսք

²¹ ԲՍԿԾ-ի 6.4 բաժինը թարմացվել է՝ ներառելով օդի աղտոտվածության (PM), ինչպես նաև աղմուկի չափման վերաբերյալ դրույթներ:

Շակիրները տեղեկացվեցին, որ նրանց կողմից ներկայացված առաջարկներն ու դիտարկումները կվերանայվեն և, ըստ կիրառելիության, կընդգրկվեն վերջնական գործիքներում:

Վերանայված փաստաթղթերը կրկին կներկայացվեն շահակիրներին՝ լրացուցիչ կարծիքների և առաջարկների համար:

Խորհրդակցությունների գործընթացը կշարունակվի մարզերում իրականացվող նախագծի մեկնարկային հանդիպումների, համայնքներում անցկացվող հանրային լսումների, ազդեցության գոտում գտնվող բնակավայրերում քննարկումների, ինչպես նաև խոցելի խմբերի հետ իմաստալից քննարկումների միջոցով:

Հանդիպումը եզրափակվեց տիկին Գրիգորյանի փակման խոսքով, ով շնորհակալություն հայտնեց բոլոր մասնակիցներին նրանց արժեքավոր ներդրման համար և վերահաստատեց նախագծի շրջանակներում շրջակա միջավայրի և սոցիալական հարցերի պատասխանատու և արդյունավետ կառավարման հանձնառությունը:

Հանրային քննարկման արձանագրություններ, որոնք անցկացվել են կլաստերների տեղանքներում (երկրորդ փուլ)

Հանրային քննարկումների վայրերը, անցկացման օրերը և մասնակիցների թվաքանակը ներկայացված են ստորև.

Վայրը	Ամսաթիվ, Ժամ	Ընդհա նուր մասնա կիցներ ի քանակ	Կանա նց քանա կ	Մասնակից խմբեր	Նպատակային խմբեր
Դիլիջանի համայնքապետարան(Դիլիջան կլաստեր)	22 օգոստոս, 11:30	16	6	Համայնքից ներկայացուցիչներ, բնակիչներ	ՀԿ-ներ,
Արարատի մարզպետարան(Դվին կլաստեր)	26 օգոստոս, 10:00	22	14	Ներկայացուցիչներ համայնքներից, մարզպետարանից, Ձբոսաշրջության ոլորտից	
Վայոց մարզպետարան(Ջերմուկ, Արենի, Եղեգիս)	27 օգոստոս, 14:00	48	12	Ներկայացուցիչներ համայնքներից, մարզպետարանից, Ձբոսաշրջության ոլորտից, ՀԿ-ներից և բնակիչներ	
Գորիսի համայնքապետարան(Գորիս կլաստեր)	28 օգոստոս, 11:00	33	23	Ներկայացուցիչներ համայնքներից, Ձբոսաշրջության ոլորտից, ՀԿ-ներից և բնակիչներ	
Շիրակի մարզպետարան (Գյումրի կլաստեր)	08 սեպտեմբեր, 11:00	20	10	Ներկայացուցիչներ համայնքներից, մարզպետարանից, Ձբոսաշրջության ոլորտից, ՀԿ-ներից և բնակիչներ	

Ընդհանուր մասնակիցների թիվը՝ 139 (որից 65 կին):
Մասնակցել են.

- համայնքապետարաններից՝ 60 հոգի,
- մարզպետարաններից՝ 10 հոգի,
- Քաղաքացիական հասարակության ոլորտից՝ 20 հոգի,
- զբոսաշրջության ոլորտից՝ 27 հոգի,
- բնակիչներ՝ 22 հոգի:

Օրակարգ²²

<u>Ողջույնի խոսք և Ծրագրի ներկայացում</u>	<u>Զբոսաշրջության կոմիտե, Անահիտ Ոսկանյան</u>
<u>Համաշխարհային բանկի Բնապահպանական և սոցիալական ստանդարտների և Ծրագրի շրջանակում մշակված փաստաթղթերի ամփոփ ներկայացում</u>	<u>ՀՏՀ, Քնարիկ Գրիգորյան</u>
<u>Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակի և Բնապահպանական և սոցիալական հանձնառությունների պլանի ներկայացում</u>	<u>ՀՏՀ, Արմինե Գաբրիելյան</u>
<u>Տարաբնակեցման պլանի և Աշխատանքի կառավարման ընթացակարգերի ներկայացում</u>	<u>ՀՏՀ, Քնարիկ Գրիգորյան</u>
<u>Շահակիրների ներգրավման պլանի ներկայացում</u>	<u>ՀՏՀ, Մերի Աբրահամյան</u>
<u>Հարց և պատասխան</u>	

Ողջույնի խոսք և ընթացակարգերի ներկայացում

Անահիտ Ոսկանյանը (24 ներկայացուցիչ) ողջունեց ներկաներին և շնորհակալություն հայտնեց համայնքների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների և մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչներին մասնակցության համար: Իր խոսքում Անահիտ Ոսկանյանը ընդգծեց, որ Զբոսաշրջության և մարզային ենթակառուցվածքների ծրագիրը (ՉՄԵԾ) կարևոր դեր է ունենալու Հայաստանի համայնքների զարգացման գործում:

Նա ներկայացրեց, որ Վարկային Համաձայնագիրն արդեն ստորագրված է Համաշխարհային բանկի հետ, և այժմ ընթանում է ՀՀ Նախագահի կողմից վավերացման գործընթացը: Ծրագրի իրականացումը Համաշխարհային բանկի ֆինանսավորմամբ և ՀՀ կառավարության համաֆինանսավորմամբ է: Վարկի տրամադրման հիմնական նպատակը համայնքներում զբոսաշրջային ենթակառուցվածքների զարգացումն է, ինչը հնարավորություն կտա բարձրացնել զբոսաշրջային հոսքերը և խթանել տեղական տնտեսության աճը:

Անահիտ Ոսկանյանը մասնավորապես նշեց, որ ծրագիրը ներառում է յոթ կլաստեր՝ Գորիսի, Եղեգիսի, Արենիի, Ձերմուկի, Գյումրու, Դվինի և Դիլիջանի: Այս կլաստերների շրջանակում նախատեսվում է իրականացնել ենթակառուցվածքային և մշակութային ծրագրեր, որոնք կնպաստեն ոչ միայն զբոսաշրջության ոլորտի զարգացմանը, այլև համայնքների սոցիալ-տնտեսական բարելավմանը: Նա ընդգծեց, որ յուրաքանչյուր ենթածրագիր ձևավորվելու է համայնքի հետ համատեղ քննարկումների արդյունքում, և տեղական բնակչության մասնակցությունն ու կարծիքը լինելու են ծրագրի հաջողության գրավական: Նշեց, որ ԿԶԾ-ների

²² Հանրային քննարկման օրակարգը նույնն է բոլոր տեղանքներում

նախագծերը, որոնք ներառված են հայեցակարգում, կներկայացվեն թիրախային համայնքներին՝ հետադարձ արձագանքի և առաջարկությունների նպատակով: Նշվել է հանդիպման կարևորությունը՝ Ծրագրի մեկնարկն ապահովվելու համար:

Հանրային քննարկման ընթացքում ելույթ ունեցան ՀՏԶՀ-ի Շրջակա միջավայրի և սոցիալական բաժնի պետ Քնարիկ Գրիգորյանը, շրջակա միջավայրի մասնագետ Արմինե Գաբրիելյանը և սոցիալական հարցերով մասնագետ Մերի Աբրահամյանը և ներկայացրեցին ՀԲ-ի ընթացակարգերին համապատասխան պատրաստված փաստաթղթերը՝ ներառյալ Բնապահպանական և սոցիալական կառավարման շրջանակը, Շահակիրների ներգրավման պլանը, Տարաբնակեցման շրջանակը, Աշխատանքի կառավարման ընթացակարգերը, Բնապահպանական և սոցիալական հանձնառությունների պլանը:

Մանրամասնորեն ներկայացվեց շահակիրների ներգրավման գործընթացը, բողոքների լուծման մեխանիզմը, Ծրագրի ԲՍ գործիքներում շահակիրների արձագանքների ներառման կարևորությունը:

Ընդգծվել է, որ գործունեությունն իրականացվելու է Համաշխարհային բանկի ԲՍ ստանդարտների և ՀՀ օրենսդրության համաձայն: Մանրամասնորեն ներկայացվել են ընթացակարգերը, փաստաթղթերում ներառված մեղմացնող միջոցառումները: Ելույթներում ընդգծվեց, որ ՀՏԶՀ-ի կողմից նախատեսվում են պարբերական մշտադիտարկումներ, որպեսզի վերահսկվի բոլոր գործունեությունների համապատասխանությունը հաստատված բնապահպանական և սոցիալական փաստաթղթերին: Մանրամասնորեն ներկայացվել են Ծրագրում ընդգրկված բաղադրիչները, դրանցից յուրաքանչյուրի դերն ու կարևորությունը Ծրագրի իրականացման փուլերում:

Նշվեց նաև, որ ՀՏԶՀ-ն հանրային քննարկումների մասին հայտարարությունները հրապարակել է www.atdf.am պաշտոնական կայքում և սոցիալական ցանցերում:

Հարցեր, պատասխաններ, դիտողություններ և առաջարկություններ

Հարցեր	Պատասխան	Փոփոխություն փաստաթղթում
Դիլիջան		
Ինչպե՞ս իրականացվելու ծրագրի ֆինանսավորումը	Ե Ծրագրի բովանդակության պատասխանատուն ԶԿ-ն է: Ծրագրի ընտրությունից և հաստատումից հետո այն փոխանցվում է ՀՏԶՀ-ին, ով Ծրագրի իրականացման պատասխանատուն է: ՀՏԶՀ-ն կազմակերպում է գնման մրցութային գործընթացը: Նախագծային փաթեթն ամբողջությամբ պատրաստ լինելուց հետո մեկնարկում է ենթածրագրի ֆինանսավորումը:	Ծրագրի գործառնական ձեռնարկը տրամադրում է ֆինանսավորման , ենթածրագրերի ընտրության, գնահատման և իրականացման ընթացակարգերի համապարփակ նկարագրությունը:
Յուրաքանչյուր կլաստերի իրականացման համար որքա՞ն գումար է	Այս պահին բաշխվածությունը հստակեցված չէ. այն կորոշվի ծրագրի մեկնարկից հետո:	

Նախատեսվում

Ինչպե՞ս են ներգրավվելու շահակիրները, ե՞րբ է ստեղծվելու համայնքում աշխատանքային խումբ, ե՞րբ է տրվելու մեկնարկը ծրագրի, ե՞րբ կարող ենք որոշել հայեցակարգում ընդգրկված ծրագրերի հաջորդականությունը և առաջնայնությունը

Կան որոշակի ընթացակարգեր, որոնք պետք է հաստատվեն՝ Ծրագրի մեկնարկի համար: Ծրագրի մեկնարկից հետո միայն կձևավորվեն համայնքներում աշխատանքային թիմերը:

Հայեցակարգում ընդգրկված են ծրագրեր, որոնց արդյունավետությունը և նպատակահարմարությունը պետք է գնահատվի՝ իրականացնելուց առաջ: Դեռևս մշակվելու են կլաստերների զարգացման պլաններ, որտեղ կարտացոլվեն հայեցակարգում ընդգրկված ծրագրերի առաջնայնությունը, որոնք ևս կներկայացվեն և կքննարկվեն համայնքներում:

Ծրագրի մեկնարկի նախապայմաններից մեկը նաև այս հանդիպումն է, շահակիրների ներգրավումը, նրանց տեղեկացվածության ապահովումը, ինչպես նաև առաջարկություններն ու դիտողություններն արձանագրելը՝ հարկ եղած դեպքում դրանք ևս ներառելու համար:

ՇՆՊ-ին կավելացվի հավելված, որտեղ կներկայացվի Աշխատանքային խմբի ստեղծման ընթացակարգը՝ ներառելով համապատասխան նույնիսկ չափորոշիչները, մասնակցության մեխանիզմները և սահմանված դերերը ու պարտականությունները: ՀՏՀ-ն և ՉԿ-ն կապահովեն, որ աշխատանքային խմբերի ստեղծումն ու գործունեությունը իրականացվեն թափանցիկ եղանակով և հաղորդվեն տեղական համայնքների համար հեշտությամբ հասկանալի ձևով

Դիտողություն. Համայնքի ղեկավարը նշեց, որ Դիլիջանի այգու տարածքի հետ կապված կան դատական գործընթացներ և համայնքը պլանավորում է ինքնուրույն բարեկարգել այգին՝ այն հասանելի դարձնելով բնակիչներին առանց մուտքավճարի:

Նկատառումը ընդունվեց ի գիտություն:

Հավելում արվեց առ այն, որ ծրագիրն իրականացվելու է միայն համայնքապատկան հողատարածքներում, մասնավոր տարածքներում որևէ գործունեություն չի իրականացվելու:

Բարձրաձայնված հարցերն ու մտահոգությունները կգնահատվեն և կլուծվեն Դիլիջանի կլաստերի զարգացման ծրագրի նախապատրաստման ընթացքում:

Ի՞նչ գործիքակազմ է մշակվում, որպեսզի վարկը լինի

Յուրաքանչյուր ծրագիր պլանավորելուց առաջ իրականացվում է տնտեսական վերլուծություն. հաշվարկվում է զբոսաշրջային հոսքերով

արդարացված և չդառնա
ավելորդ բեռ ՀՀ
քաղաքացիների վրա:

պայմանավորված հետզնման ժամկետը, ինչպես
նաև կողմնակի տնտեսական
ազդեցությունները: Եթե ծրագիրը չի
ապահովում վարկի մարման համար
անհրաժեշտ արդյունք՝ այն չի իրականացվում:

Արարատի մարզպետարան (Դվին)

Դվին թանգարանի
տարածքում առկա է
հնագեոտների տնակ, որը
լավ վիճակում չէ, ինչ է
նախատեսվում
իրականացնել այս
ուղղությամբ,
ապամոնտաժվելու է, թե
մնալու է նույնությամբ:
Առաջարկվեց այն
ապամոնտաժել, քանի որ
հնավայրի վերջնական
գեղեցիկ տեսքը կարող է
տուժել նմանատիպ
կառույցի
առկայությունից:

Նախագիծը թարմացվել է, հնագեոտների տնակն
ապամոնտաժվելու է, նոր կառուցվող
թանգարանում նախատեսված է սենյակ՝
հնագեոտների հետագա գործունեության համար:

Բարձրացված
հարցը
հետագայում
կքննարկվի բոլոր
շահակիր
կողմերի, այդ
թվում
համայնքային
վարչակազմի և
«Պատմամշակու
թային արգելոց-
թանգարանների
և պատմական
միջավայրի
պահպանության
ծառայություն»
ՊՈԱԿ-ի հետ և
կլուծվի
նախագծային
փաստաթղթերի
վերանայման
շրջանակներում:

Ինչու՞ է աշխատանքների
ավարտից հետո տվյալ
կառույցի շահագործումը
հանձնվում համայնքին և
ոչ թե մարզպետարանին,
պետությանը կամ ՉԿ-
ին:/մարզպետարանի
աշխատակից/

Դվին թանգարանի արգելոցային տարածքը
ԿԳՄՍ ենթակայության ներքո է: Շահագործումը
հանձնվելու է «Պատմամշակութային արգելոց-
թանգարանների և պատմական միջավայրի
պահպանության ծառայություն» պետական ոչ
առեվտրային կազմակերպությանը: Դվինի
կլաստերի իրականացումը կհանգեցնի ոչ միայն
Հնաբերդ բնակավայրի, այլ նաև հարակից
համայնքների և ամբողջ տարածաշրջանի
զարգացմանը, վերակառուցված ու
վերականգնված ենթակառուցվածքները
կնպաստեն տեղական բիզնեսի զարգացմանը,
կավելանան տուրիստական հոսքերը՝
նպաստելով փոքր և միջին ձեռնարկությունների
զարգացմանը:

Մասիս համայնքում
արդյո՞ք նախատեսվում
են նմանատիպ
ծրագրերի

Մասիս համայնքն այս պահին ընդգրկված չէ
ծրագրում:

իրականացում:/Մասիս
համայնքապետարանի
աշխատակազմ/

Մասնակիցներն
առաջարկեցին
ավելացնել ներդրումները
Արարատի մարզում,
քանի որ առկա են
բազմաթիվ
հնագիտական
պատմամշակութային
արժեք ներկայացնող
վայրեր, որոնք
բարելավման և կյանքի
կոչվելու դեպքում
կհանգեցնեն
գլոբալիզացիայի
զարգացմանը և հոսքերի
պոտենցիալ
ավելացմանը:

Առաջարկն արձանագրվեց:

Ծրագրի
շրջանակը,
ներառյալ
ընտրված
կլաստերները և
ընտրության
չափանիշները,
կներկայացվեն
Ծրագրի
գործառնական
ծեռնարկում:

Վայոց Ձորի մարզպետարան (Ձերմուկ, Արենի, Եղեգիս)

Շատ ոգևորված ենք
տուրիզմի զարգացման
ծրագրով մեր
բնակավայրում,
ցանկանում ենք
ներդրումներ անել,
սակայն մտավախություն
ունենք, քանի որ
Վարդահովիտ
համայնքում այժմ
հանքերի
երկրաբանական
ուսումնասիրություններ
են ընթանում, իհարկե,
դեռևս հստակ որոշված
չէ հանք կբացվի թե ոչ:
Լիահույս ենք, որ ձեր
ներդրումը կխթանի
տուրիզմը, և
առավելությունը կտրվի
տուրիզմի զարգացմանը,
քան հետագայում հանքի
շահագործմանը:/
Բնակիչ/

ՀՀ Ներկայացուցիչները խնդրեցին
հստակեցնել տվյալները. Նշվեց, որ հանքը
գտնվում է Գողթանիկ բնակավայրից մոտ 15 կմ
հեռավորության վրա և դեռևս ուսումնասիրման
փուլում է:

Նշվեց, որ մտահոգությունը կընդունվի ի
գիտություն և կարտացոլվի ԲՍ
փաստաթղթերում, եթե նման
անհրաժեշտություն լինի:

ՏԻՄ Ներկայացուցիչները հավելեցին, որ իրենք
դեմ են հանքի շահագործմանը և կողմ են
գլոբալիզացիայի զարգացմանը, ինչը կնպաստի
բնակիչների բարեկեցությանը:

Լրացումներ
կկատարվեն
Եղեգիսի
կլաստերի
զարգացման
պլանում և դրան
առնչվող
Բնապահպանակ
ան և
սոցիալական
գնահատումներու
մ:

Մասնակիցները նշեցին
նաև որ իրենց

Մարզպետարանի աշխատակազմից հայտնեցին,
որ իրենք ունեն մի քանի ռազմավարական

ցանկությունն է ուղղություններ՝ միտված մարզի զարգացմանը, զարգանա տուրիզմը, որից գերակա ուղղությունը տուրիզմն է: որոշակի ներդրումներ են երկրաբանական ուսումնասիրությունը չի կատարել, լիափոյս են, արգելվել, սակայն հանք կբացվի թե ոչ, դա որ նժարը կթեքվի դեպի իրենցից՝ ՏԻՄ որոշումներից է կախված: տուրիզմի զարգացում, Տուրիզմի զարգացումը կնպաստի, որ մարդկանց քան հանքերի բարեկեցությունն ավելանա, ինչն իրենց գերակա շահագործում: նպատակն է:

Գորիս

Գորիս քաղաքում արդեն իսկ իրականացվել են ՀԲ-ի կողմից մի շարք ծրագրեր, վերականգնվել են փողոցներ, տների ֆասադներ: Տեղեկացված ենք և բնապահպանական և սոցիալական ազդեցություններից: Այս ծրագրում առաջարկել ենք մշակութային արժեք ունեցող շենքերի վերականգնում, գետի մաքրում՝ գեղարվեստական լուծումներով: Նաև առաջարկել ենք հին հնձորեսկ տանող ճանապարհի վերականգնում, Հին Խոտ, Շինուհայր, Հալիձոր բնակավայրերի ընդգրկում ծրագրում:/ Համայնաքապետի տեղակալ/

Յուրաքանչյուր ենթածրագիր ընտրվելու է հետևյալ սկզբունքով, համայնքում ձևավորվելու է աշխատանքային խումբ, որի կողմից ներկայացված առաջնահերթ ծրագրերի փաթեթը ներկայացվում է Էկոնոմիկայի նախարարություն, կատարվում է տնտեսական գնահատում, արդյունավետ և հաջողված ծրագրերն ուղարկվում են փոխվարչապետի ղեկավարությամբ ծրագրի կառավարման կոմիտե, որի հաստատումից հետո ծրագիրը ֆինանսավորվում է: Այս քայլերն ուղղված են նպաստելու հաջողված և տնտեսական տեսանկյունից արդյունավետ ծրագրերի վարկավորմանը: Համայնքներին ևս հորդորում ենք աջակցել և ապահովել տվյալների հստակ տրամադրում, որը կլինի ծրագրի ճիշտ պլանավորելու գրավականը:

Համայնքի կողմից տրամադրված տեղեկատվությունը կօգտագործվի Ծրագրի շրջանակներում ենթածրագրերի պլանավորման և առաջնահերթությունն երի սահմանման ուղղորդման և տեղեկատվության համար: Մասնավորապես, տեղական կարիքների և առաջարկվող նախաձեռնությունների վերաբերյալ տվյալները կօգնեն թիմին բացահայտել պոտենցիալ ներդրումային ոլորտներ, որոնք համապատասխանում են Ծրագրի նպատակներին և ընտրության չափանիշներին: Այս տեղեկատվությունը նաև կնպաստի ԲՍ գնահատականների, տեխնիկական նախագծերի և ծախս-օգուտ վերլուծությունների պատրաստմանը՝ ապահովելով, որ առաջարկվող ենթածրագրերը

		համապատասխանեն համայնքի առաջնահերթություններին և համապատասխանեն Ծրագրի զարգացման նպատակներին:
Գործիսը պատմական քաղաք է, հին մշակույթ ունի, այստեղ բազմաթիվ են եղել նաև քարանձավները և ձիթհանները, առաջարկում ենք վերականգնել նաև քարանձավները և տեղական ձիթհանը, որը զբոսաշրջիկին կներկայացվի որպես արդեն առարկայական և շունչ ստացած պատմություն:/զբոսավար/	Ցանկացած պատմամշակութային վայրում գործունեություն սկսելուց առաջ իրականացվում են բազմաթիվ պեղումներ, ուսումնասիրություններ, որոնք բավականին ժամանակատար են: Ձեր առաջարկությունը կարող եք գրավոր ներկայացնել ՉԿ-ին, որպեսզի հնարավորության դեպքում այն ևս ընդգրկվի մոտակա ծրագրերում:	Համայնքի կողմից ներկայացված առաջարկները, մասնավորապես՝ մշակութային ժառանգության վերականգնման և նմանատիպ նախաձեռնությունների ն վերաբերյալ, արժեքավոր են և կարող են դիտարկվել կառավարության կամ այլ զարգացմանը աջակցող գործընկերների կողմից իրականացվող ապագա կամ լրացուցիչ ծրագրերում ներառելու համար: Հետևաբար, համայնքներին խրախուսվում է պաշտոնապես ներկայացնել այս գաղափարները ՉԿ-ին՝ առաջիկա նախաձեռնություններում հնարավոր ինտեգրման համար:
Տեղյակ ենք, որ նախկինում նախագծվել է դեպի ճոճվող կամուրջ տանող ճանապարհը, լիահույս ենք, որ այդ ծրագիրը ավելի արագ կիրագործվի:/ձեռնարկատեր/	Նախագիծը նույնությամբ չի մնա, այն կթարմացվի, բայց այո, եթե ընդգրկվի ծրագրում, ավելի արագ կիրագործվի քան մնացածը:	Համայնքի ներկայացուցիչները և համապատասխան շահագրգիռ կողմերը, այդ թվում՝ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները, մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչները

կտեղեկացվեն Գորիսի
կլաստերի զարգացման
պլանի մշակման ողջ
ընթացքի մասին:

Ներկաներն
առաջարկեցին
ավելացնել ծրագրերը
Սյունիքում,
մեկնաբանելով, որ
սահմանամերձ
բնակավայրերը շատ են,
ծրագրերի ավելացումը
կբերի զբոսաշրջության
զարգացմանը և
տնտեսական աճին, ինչը
կնպաստի, որ մարդիկ
չլքեն իրենց
բնակավայրերը:

Ընդունվեց ի գիտություն:

Գյումրի

Արդյո՞ք կա որևէ գործիք,
կամ որևէ մեխանիզմ,
երբ թեկուզև
փոխհատուցում է
ստացել շահակիրը,
ազատել է տարածքը,
սակայն կրկին որոշ
ժամանակ անց իր
գործունեությունն է
ծավալում նույն
վայրում/մարզպետի
խորհրդական/

Համաշխարհային բանկի ԲՍՍ5-ը սահմանում է
«cut-off date» հասկացությունը, որը այն օրն է,
երբ կատարվում է բոլոր ազդեցության ենթակա
անձանց և ազդեցությունների վերջնական
հաշվառում: Այդ ամսաթվից հետո առաջացած
նոր պահանջները կամ փոփոխությունները չեն
դիտարկվում, եթե միայն հատուկ
համաձայնություն չտրվի: Սովորաբար «cut-off
date»-ը պաշտոնապես հայտարարվում է
համայնքում տեղադրվող հայտարարությամբ և
ազդեցության ենթակա անձանց ծանուցմամբ:

Տարաբնակեցմա
ն ազդեցության
գնահատման
ընթացակարգերի
և «cut-off-date»
մեխանիզմի
մանրամասն
նկարագրություն
ները առկա են
Ծրագրի ՏԾ-ում:

Նմանատիպ կարգավորում նախատեսված է
Նաև ՀՀ օրենսդրությամբ հարկադիր օտարման
և փոխհատուցման գործընթացների
ընթացքում:

Առկա՞ են արդյոք
Եսփգային նախագծեր
այս պահին

Վարկային համաձայնագիրը հաստատվելուց
առաջ բազմաթիվ հանդիպումներ են եղել
համայնքի հետ, ծանոթացել են համայնքում
գործող բիզնեսներին, և որոշակի սկզբունքներով
ընտրվել են ծրագրեր, որոնք ընդգրկվել են
հայեցակարգում: Ծրագրի մեկնարկից հետո,
բոլոր նախագծերը, միգուցե նաև նոր
նախագծեր քննարկվեն համայնքներում ըստ
առաջնահերթության և արդյունավետության:
Վարկային ծրագրերը պետք է ունենան մեծ
հետզնեղիության արդյունք, հաշվարկներ
կատարվեն, լինեն տնտեսապես արդյունավետ և

Ծրագրի
ղեկավար
ձեռնարկը
տրամադրում է
ֆինանսավորման
, ենթածրագրերի
ընտրության,
գնահատման և
իրականացման
ընթացակարգերի
համապարփակ
նկարագրություն

	գնահատվեն բոլոր կոմպոնենտները:	ը:
	Նախկին ՏՏԵ2 ծրագրից ներառված է Դաշտադեմի ամրոցը, սակայն որը ևս պետք է վերանայել:	
Ներառվում է գույքի փոխարինում (օր. թանգարանի վերանորոգման դեպքում):	Այո, հնարավոր է նաև ներառվի գույքի փոխարինումը:	
Երբ է նախատեսվում մեկնարկը/Մարզպետարանի աշխատակազմ/	Վարկային համաձայնագիրը ստորագրվել է 2025 թ. ապրիլի 17-ին Վաշինգտոնում: Ծրագիրը մեկնարկել է, սակայն ընթացակարգերի ավարտից հետո՝ մոտ մեկ ամսվա ընթացքում, կսկսվի փաստացի իրականացումը: Առաջիկայում մշակվում է աշխատանքային խմբերի կանոնավորման գործընթացը, դա կհաստատվի առաջիկայում, յուրաքանչյուր կլաստերի համար կընտրվի համապատասխան կազմ, որտեղ կքննարկվեն հետագա առաջնահերթ քայլերը	
ՏՏԵ2 ծրագրով նախատեսվում էր Դաշտադեմի ամրոցի վերականգնում, այս ծրագրով նախատեսվում է այն վերանայել: /Դաշտադեմի վարչական ղեկավար/	Այո, սակայն նախագիծը ժամկետանց է և պետք է վերանայվի ու թարմացվի համայնքի մասնակցությամբ: Օրհասական է հողերի հետ կապված խնդրի լուծումը, որը նախագծի վերանայման նախապայման է:	
Համայնքը ցանկություն հայտնեց ներգրավվել աշխատանքային խմբերում	ՀՏՀՅ ներկայացուցիչները ողջունեցին առաջարկը և հավաստիացրին, որ համայնքները նախապես կտեղեկացվեն բոլոր հանդիպումների և քննարկումների մասին: Պարզաբանվեց, որ հանդիպումներ են լինելու նախագծողների և ճարտարապետների հետ, մանրամասնորեն քննարկվելու են նախագծերը, ենթակառուցվածքները՝ հետագա խնդիրներից հնարավորինս խուսափելու համար:	ՇՆՊ-ին կավելացվի հավելված, որտեղ կներկայացվի Աշխատանքային խմբի ստեղծման ընթացակարգը՝ ներառյալ համապատասխանության չափորոշիչները, մասնակցության մեխանիզմները և սահմանված դերերն ու պարտականությունները
Առաջարկություն-	ՀՏՀՅ ներկայացուցիչը նշեց, որ ծրագրի	Հարցը պատշաճ

դիտարկում.

Նախագծերի մշակման ընթացքում անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել պատմամշակութային արժեք ունեցող շենքերի տարածքների մայրերի և փողոցների լուծումներին, քանի որ շինությունների հիմքերը հայտնվում են փողոցի նկատմամբ ոչ բարենպաստ դիրքում՝ փողոցի գրոյական Նիշից վերև կամ հակառակը՝ կիսաձեռնահարկը մտնում է փողոցի Նիշից ներքև, այսինքն՝ շինության ամբողջ ճարտարապետական և ինժեներական մասը խարխվում է/ «Կոմայրի» պատմամշակութային արգելոց-թանգարանի տնօրեն:

իրականացման ընթացքում նպատակ է դրված բացառել նախկինում արձանագրված թերությունների կրկնությունը և կիրառել դրանցից քաղված դասերը: Մասնավորապես նշվեց, որ նախագծային փուլում ՀՈԱԿ-ի քննարկմանը կներկայացվեն այն տեխնիկական լուծումները, որոնք վերաբերում են զգայուն հատվածներին, այդ թվում՝ հիդրոտեխնիկական Նիշերի և պատմամշակութային շինությունների պատշաճ պահպանման ապահովմանը, ինչպես նաև «չվնասման» համապատասխան միջոցառումների ներառմանը նախագծերում:

կերպով կքննարկվի Շիրակի մարզի զարգացման ծրագրի և կլաստերի շրջանակներում դրան առնչվող նախագծային փաստաթղթերի պատրաստման ընթացքում:

Հարցեր և առաջարկություններ

Հանրային քննարկումներից հետո սահմանվել է հնգօրյա ժամկետ՝ հարցեր կամ առաջարկություններ ներկայացնելու համար: Այդ ընթացքում Վայոց Ձոր մարզի Եղեգիս համայնքի բնակիչից ներկայացվել է նամակ, որի բովանդակության և պատասխան գրության ամփոփումները ներկայացված են ստորև:

Նամակի ամփոփ բովանդակություն

Նամակում ընդգծվում է, որ չնայած Չբոսաշրջության և մարզային ենթակառուցվածքների ծրագիրը միտված է կայուն տնտեսական զարգացմանը նպաստելու համար, դրա նպատակները կարող են խաթարվել Վայոց ձորում զուգահեռ ընթացող հանքարդյունաբերական նախագծերի պատճառով: Նշված հատուկ ռիսկերի թվում են Ամուլսարի ոսկու հանքում վերսկսված նախապատրաստական աշխատանքները, Վարդահովիտում ոսկու հանքի հետազոտական աշխատանքները, Չառիթափի բազմամետաղ շահագործումը և Ագատեկում հանքարդյունաբերական գործունեության համար վերջերս տրված թույլտվությունները:

Նամակում ընդգծվում է, որ հանքարդյունաբերական գործունեությունը անհամատեղելի է Վայոց ձորի ինչպես հարուստ մշակութային ժառանգության, այնպես էլ Էկոտուրիզմի ներուժի

հետ: Մտահոգություն է հայտնվել, որ նման զարգացումները կարող են տարածաշրջանը դարձնել զբոսաշրջության և բնակության համար ոչ պիտանի, դրանով իսկ վտանգելով ոչ միայն տեղական կենսամիջոցները, այլև Հայաստանի ավելի լայն զբոսաշրջային ռազմավարությունը: Բացի այդ, հարցեր են բարձրացվել Համաշխարհային բանկից զբոսաշրջության զարգացման համար վարկ վերցնելու խոհեմության վերաբերյալ, եթե հանքարդյունաբերական գործունեությունը սպառնում է վտանգել նախագծի արդյունքները և երկրի վճարունակությունը:

Եզրափակելով՝ նամակում առաջարկվում է, որ Չբոսաշրջության կոմիտեն (ՉԿ) մշակի Վայոց ձորի համար Էկոկայուն զբոսաշրջության զարգացման ռազմավարության հայեցակարգ՝ համակցված գյուղատնտեսության և գինեգործության հետ: Այս ռազմավարությունը ներկայացվի տեղական համայնքներին հանրային քննարկումների միջոցով, որպեսզի տեղեկացված լինեն աշխատատեղերի այլընտրանքային տարբերակների վերաբերյալ և դեմ լինեն հանքարդյունաբերությանը: Նման մոտեցումը կնպաստի զբոսաշրջության զարգացմանը, համայնքների ներգրավվածությանը և առավելագույնի կհասցնի Համաշխարհային բանկի ծրագրից քաղվող օգուտները:

Էկոնոմիկայի նախարարության պատասխան նամակի ամփոփ ներկայացում

Գրությամբ ներկայացված տեղեկատվությունը փոխանցվել է Հայաստանի տարածքային զարգացման հիմնադրամին, ինչպես նաև ներառվել է «Չբոսաշրջության և մարզային ենթակառուցվածքների ծրագրի» բնապահպանական և սոցիալական շրջանակային փաստաթղթերի հանրային քննարկումների արձանագրությունում:

Նշվել է նաև, որ Ծրագիրը դեռևս չի սկսվել: Մեկնարկից հետո յուրաքանչյուր կլաստերի իրականացման համար կձևավորվի աշխատանքային խումբ, որոնց գործունեության ընթացքում կքննարկվեն բարձրաձայնված հարցերը՝ հնարավորինս ապահովելով ծրագրի արդյունավետ իրականացումը: